

6339

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԻՍ

ԿՈՉՈՒՍԾ

ՇՈՒՔՐԻՒՒ

ՎԱՌՆԱ

ՏՊԱՐԱՆ ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ, ՕՆԵԻԿ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆԻ

1899

266

Ա 79

Միջնադարյան
Հայկական

266
4-79

15 NOV 2011

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ

ԿՈՉՈՒՍԵ

ՇՈՒԲՐԻՒ

ՎԱՌՆԱ

ՏՈՒՐԱՆ ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ. ՕՆՆԻԿ ԲԱՐՍԵԼԵԱՆԻ

1899

ԱՌ ԸՆԹԵՑՈՂՍ

S8108-67

Այս փոփոխի տեսակովս մի ոչ թէ միայն վերին աստիճանի հետաքրքրական, այլ եւ զարմանալի եւ մինչեւ իսկ հրաշալի իրողութիւն է, որ կը ներկայացնենք հայ ընթերցողին: Շուրհին Յովհաննէս է դարձեր. կրօնամոլ մահւտեսական կրօնաւորը՝ մոլորան, հաւասարեալ ֆրիստնեայ է դարձեր եւ կը փարոզէ զՅիսուս:

Այս գրութիւնը եւ շարադրութիւնը Յովհաննէս Աւետարանեանի իր սեփական գրութիւնն է, որ իր մկրտութենէն յետոյ ստորագրելոյս խընդրանօք հայերէն լեզուաւ գրի առաւ: Չուզեցինք ոչ շարադրութեանը, ոչ ոճին, ոչ փերականութեանը եւ ոչ ալ կետադրութեանը ձեռք դրանք, որպէս զի ընթերցողը ինքն անմիջապէս մի սպառողութիւն ստանայ: Միայն մի փանի շատ քիչ տեղեր մի կէտ աւելցուցինք կամ պակասցուցինք, որ այս տեսակ մի գրութիւն կարդալու հմտօս չեղող մի անձ չը շփոթի: Ոչ ընդ միտքս քայքայեալ փոխանակ տալու գրելու տալան կը գրեմ. այդ շփեցինք: Իր յառաջաբանութիւնը Յով. Աւետարանեանը գրեմ է գրող

լեզուս, որովհետեւ մահմէական հեղինակները սովոր են իրենց յառաջաքանոթին իւր իւր ձևով գրելու, ինքն ալ ականց հետեւեր է: Կեսարոսինը քերի է ակնոր համար որ մահմէական գրականութեանը ալ բանը յոյորովիւն անծանօթ է:

Այս տեսակը հրատարակելով մի քանի նըպասակ ունիմք.

Ա. որ ամեն կարդացող զարմանայ Աստուծոյ շնորհացը վրայ, որ այսօր ալ հրաշք կը գործէ, եւ փառասորէ Անոր սքանչելի անունը.

Բ. որ ամեն կարդացող համոզուի, որ Քրիստոսի Աւետարանը այսօր ալ Աստուծոյ զօրութիւն է հաւատացողը փրկելու.

Գ. որ մեր ձանաչած ժամանակոս Մահմէականն ալ Աւետարանը կարդալով կարող է Քրիստոսի հաւատալ.

Դ. որ Յովաննէս Աւետարանեանի օրինակովը քաջալերուած Քրիստոսի Աւետարանը տարածենք գրով եւ խօսքով քարոզելով մեզ շրջապատող մահմէականներուն:

ԱՐԲԱՆԱՍ ԱՄԻՐԱՆԵԱՆՅ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ի պահանջելն Արժանապատիւ Պատուելի Արահամու Ամբաստանի կամ եղբւ ինձ գրելն ի վերայ այն, թէ որպէս եհաս Աւետարանն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ինձ նուասոյս, եւ որպէս դիպան դիպումսն յիս ցմրկըսելն իմ, ի ձեռն նախախնամութեան:

Ահաւասիկ երկինք եւ երկիր յայտառնեն զփառս Արարչին ըս բանի Դաւթի, Սաղմոսեղոյի. եւ արեգակն, լուսին, անհամար աստղերն, եւ մեծամեծ մոլորակք, ի շրջանս իւրեանց զկամս նորա կատարեն. առ ի ցուցանել զողորմութիւն Եհովայի, որ եցոյց ի ձեռն որդոյ իւրոյ միածնոյ, առ մարդկային ազգն. եւ ես որպէս կարեմ ի գիր առնուլ զիր անհուն սէրն զոր եցոյց ինձ յորժամ անարգէի զինքն յանգէսս. եւ կամ իւ լեզուս մարքեմ արտաբերել բանս շնորհաց հոգւոյն. որ խօսեցաւ ցնոգի իմ, վասն անհոգի ի լոյս կենարար, զանձն իմ կորուսեալ: Այլ պարտաւորեալ է իմ ասել, Տէ՛ր սքանչելեաց զհրաշալից քոց, միայն այն լեզու կարէ պատմել որ սրբեալ եւ նորոգեալ է հոգով քոյ. եւ զգրութենէ քոյմէ. այն բերան մարքէ արտա-

սանել որ բանայ հրամանաւ Բով եւ եթ. նաեւ միայն այնմ մտաց արժան արժէքն հանաչել արեանն Յիսուսի Քրիստոսի զոր եհեղ ի Գողգոթայ սակս մեղացն մարդոց, որ հոգին սուրբ եղեալ է ի նմա զձիրս զնահասութեանց. արդ աշխարհիս այսմիկ էն բառք արդեօք, որով կարէ եղծանելի եւ մահացու մարդն նկարագրել եւ յօղել զնեանաց Յիսուսի զորս գործեալ է ի յաւիտենից եւ գործէ իսկ այժմ. մինչդեռ Յովհաննէս առաքեալն ասէ, « և աշխարհս իսկ ոչ կարէր տանել »: Ուրեմն ո՛ր մնայ որ սկարս մարքանամ հետել. զօղորմութենէ փրկչին զոր ցոյց ինձ, հեգրապէս. մինչդեռ ոչ գիտեմբառս բազումս առ յայտնել զնասկացողութիւն, եւ ըզգգայումն մտաց իմոց: Ապա ուրեմն ըստ կառողութեան իմ ջանացից գրել զպատմութիւն իմ ի լեզու աշխարհիկ եւ եթէ բան ինչ ոչ կարեմ հեղապէս իմիս ւծել այժմ, թէրես մտքերեցից վերչապէս. գի յայտ է գիտնոց թէ միտք եւ յիշողութիւն տանձարձագ եւ ազատ են. վասն այսորիկ ոչ է մարք ամենայն ժամ պահանջել ի յիշողութենէ զմեզ մասուցանել զնոյն բան ի նմին ժամու եւ ես լիապէս հեղօրէն:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՌԵՏԱՐԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿՈՉՈՒԱԾ ՇՈՒՔՐԻՒ

Ես Յովհաննէս կոչուած Շաքրիս որ ազգաւ օսմանցի թիւք ծնած եմ եւ կռօնեմ ալ մահամեկտեպ մեծցած էի, պիտի գրեմ հետեւեալ պատմութիւնք. որպէսզի բազուն չմնայ այս մեծ եւ հրաշալի ճարհեք որ Աստուած ցոյց տուաւ ինձ. համոզելով ինձ իւր աւետարանովք, կանչեց եւ բերաւ սուրբ հոգոյն ճարհացք. իւր որդւոյն քափած արեանք սիրոյն համար. որուն փառք յաւիտենից:

Թուրքիոյ կարին (Արզրում) քաղաքին մէջ Ամրօղլի Սիւլէյման, անուն մարդ մը կար սր Ասատ փաշայի սպասաւորներէն մին էր, այսինքն, էր կնքապահ. ասիկա ունէր երկու դուռտը. մեծին անուն խառիճէ իսկ փոքրին Միւնիֆէ և Միւնիֆէն իւր մանկութեան ժամանակներ զիպումով վերջը ուրիշ արկածով մըն ալ աչքերը տկարացեր էին. բայց խառիճէ ողջ և առողջ էր, որոյ հայրը զինքը ամուսնացուց քաղաքի առեւտրաւորի հետ իբրեւ երկրորդ կին. և այս դպիրն էր Պայպուրտցի էմին որ հրչակուած է տաճկաց մէջ իւր յօրի-

նած (տիվանի Զէհնի) գրքովը . խառնէի հայրը
կը փափաքէր ունենալ մի թուռն , վասն զի ինք
արու զաւակ չունէր . և սա հասաւ իր փափաքին
ունեցաւ մի թուռն , բայց դժբախտաբար երեք տա-
րի միայն ապրեցաւ և երբ նորա մահը տեսաւ
պապը , թողու իր տունը և երկու աղջիկներն
գնաց , և ան գնալն է որ գնացեր է . և քանի մը
տարուց հետոյ խառնէի այրն ալ , մեռաւ մնաց
իւր համր քրոջ հետ մէկ տեղ , բայց ունէին բաւա-
կան ժառանգութիւն , որով կրնային տարիլ քա-
նի մը տարիներ : Եւ քիչ ժամանակ անցնելուց
հետոյ , կարնոյ մէջ Րէճէպ Պապա անուն շէյխ
ուզեց խառնէին որ նա կարնոյ մօտ Հայտարի
անուն գիւղացի էր որ քանի մը տարի եւս քաղաք
կենալէն վերջը առաւ իւր կինն ու քենին եկաւ
բնակեցաւ նորէն Հայտարի գիւղը , և եղաւ որ
այն ժամանակները Ավրանի գիւղից Ալի անուն
մէկ մարդ եկաւ այս շէյխի քով ծառայելու , որ
տաճկաց մէջ (միւրիտ) կըսեն) այս միւրիտը պար-
տաւոր է շէյխին հաճոյանալու համար ծառայել
քանի մը տարի , որպէս զի կարողանայ անկէ
(ինապէթ) առնուլ ըստ իրենց օրինաց . հետոյ աս
շէյխ ուզեց իւր քենին ամուսնացնել միւրիտ
Ալիին հետ և յաջողեցաւ . թէպէտեւ քենին ինչպէս
որ ըսինք համր ու խուլ եղած էր , բայց տեսնով
ու էր և գործօն . և տարիէ մը ետքը այս Միւ-

նիֆէն ծնաւ մի տղայ անուանեցին Շուքրի :

Շուքրիի ծնունդը ըստ կարծեաց 1861 ին է ,
որովհետեւ թուական չունէր այլ թէ ինչպէս որ
խառնէին պատմէր էր :

Եւ եղաւ որ քանի մը ամիսից հետոյ յիշեալ
շէյխը մեռաւ և խառնէին իւր քրոջ հետ դարձան
քաղաք առնելով տղան ալ և քանի մը ժամանակ
անցնելուց հետոյ Միւնիֆէն ալ մեռաւ և տղան
կը պահուէր իւր մուռքով խառնէի խնամքովը .
վասն զի խառնէին զաւակ չունենալուն համար
չատ կը սիրեր տղան . մինչեւ անդամ իւր քրոջ
ողջ եղած տալն ալ ինքը կը անուցանէր , որովհե-
տեւ Միւնիֆէն զուրկ է անուցանելու կարողու-
թենէ . առաջի պատճառը որ խուլ և տկարատէս
էր երկրորդ կաթն ալ պակաս էր , և խառնէ
այնչափ սէր ունէր մանկան վրայ որ թէպէտեւ
տղայ չունէր , բայց կաթի եկեր էր , (չեմ գիտէր
այս ինչպէս կրկայ միայն ես Շուքրիս հաստատ
գիտեմ որ այնպէս ինձ մայի սորուցուցած էր
իւր կաթին որ մինչեւ հինգ տարեկան եղած ժա-
մանակա ալ զուրսից կուգայի ստինք ծծելու) Միւ-
նիֆէի մեռնելէն յետոյ , հայր ուզեց տղան բաժ-
նել մուռքովից և տանել գիւղը իւր եղբարց
քով . բայց խառնէին նախ աղաչեց յետոյ դէմ
դրաւ . որովհետեւ ինքը ծանօթներ ունէր իշխա-
նութիւն ունեցող մարդոց կնիկներէն , և հայրը

որ ռամիկ մեծցած էր չկարողացաւ տանիլ. հապտ
ստիպուեցաւ թափօնէի հետ բնակիլ առնելով
իրեն կին. բայց սորա մանկան հայր մի անշահ
մարդ մը էր և տէրվիչական մուտք դադարեցնելով
կը շրջէր մի օր աստ միւս օր տնդ. չէ, յետեւ քո-
վը. տարիներով ոչ իւր տունը կը հարցնէր ոչ ալ
տղան. ոչ ալ հոգ կը տանէր նոցա պահպանու-
թեան համար. երբեմն առուտուր անելով շրջէր
և երբեմն հմայողութեամբ և իւր վաստակն ալ
տէրվիչներու հետը կը փճացնէր. (ետքը պիտի
ցուցուի տէրվիչներու սովորութիւնները) ճշմարիտ է
որ եթէ թատիճէն չի լինէր տղան պիտի ձգէր իւր
հօգեղբարց տունը և պիտի նմանէր նոցա տղոց,
որոնք հիմա բոլորովին անուս և կռահիկ կապրին:
Բայց նախախնամութիւնը թատիճէին սէրը դար-
ձուցեր էր տղուն վրայ, որ կառավարէ տղան մինչ
տասնութինդ տարի կամ առաւել եւս, թատիճէն
իւր հօրմէ մնացած շէնքերուն մեծ մասը ծախեց և
սաակը տուաւ տոկոսի, որոյ վաշխով կապրէր և
և կապրեցնէր տղան. տղան երբ վեց տարեկան
եղաւ զրաւ իրենց թաղի մուլային քովը դպրոց
կարդարու և տղան մինչեւ տասն ու երկու տա-
րեկան ժամանակին կարգաց և բաւականի սրամիտ
լինելուն համար, շատ բան սորվեց կռօնի վրայ և
մանկական փախուք մտքին մէջ, այնպիսի կերպով
արմատ ձգեց մտահամեմատական կռնի մուտք գա-

ղափառները որ մարդոց կողմանէ անհնար էր նոցա
արմատախիլ լինիլը դեռեւս ինքը եօթը տարե-
կան էր սկսից (ծոմի) եւ նամագի եւ դպրոցը ինչ
որ սորվէր տանը մայրը (թատիճէն) նորէն կըրկ-
նել կուտար եւ առաւել պնդացնէր այն մուտք գա-
ղափառները մանուկին մտքին մէջ. և երբոր Շուք-
րին տասն եւ երկու տարին անցուց, մայրը խոր-
հեցաւ արհեստի մը սալ եւ տարաւ տուաւ մի հայ
դերձակի մը քով. որոյ անուն կարապետ է. թա-
տիճէն քրիստոնեայ կոչուածները մեծ տառա-
թեամ ստէր եւ ամենայն կերպով կը հայհոյէր
նոցա կռոնքին. սակայն դիտէր որ նոցայ մէջ ար-
ուսագիտութիւն չը կայ. բայց մուհիմէտականաց
մէջ զարհուրելի կերպով այս մեղքին անձնատուր
եղողներ կան. ուստի տղան այդ բանէ զերծ մնա-
լու համար, հայու քով տուաւ միայն սա պարմա-
նաւ որ «նամագի» ժամանակներ հրաման ստայ եւ
խրկէ (ճամին) Շուքրին. երկու կամ երեք տարի
չափ սորվեցաւ յետոյ ելաւ նորա քովից. եւ այս
ժամանակ հայրը զօրք եղած էր, վասնզի սա հին պա-
տերազմի ժամանակ զօրք եղած է եղեր բայց դեռ
ընթացքը չաւարտած պատերազմի միջից փախեր
եկեր է եղեր իւր տունը, ու սա ժամանակին քրն-
ներով գաեր էին. եւ տարէր էին զօրաց մէջ, եւ
երբոր այս պատերազմը սկսեց մայրն ասոց տղաս
պէտք է երթանք Պայպուրթ այս պատերազմին,

հաւանականացէս Ռուս պիտի գայ այստեղ եւ ո՞վ գիտէ ինչ ինչ խռովութիւններ պիտի պատահի եւ մի գուցէ քեզ վնաս մը լինի, եւ ես տեսնեմ՝ եւ ելանք մօրս հետ դէացինք Պայպուրթ, նորա առջի երկկին, Զէհնիի տունը, թէպէտեւ Զէհնին այն ժամանակը մեռած էր բայց Զէհնիի տղան ողջ էր, եւ շատ անգամ ինքը եկեր եւ գնացեր էր մեր տունը երբոր Արզուման էինք, եւ մէկ ամիսի չափ մնալուց հետոյ ինձ անուցանող խապիճէն մեռաւ հոն, եւ ես մնացի բաւական ժամանակ այստեղ եւ Զէհնիի տղայէն ալ բաւական բան սորված եմ, որովհետեւ ինքը լաւ գրագիր էր, երբոր դարուն եղաւ Ռուս եկած էր ի կարին եւ ինձ ալ բոսն թէ հայրդ եկերէ իրզինկեան ու քեզ կը կանչէ եւ ես ելայ, դնացի բայց չգտայ, եւ ըւր առնելով եկայ հօրս գիւղը, որ կարինէն վեց ժամ է (անուն է Ավրանի) եւ հօն գտայ զինքը եւ պատմեցի մօրս մահը... եւայլն, յետոյ հայրս ասաց ինձ թէ տղաս Ռուս առեր է մեր քաղաքը, եւ մեզ պէտք չէ մնալ այստեղ, (եւ ես ալ այնպէս նախապաշարուած էի, մուհամմէտականութեան մէջ որ, բնաւ չէի ուզեր Ռուսի երես տեսնել, եւ եթէ տեսնէի մեծ խղճահարսութեան մէջ կիսայի) այլ երթանք ծախսեր ինչ տեղ որ ունինք եւ երթանք Պաղտատ, այն տեղեր, իմամներու դերեղմաները, եւ չէյիսեր, շատ կան, եւ անփորձ

եւ մոլոր փափաքներով նախապաշարուած բլլալուս համար անմիջապէս սկսեցի, համաձայնիլ. մուսուցայ մօրս խօսքը որ կըսէր, նորա հետ մի համաձայնէ այդպիսի բաներու մէջ, եւ զիւղից եկանք քաղաք ու տունը ծախսեցինք եւ մեր շտերը փոխեցինք եւ հաղանք տէրվիշանի հանդերձներ եւ մինչ ան ատեն ես կանաչ մի անգամ կապած էի ու անկէ հետէ շարունակեցի. (բայց այս կանաչ կապելը ամեն մարդ չկրնար. սա միայն սէյիտներուն սեփական է, այսինքն անոնց որ մուհամմէտի սերունդին կը վերաբերին), և այս իրաւունքը հայրս կը պնդէր թէ ես ունիմ, որովհետեւ իւր հայրն ալ կապած է եղեր և ես ալ առաջ մի անգամ կապած էի, չէ թէ հօրս կողմանէ իրաւունք ունենալս գիտէի, այլ թէ մօրս կողմանէն, թէև հարկ չէր այս բանի վրայ այսչափ դրել, որ ոչինչ բան մըն է. սակայն ասիկայ կը ցուցնէ որ որչափ նախապաշարուած է այդ ժողովուրդը, բուն իսկ ես անոնցմէ ալ աւելի նախապաշարուած էի և յոյս կը դնէի ոչինչ բաներուն վրայ, երբ առանց ֆրիստոսի էի. նաեւ կուզեմ յիշել որ սատանան շատ աշխատեց զիս ֆրիստոսին դալ չը թողուլ, ձեռք առնելով այս միջոցը թէ զու սէյիտ ես (նէսլի էնպիայ), սեւունդ մարգարէից... եւայլն: Բայց օրհնեալ լինի փրկչի անունը: Ինչպէս որ ոսի հայրս պէթթաշի տէրվիշներու դաւաժաններ

լուն մտրուէր էր, անձնատուր եւս եղած էի «պէնկ» քաշելու. առաջին անգամ աները որ ծախեցինք, ինքը ծխեց պէնկը և տուաւ ևս ինձ. և սկսեցի անձս և և րիաասարգութիւնս ենթարկել մեծամեծ ֆրասներու, ոչինչ բանի հոգ չէի ընէր. և անոնց բնաւորութիւնը պիտի գրեմ իր տեղին, որոնք անձնատուր են «պէնկ» կամ էսրարի:

Միւս օրը ելունք կարինէն դէպ ի Էսհասն խալայ և մէկ ու կէս ամիս մնացինք լոկ ուտելու և խմելու համար մի ուրիշ պէթաշի տէրվիչի մը հետը, արդ ի՞նչ ի՞նչ խօսքեր չէի ըսեր, և մինչեւ անգամ մտրուել բնութեան դէմ եղող տեսակ տեսակ օրինակներ չէի տեսներ հոն, այնպէս որ երբեմն խելքս գլուխս ժողվելով կըսէի. այս ի՞նչ է Բայց շատ չէր տեւեր, «այս ի՞նչ է» ին վրայ մտածելը, հոպա իսկոյն ծխել կուտային էսրարը, մինչեւ որ բոլորովին մոռանալ առին ինձ այս «այս ի՞նչ է» ն, և այնպէս եղաւ որ ես ալ ըսի թէ իրաւ ասիկայ է ըսւ բան. ալ բոլորովին մոռացայ ապագան թէ ի՞նչ պիտի ընեմ և կամ ի՞նչ պիտի ըլլամ: Ընդհակառակն սկսեցի առաւել սիրել իմ անձս ֆրասող բաները ի զուր տեղ և գոյնս դեղնիլը ուրախութիւն կը սեպէի, կուրծքիս խոր խորալուն և ցաւալուն համար կըսէի թէ ասիկայ շնորհք մըն է. վերջապէս բոլոր այսպիսի ֆրասակար յատկութիւններով հաւասարեցայ ես ալ ա-

նոնց, իմ տաան ու վեց կամ տաան ու եօթ հասակիս մէջ, որմէ առաջ բնաւ անձս ֆրասներու ենթարկած չէի և ոչ ալ գինի և օղի կամ որ և իցէ արեքցուցիչ բան բերանս զարկած էի. ուրեմն չեղկնցնեմք անկէ անցանք խնուս և հոն բերդը մնացինք քանի մը օրեր, գտնելով տէրվիչները, անկէ եկանք Մուշ, անտեղ ալ նոյնպէս ուտելով խմելով մնացինք բաւական օրեր. հետեւապէս եկանք Բաղէշ, մնացինք շարունակ նոյն ընթացքով, դարձեալ անկէ Սղերթ, Ճէզիրէ, նոյն ընթացքը շարունակելով և օրերը, փողերը կորուսանելով:

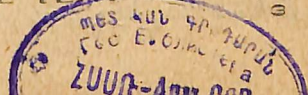
Ձախօ փոքր քաղաքն ալ քանի մը օր փճացնելով եկանք Մուսուլ. ալ ինչ ըսեմ, աստեղ աւելի մարդեր գտանք և մանաւանդ գիւղեր, դրէթէ շատ գիւղեր. կան որ նորանք այս պէքթաշի տէրվիչներուն հետ համախոհ են, լծկախուռնին տարբերութիւնք որոնք իւր տեղին պիտի գրեմ. և Մուսուլի գիւղեր եւս նոյն ընթացքը շարունակելով, բաւական օրեր կորսնցուցինք և յետոյ գնացինք Արվիլ քաղաքը այնտեղ ևս գտանք այն խարապաթ մարդիկները... և յետոյ գնացինք, Ալթուն Գէօրքի կոչուած աւանը և այնտեղ եւս գտանք ամենամոլի մէկը որ ինքը այնտեղի երեւելի մոլլան էր որ քանի որ անիկայ չէի տեսած խեղճահարում էի այսպէս ընելուս համար. բայց նա ուրիշ բաներ ասաց ինձ թէ մենք այս

ընթացքով միայն կրնանք արժանանալ Աստուծոյ,
եւայն, եւայն : Ասիկայ այնտեղ սիւննի իմամի մը
պաշտօն ունէր և տեղին ժողովուրդը, երբէք չէր գի-
տէր սորա այս ընթացքը, և եղաւ որ հայրս հիւան-
դացաւ այնտեղ և դարձանք Մուսուլ, քաղաքէն
երկու օր հեռու թէղ խարար անուն գիւղ մը մնա-
ցինք քանի մը ամիս, և այս գիւղին մօտ մէկ զիարէթ
կար, իմամ Բիզա անուն օրոյ քովը բնակելու հա-
մար քարայրեր կային և անոր ջրհորի ջուրն ալ
լաւ էր : Վերջապէս ստակը լնացաւ և շատ խեղ-
ճութիւններ քաշեցինք : Բայց ոչ ուտելիքի համար,
եաքը հայրս նորէն հիւանդացաւ խիստ սաստիկ և
մահացաւ մահուանը գրէթէ, և գիւղացիք ալ աշ-
խատում էին ինձ համոզել թէ, քու հայրդ կը մեռ-
նի և դուն կեցիր այստեղ և քեզի տուն ու տեղ
տանք և բնակէ մեզի հետ, միայն թէ մեր աղոց
կարդալ սորվեցուր և անոր ալ վարձքը զատ կու-
տանք : Վասնզի նոցա մէջ կարդացողներ խիստ սա-
կաւ են, և եղածներ ալ թերի : Բայց քանի մը
օրից յետոյ հայրս առողջացաւ եւ նորէն նորա
խնդրեցին ինձ թէ թեպէտեւ հայրդ չկենար բայց
դու կեցիր, նա չկրնար զորով քեզ տանիլ, եւայն :
Բայց ես չուզեցի հօրս շնազանդիլ, մանաւանդ որ
բոտ տէրվիչական կարգին ալ մեծա համարէի ևայն :
Յետոյ վերադարձանք նորէն գէպ ի կարին,
որովհետեւ այն տեղերու կլիման տաք էր և չէին

գիմանար, միտք դնելով թէ երթանք ի Կոնստ և
ուրիշ կողմեր, և եկանք Կարին. և յետոյ հօրս
գիւղը, Ավրանդի, և ձմեռ եղաւ, հայր գիս ան-
տեղ թողելով գնաց, մի ուրիշ գեղ որ իր բարե-
կամները տեսնէ ու դառնայ, և ճամփայները բռն-
նուելով մինչեւ գարուն չեկաւ և ես մնացի Պէհ-
ճէթ անուն կնկան մը տունը որ ինքը կարդացող
կին մը էր և է այն շէյխի քոյրը որ մօրաքոյրս
խառիճէ տուէր էր : սա կինը իր տանը վրայ ազ-
գեցութիւն ունեցող ըլլալուն համար, նորա անու-
նը կը յիշեմ որովհետեւ տսիկա (եօլ Օղլիներուն)
կռօնքին համադուելէն յետոյ իւր էրիկը եւ աղաքները
ու հարսերը և ուրիշ քանի մը արացիները մինչեւ
իմ եղբայներէս մէկն ալ համազած էր նոյն մարդու-
թեան, և ինքը խօսքով ճարտար էր, և թէեւ հօր-
եղբայր և հօրեղբօր աղաքներ ունէի հօն, սակայն
սա երբէք չէր թողուր որ անոնց քով մնայի,
սէր ցուցնելով և ամաչեցնելով : Բայց դու տես
բանը որ հօրս միտքը ինչ է եղեր :

Պա ինքը համազուած է եղեր նոցա կռօնին
(եօլ Օղլիներուն) բայց քանի որ գիտէր թէ Շիւք-
րին խառիճէի խնամքով մուհամմէտական կռօնը
ուսած է ինչպէս որ է կառավարութեան կռօնքը,
ուստի դժուար կը լինէր զանիկայ համոզել : Վասնզի
Շիւքրին շատ բծախնդիր էր սիւննիութեան մէջ և
բոլոր անկէ դուրս եղողները դժուարի ուղի կը

79-80185

ճանճար, ուստի հայրը խորհէր է որ եթէ մէկէն
ի մէկ այսպիսի բան առաջարկուի, անմիջապէս
պիտի մերժէ և անմիջապէս հօրը երեսին ալ պի-
տի չնայի, որովհետեւ չափահաս էր, ասոր համար
խորհեցաւ սիւննիութեան ընթացքով մօտենալ,
ասելով թէ, մեր քաղաքը Ռուս առաւ և արժանի
չէ մեզ հոս մնալ, որովհետեւ խորհէր է թէ քանի
որ քաղաքի մէջ տուն աեղ կայ, սա չպիտի ձգէ
զանոնք և դայ գիւղը, որպէս զի մնայ այնքան ժա-
մանակ որ, մոռանալով իւր գրացիները և համախոհ
ընկերները, համոզուի նոցա գաղափարին, և ուստի
խորհէր է նախ տունները ծախել տալ և այն ատեն
նորէն ասանց քով չ'ըրեկընն պտածառը սա է եղեր
թէ, վասնզի առաջի անգամ այդպիսի բան տես-
ներուն պէս պիտի խոժորի ասոր համար հարկ սե-
պեր է առաջ տէրվիչութեանը քաշել (որովհետեւ
ինքն ալ այն ճամբով գնացեր էր), վասնզի սիւն-
նիներ ասոր հակառակ չեն, և նաեւ պտացնել և
շատ ուրախութիւններ ու ետքը թշուառութիւններ
ցոյց տալ, որպէսզի ան ատենը կարողանայ (եօլ
Օղլիներու) սէրէն համ զգալ, եւայլն. որ իրեն ալ
այդպէս եղեր է. ինչու որ իւր մեռներէն երեք օր
առաջ բոլոր բանը ասաց Շիւքրիին. թէ ինչ աե-
սակ ինքն ալ խափուէր է, խափութիւն, և այս-
պէս յուսահատ մեռաւ, որ իւր մեռներու ատեն
պիտի գրեմ իւր ըրած խօստաւանութիւն եթէ
ժամանակ ներեց:

Հիմա պիտի ցուցնեմ մուհամմէտականու-
թեան մէջ թագուցուած այն ճիւղերը որ ամեն
մարդ չ'գիտեր, վասնզի եթէ գիտնայ ալ թերի
պիտի գիտնայ, ինչու որ նորանց բոլոր սովորու-
թիւնները գրքով չէ, այլ աւանդութեամբ, ասկէ
ի դատ թէեւ գիրք ալ ունին բայց սովորութեամբ
չէ և այնչափ քիչ ու թագուն է որ մուհամմէտա-
կաններ, նոցա անգիրք անունը կուտան և սիւննի
մուհամմէտական մը երբէք չ'հաւատար թէ նոքա
գիրք ունին մինչեւ չ'տեսնէ: Սիւննի մուհամմէտա-
կանը զասոնք կանուանեն. ռամկարար 1 (չուսէօն-
տիւրէն), 2 (գըզըրլաշ), 3 (քիթապօրզ), 4 (լու-
ֆըզի). ոմանք ալ (թիւրք), (թիւրքման), (չէպէք)
և ուրիշները շահ (սէվէն), (է'է'լլահի), (զայրէքլի)
և եթթմիշ իբի պուշուք մէզհէպսէն տիշարի),
եւայլն: Բայց իրենք, իրենց անուն կուտան,
« Եօլօղլի » կամ « Եօլուշաղի » « Էրէնլէր » « Կեր-
չէքլէր » եւայլն, կայ մէկ ճիւղ մըն ալ սոցա մէջ որ
կանուանուին « Ինճէ Եօլլի »:

Որովհետեւ մուհամմէտական կռօնը ընդհա-
նուրին ծանօթ է և ամեն մարդ գրեթէ գիտէ, եւ
անոնց մէջ եղած տէրվիչներու տեսակներ ալ գըլ-
խաւորապէս տաս երկուքի բաժանուելով, անուն-
ներով իրարմէ կը տարբերին, ինչպէս՝ գատիբի,
պէթթաշի, նէզչիպէնտի, բիւֆտի, թարիգի նա-
զէնին, եւայլն. եւ ասոնք շատ քիչ բաներու մէջ

կը տարբերին իրարմէ . ինչ եւ իցէ իմ նպատակս
ասոնց վրայ խօսիլ չէ , վասնզի սորանք յայտնի են :
Բայց իմ նպատակս Եօլօղլիներու ու պէքթաշի-
ներու վրայ խօսիլ ու ետքը , աւետարանին լուսոյն
ինչպէս ինձ հասնիլը պատմել է :

Եօլօղլիք , ունին բաժանմունք , բայց ոչ հա-
ւատքի կամ արարողութեանց , այլ անուանց , զոր
օրինակ , ոմանք ի նոցանէ կոչեն (իւրեանխզրլի) ո-
մանք (աղուիչէնլի) ոմանք (պապամանուրլի) ոմանք
(գուրէյլի) եւ ոմանք եւայլն : Նաեւ
սոցա մէջ կան ոմանք ալ որ կոչեն (ինձէ իչլի) որ
արարողութեամբ կը տարբերին վերոյիշեալներէն .
ընդհանրապէս ասոնց ամեն ալ կը հաւատան թէ
Ստաուած կայ եւ է մէկ , բայց է ամենայն յամե-
նայնի , այսինքն ամեն մնայուն բաները Ստաուած
է , իսկ արտաքին բաները ոչինչ , եւ ասիկայ պար-
զելու համար (Սէլիմ Տիւանէ) իր գրքին մէջ կըսէ
« Ստաուած կամ նոյն է հոգին ոչ տեղ մը կուգայ
եւ ոչ ալ տեղէ մը կերթայ , այլ անիկայ այս օրի-
նակաւ իմացիր . գիցուք թէ , մէկ ծով մը կայ եւ
նորա եզերքը գրուած են շատ մը ամաններ որոնց
տակերը ծակ են , եւ եթէ այն տակը ծակ ամաններ
ընէ մէկը զբուրի ջուրի մէջ կը լեցուի եւ երբոր
հանուի կը պարպի , ահա այսպէս է մարդուն
տղերին ու մեռելիլ , եւ (վէ նէֆէլթիւ ֆիհի բու-
հիհի) ասկէ ի զստ ուրիշ բան չցուցնէր » եւ գար-

ձեալ կըսէ , « ստեղծութեան համար » ոչինչն ալ
բա՛ն կըլլայ , ոչ ամենեւին այլ թէ ինչ որ կայ .
կար նաեւ ի զիջբանէ , եւ « Ստաուած ստեղծեց » ը
ուրիշ բան բսել չէ , եթէ ոչ ցրուած բաները մէկ
տեղ հաւաքեց , բսել է :

Բայց նկատուելու արժան է որ ասոնք այնպի-
սի վարդապետութիւններ ունին որ բոլորովին հա-
կասական են իրարու եւ ինձ շատ դժուար է այն-
պիսի կարգով գրել որ կարդացողը չձանձրանայ :
Սորանց մէջը կան այնպիսի գաղափարներ որ բո-
լորովին չը թողբար զիրենք հաւատալ թէ , աշխար-
հըս ստեղծուեցաւ եւ պիտի աւելի . օրինակի աղա-
ղաւ ունին աւանդութիւն . թէ « Սողոմոն օր մը
գնաց գաշտեր շրջելու եւ երբոր նա կերթար եկաւ
տեղ մը որ երկու աւագէ լեռ գիզուած էին , խիստ
մէծ եւ մի գեղատեսիլ կին կայնած էր լեռանց
մէջ տեղ ճամբու վրայ որ Սողոմոնը չէր թողէր
անցնելու եւ Սողոմոն նորա գեղեցկութեան զմայ-
լած կը նայէր եւ կը խնդրէր որ զինքը թողու անց-
նելու , բայց կինը ասաց անոր , եթէ գրաւ մը
տաս իմ քով յապացոյց քո վերագառնալուն , կը
թողում քեզ եւ Սողոմոն տուաւ իր կնիքը եւ քնաց .
ու երբ վերգարձաւ տեսաւ մի ամենատղեղ կին
կայնէր էր այն տեղ , այնպէս որ չէր ուզէր երե-
սին նայել վերջապէս Սողոմոն կը վնասէր այն
կինը որ իւր գրաւն ետ առնէ , իսկոյն ագեղու-

հին դուշեց, Սողոմոն'ն որդի Դաւթի եկ կնիքդ առ
զոր դուրիւ իմ քով, պատասխանեց Սողոմոն, ես
ոչ տուած եմ քեզ կնիք, և արդ ի՞նչ առնեմ,
դու ո՞վ ես, կինը պատասխանեց, ես աշխարհն
եմ որ մարդոյն առաջ գեղեցիկ կերեւնամ, բայց
ինքս չեմ, և այսպէս կը խափեմ ամենը, ուրեմն
եկուր կնիքդ առ թէ որ ճանաչես, և հանեց մի
ափ լեցուն կնիքներ իր ճեպէն և Սողոմոն չճանչեց
իւր կնիքը, վասնզի ամենու վրայ ալ դրուած
էին, Սողոմոն թագաւոր որդի Դաւթի, և ապշած
հարցուց կնկան թէ այդ ինչ բան է, կինը ըսաւ,
դու մի կարծեր թէ քեզմէ ի զատ այլ ուրիշ Սողոմոն
թագաւոր որդի Դաւթի չենք եղած չեն. կան դեռ
հազարաւոր կնիքներ նոյն անուն և նոյն պաշտօնի
տէր եղողներէն խափած և առած եմ. ինչպէս քեզ,
և այս աւաղագոյս լերինք որ կը տեսնես ես այս
տեղ կայնած եմ և հարիւր անգամ հազար տարի
անցներուց հետոյ մէկ աւաղի հատ մէկին վրայէն
առներով միւսին վրայ կը ձգեմ, և արդ կրնամ
յիշել թէ քանի հազար անգամ, հազար անգամներ
տեղափոխուել են և պիտի փոխուին, այս լերինք:
Եւ ուստի կայ գաղափար թէ մարդը մեռնելուց
հետոյ « եթէ արդար է » դարձեալ մարդ կը լինի
և կուգայ աշխարհն, և այս է գրախտ որ մէկը
մարդ լինի, իսկ եթէ չար է կը լինի անասուն որ
տանջուի՝ այս է դժուրը, և այսպէս ալ կընդունին

թէ ամենատոեկարի պատիժն է տարերայ մէջը պը-
տըաիւ, այսինքն մարդը մեռնելուց յետոյ կը դառ-
նայ հողի կամ հանքի և հանքէն երկաթի, կամ
ուրիշ բանի. և երբոր այն բանը մաշի դարձեալ
մաշուածքը կը դառնայ ուրիշ բանի. այսպէս բո-
լոր տարերքը պտիտի, յետոյ կուգայ մարդի, և
եթէ նորէն մարդ եղած ժամանակը չճանաչէ ինք
զինքը, մեռնելուց յետոյ նոյնպէս պիտի տանջուի,
և անասուն դառնալու ու մարդ դառնալու գա-
ղափառները լիք են « գայլուսըղ տալտալ » ի և
« աճիգի » ի գրքերուն մէջ: Իրենք կը հաւատան
բոլոր մարդարէից Ալգամէն առնելով, նաեւ Մու-
համէտը կընդունին մեծ յարգանք որոյ սերուն-
դից եկողներու ձեռքն է կ'ըսեն իջնեց փրկութիւ-
նը այժմ, կընդունին նաեւ « գուրանը » բայց ոչ
զուտ, իրենք կըսեն թէ հինգ գիրք եկած է
« թէվրաթ », « զապուր », « ինճիլ », « գուրան »
և « իմամ ճաֆէրի գիրքը ». ուստի պարտաւոր կը
սեպեն զիրենք հետեւիլ վերջնոյն, կան նաեւ զա-
նազան գրքեր իրենց մէջ որ. « պուրուզի էվիա »
անուններով կը կոչեն և մէկ « պուրուզի » մէջ
այսպէս դրուած է, « Ալգամն ու Եւայ երբ դրախ-
տից դուրս ձգուեցան ապրում էին աշխարհիս վը-
րայ, և երբոր ծնաւ Գայէն և Աբել, յետոյ Ալգամ
ու Եւայ վեճ ըրին. մէկը կըսէր տղայք ինձմէ ի
գոյ կուգայ, իսկ միւսը թէ ինձմէ, և հետեւապէս

վճռեցին փորձել և խրաբանչիւր մէկ մէկ ամանի
մէջ պահեց , արդէն Ադամը դաշար արտ ցաններու
կը պարտապէր ընդհանրապէս , իսկ Եւան տան մէջ
կերակուր կը պատրաստէր , և կը տանէր արար ,
բայց Եւան իր մարդուն լաւ չէր ծառայէր , այդ
պատճառաւ Ադամ շատ դժգոհ էր Եւայէն եւ էր
արտում , մի օր երբ նորէն ադամ արան էր , Աստ-
ուած մէկ երկնային տղձիկ , « Նաճի » խրկեց Ա-
դամին տունը , եւ եկաւ որ Եւան տունը նստած էր ,
եւ ըսաւ Եւային , դու որ քու էրիկդ դժգոհացու-
ցիր , այդ պատճառաւ ես խրկուեցայ նորա կնու-
թիւն ընելու : ո՛ր է քու մարդ , Եւան պատգ , դու
նիստ ես կը կանչեմ , եւ աս ըսելով ելաւ հաց եւ
կերակուր առաւ տարաւ արար , եւ Ադամին շատ
քաղցրութիւն ցուցուց եւ Ադամը շնորհակալ եղաւ ,
բայց Եւան ասաց Ադամին ինձ երգուիր որ իմ ող-
ջութեանս ատեն ուրիշի հետ չամուսնանաւ , եւ
Ադամը երգուաւ , եւ երբ իրիկուն տուն եկաւ .
ահա « Նաճի » հոն էր , եւ Ադամը արտմեցաւ եր-
դումին համար , բայց ահա իր պահած ամանէն
Սէթ (Շիթ) դուրս եկաւ , սակայն մէկ ոտքը կաղ
էր , (քանզի ասոնք ամաններու մէջ պահեցին իբր
քառասուն օր ետքը , Եւան գնաց նայեց եւ իւր
պահածին մէջ ոչինչ չէր յայտնուէր իսկ Ադամին-
ւոյն մէջ ջիղ մը կերեւնար , եւ Եւան զայս տես-
նելով նախանձեց եւ ամանը շարժեց ու այս պատ-

ճառաւ կաղ եղաւ) , և Ադամ « Նաճին » պսակեց
Սէթի վերայ որմէ ծնուեցաւ բոլոր մարգարէներ ,
որովհետեւ անոր մէջ Եւայէն , այս մեղանշո-
ղէն , խաբուողէն մաս չկայ , և ուստի մենք ենք
(քիւրուհի Նաճի) և սուրբ սերունդ որ թէպէտեւ
աշխարհը մեզ , « եթմիշ իբի միլէթսէն » դուրս
կը կուէ , — և ենք իսկ , վասնզի Սէթը կաղ լինելուն
համար (պուշուգ) կէս ըսին , — բայց ինքը չը հաս-
կընար » : Այս գրուածին պէս գրուած է և բաց ի
գրուած լինելէն իրենց սէյյիտները գոց ալ գի-
տեն , իբր աւանդութիւն :

Մարգարէները կ'ընդունին , բայց իրենց կեր-
պով , տասն ու երկու առաքելոց համար կ'ըսեն թէ
նոյն հոգիներ են որ Մուհամմէտ , Ալիի սերուն-
դէն եկան տասն ու երկու իմամներ և թէպէտեւ
Մուհամմէտն ու Ալին հաւասար կ'ընդունին , ըստ
երեւոյթի բայց ըստ ներքնոյն ևս Ալին բարձ կը
դասեն , Մուհամմէտը ցորեկ է , կ'ըսեն իսկ Ալին
գիշեր , և գիշեր աւելի յարգելի է իրենց մէջ քան
զցերեկ , և հետեւեալը կը կարդանք (Եմինի) ի
գրքին մէջ , որ ձեռագիր 800 երեսի չափ գիրք
մըն է : Այսպէս կ'ըսէ Ալիի մասին՝

« Մի օր Մուհամմէտ նստած էր իր տեղը և
Ալին ու մնացեալ ժողովուրդը ներկայ էին և ահա
« Գաբրիէլ » հրեշտակը պատգամ բերեց Մուհամ-
մէտին և երբոր աջ կողմը Ալին տեսաւ , իսկոյն

խոնարհութիւն մատուցանելով համբուրեց Ալին ,
Մուհամմէտը երբ տեսաւ զարմացաւ որ հրեշտակը
ոչ ոքին այնպէս ըրած չէր , այդ բանը , ի՞նչ է
ո՞վ Գարբիէլ հարցուց , « պատասխանեց » եւ
Մուհամմէտ , Ալին իմ առաջնորդս (مرشد) է ,
« Գարբիէլ » և « ըսաւ » ով Մուհամմէտ երբոր
Աստուած ինձ ստեղծեց դեռ ևս ոչ ինչ ստեղծած
չէր , և ես չէի գիտէր իմ ստեղծուելը , այլ թե-
ւեր ունէի որոնցմով կը թուչէի պարապութեան
մէջ , և երեք հարիւր տարուան չափ ժամանակ
թուայ և ոտքս դնելու տեղ չկար և թուչելով
թուչելով եկայ , յանկարծ պարապութեան մէջ
կառուցուած կանաչ գմբեթի մը վրայ , որոյ վրայ
քիչ դեռ չհանգստացած , ձայն մը լսեցի գմբեթի
մէջէն որ կըսէր ինձ , ես ո՞վ եմ , դուն ո՞վ ես ,
պատասխանեցի , դուն դո՛ւն ես , ես ալ ե՞ս եմ :
Եւ դեռ խօսքը բերանս էր , թեւերս այրեցան և
ես ինկայ ցած պարապութեան մէջ . ալ չեմ գի-
տեր որչափ ժամանակի չափ ինկայ մինչև որ թե-
ւերս նորէն առողջացան (բուսան) ու դարձեալ 300
տարիի չափ ժամանակ թուչելով եկայ գաայ նոյն
գմբեթը և կեցայ նոյն տեղ , և լսեցի նոյն ձայնը
և պատասխանեցի նոյնպէս , և թեւերս այրեցան
նոյնպէս , ինչպէս առաջ . և երբոր դարձեալ թե-
ւերս լաւացան նորէն թուչում էի , բայց անցեալ-
ները մտաբերելով շատ կը տխրէի , և այն միջոցին

մի ծեր սպիտակ մօռուք ունեցող մը , տեսայ որ
ինձ կանչեց և ասաց մինչև երբ դու անխոհեմու-
թեանդ պատճառաւ չարչարուիս , եկուր քեզ սոր-
վեցնեմ , երբոր կերթաս գմբեթի վրայ և լսես ա-
ռաջին ձայնը , որ քեզ նորէն պիտի ըսէ . ես ո՞վ
եմ , դու ո՞վ ես . պատասխանէ թէ , ես արարած
եմ , իսկ դու արարիչ , որպէս զի նորէն պատժի չը
ենթարկուիս , և ես գնացի այսպէս ըսի և ազատ-
ուեցայ պատժուելէն և երբոր գմբեթի դռան վե-
րայի պատուհանէն նայեցայ ահա կանթեղ մը
կախուած էր և մէջ լուսով լիք , և այս լուսը երեք
տեսակ էր առաջին սպիտակ , որ Աստուծոյ լոյսն էր ,
երկրորդը կարմիր որ Ալիի լոյսն էր (այս պատճա-
ռաւ զըզըլլալ կոչուենուն չեն ցաւէր) և երրորդը
կանանչ , որ Մուհամմէտի լոյսն էր (այս պատճառաւ
է որ տառնք երբոր մեղքի կը մեռնին այս 3 անունը
այսինքն . ես՝ Ալլահ , ես՝ Մուհամմէտ , ես՝ Ալի ,
անուանելով կատարեն արարողութիւնը , որ երբ
արարողութեանցն վրայ խօսելու լինիմ , պիտի յի-
շեմ , « ասոր համար ես կարծեմ որ տառնք ուրա-
ցող , կամ մոլորվող , քրիստոնեաներէն եղած են » :

Գտնք որ Գարբիէլ երբ լուսոյ վրայի խօսքը
լսեցուց , ասաց Մուհամմէտին (կըսէ զիրքը) ո՞վ
Մուհամմէտ , այն Ալի որ ան առեւն ինձ սորվե-
ցուց այդ բանը , Ալին էր որ հիմա տեսնելով զգացի ,
և արդ- ես պարտաւոր եմ իմ ուսուցիչս պատուել ,

հոգի է , և կայ խօսք թէ Հաճի Պէքթաշի վէրի
հոգին այն հոգին է : Նաեւ կայ աւանդութիւն
թէ , հիմա եղող սէյտ կամ սէյաները կը կրեն
նոյն հոգին , և թէ ան հոգին Աստուած է :

Փրկչին 1879 թուականը՝ նոր սկսած էր , երբ
առաջին անգամ տեսայ Տէր Յիսուսի աւետարա-
նը , հետեւեալ պատեհութեամբ :

Հօրս հետ կարինէն եկած էինք Էվրանլի գիւ-
ղը որ կիյնայ Կարնոյ արեւմտեան կողմը վեց ժա-
մու ճամբայ հեռաւորութեամբ : Այս տեղ հօրս
հետ ընդ միասին քանի մը օր կենալէն յետոյ՝
հայրս իւր բարեկամներէն հրաւիրուելով գնաց
Բոնակապան գիւղը որ մինչեւ գարուն եւս մնաց .
իսկ ես կը կենայի այս տեղ Պէհճէթ անուն մի
կնոջ տունը որ ինքը քիչ մը ուսեալ լինելուն հա-
մար՝ իւր ուղւոց կարգը դասելով զիս շատ կը սի-
րէր , այնպէս որ թէպէտեւ հոս ես երկու հօրեղ-
բօր տուններ ունէի , սակայն ինքը չէր ուզէր որ
անոնց տունը կենայի . այլ թէ կ'ըսէր մեր տունը
կեցիր որ միատեղ կարգանք և խօսինք , մինչեւ
որ հայրդ գայ :

Մի օր այս կնոջ գրքերուն մէջ գիրք մը տե-
սայ որ աղկէ առաջ տեսած չէի . գիրքը բացի և
սկիզբը կարդացի որ Աւետարան է առճկաց լեզ-

ուաւ , հարցուցի կնոջ թէ այս գիրքը ո՞ւսկից է .
այդ գիրքը որդիս բերեր է Ռուսաստանէն « պա-
տախանեց կինը » ուր որ գերի տարուեր էր : Իսկ
ես շարունակեցի կարդալ Մատթիոսի առաջի գըլ-
խէն սկսելով և դեռ գլուխն չէի լմնցած այնպէս
կը յիշեմ որ դուրսէն մարդ մը եկաւ և սկսեց
ինծի հետ խօսիլ և կարդալ մնաց , և գրեթէ ա-
սոր վրայ երկու ամիս անցած էր , օր մի յանկարծ
միտքս եկաւ գիրքը . ուստի գիրքը առի և բացա-
ծիս պէս պատահեցաւ Յովհաննու 10րդ գլուխը
որոյ միջի խօսքերը շատ դիպան ինձ թէեւ գա-
ղափարներ օտար լինելուն համար այնչափ չէի
հասկնար և երբ կարդալով հասայ 31-39 համար-
ներուն մեծապէս սիրաս վրդովեցաւ , որովհետեւ
յողթահարութեամբ պէս եղայ և նեղանալով ըսի այս
ինչ հայհոյութիւն — Աստուծոյ որդի — միթէ ես
« միւշրիք » պիտի ըլլամ . և կամ ի՞նչպէս կարե-
լի է որ Յիսուս իրեն համար այսպէս ըսած ըլլայ .
ուստի ձգեցի գիրքը , այլ եւս չկարդացի երբէք
քանի որ այս տեղ էի :

Այս տեղ ուրիշ գէպք մը ալ պատահեցաւ
ինձ , աւերորդ չսեպուի յիշելու . — յիշեալ կնոջ
տէգըրը Էմրահ խօճան ունէր միամօր որդի մը որ
նաեւ ամուսնացուցած ալ էր . եւ այս ձմեռը սորա
որդին մեռաւ եւ սուգի օրեր անցնելէն յետոյ սա
թէ այլոց միջոցաւ եւ թէ ինք անձամբ ինձ տա-

Ջարկեց թէ . — եկա՛ւր իմ որդւոյս տեղը անց'իր .
քեզի կին առնելով իմ հարսս, բնակէ ինծի հետ, եւ
զիս մտիթարէ ես արդէն ալեւորած եմ ու կ'ինս ալ
պառաւ է, երբոր մեռնիմ ամենայն ինչքս քեզ կը
ձգեմ, բայց ես իմ մէջս խորհեցայ թէ, եթէ ասոր
առաջարկութիւնը ընդունելով մտնեմ իր տունը,
յետոյ մարդիկ պիտի ըսեն թէ Էմրահ խօճայի շու-
քին տակը մեծցաւ . երկրորդ ասոր հարսը ի կին
առնելէն յետոյ, գուցէ օր մը բարկանայ եւ ըսէ
ելէք իմ տունէն ձեզ ի՞նչ պարտք ունիմ, եւ ասիկայ
անտանելի բան է . ուստի պատասխանեցի իրեն թէ,
չեմ կ'ընար . ձեր առաջարկութիւնը ընդունիլ սա-
կայն, ինքը իմ պատասխանէս չ'յուսահատելով, զիս
կը կանչէր իւր տունը եւ նըստելէն յետոյ գիւրք բերէր
եւ կը կարդայինք յետոյ պատճառով մը դուրս կ'ելլէր
եւ ինծի ալ կ'ըսէր թէ դու նիստ մինչեւ որ ես գամ .
եւ ինքն ելլելէն քիչ մը վերջ իր կին ալ դուրս
կ'ելլէր . եւ տունը կը մնար հարսը . բայց բանը
հասկնալով ես ալ անմիջապէս կ'ելլէի եւ կ'երթայի,
ըսելով մի գուցէ զրպարտութիւն մը ընեն իմ
վրաս թէ որ այս տեղ նստիմ . երեք անգամ այս
մարդը զիս այսպէս կանչեց եւ յետոյ յուսահատե-
լով թող տուաւ :

Եւ երբոր դարունը բացուեցաւ հայրս եկաւ
քովս եւ ըսաւ ինձ — որդի ես Բերսօր գիւղը Ալի
Պէկին խօստացայ որ դուն երթամ անոր որդւոյն

կարդալ սորվեցնես մի ժամանակ . ուրեմն երթանք
հոն ըսելով . գնացինք եւ քիչ մը ժամանակ Ալի
Պէկին տղան կարդացնելէն յետոյ գիւղացիներէն
ոմանք եկան այս մարդուն տունը եւ ըսին հօրս թէ
— քու որդիդ մեզ ուսուցիչ եւ իմամ լինի . եւ
վարձքը ինչ որ է մենք կուտանք . ինքը թող մեր
տղանքները կարդացնէ . եւ օտար մարդիկ եկած
տոտեն անոնց համար աղան կանչէ եւ նամաքներուն
առաջնորդէ . մենք մեզի համար այդ բաները չենք
պահանջէր միայն մէջը պսակ կարելն ու մեռել
թաղել հարկաւոր է . հայրս ալ համաձայնեցաւ
անոնց եւ ես ալ ընդունեցի ու մնացի այնտեղ , եւ
կը կենայի նորէն Ալի Պէկի տունը — այս Ալի
Պէկը . կը կոչուէր որդի Իւրեանց Խզըրի , եւ էր
փիւր (առաջնորդ) տեղացւոց որովհետեւ այս տեղա-
ցիները , Եօջղլիներէն էին որոնք մեծապէս կը
տարբերին միւս մուհամմէտականներէն . եւ հայրս
որ մեծաւ մասամբ համոզուեր էր անոնց կրօնքին ,
եւ ուստի թէ յիշեալ Ալի Պէկին եւ թէ գիւղաց-
ւոց ապրեբաժ է եղեր որ իրենց կրօնական արա-
քողութիւնները ինծմէ չ'պահեն որ թերեւս ես ալ
համոզուիմ նոցա գաղափարոց . գալով ասոնց
կրօնքին մեծ եւ խիստ անկարգ մոլորութիւն մի է
առաւել քան զ'կրօնս միւս մուհամմէտականաց :

Ի վերայ այսր անցաւ մի քանի օր եւ ես եկայ
ի կարին որպէս զի երթամ այն մօլլայէն տրտօնու-

թիւն եւ հրաման ստանամ. վասնդի թէ եւ այնտե-
ղացիք այս բանը բանի տեղ չէին դնէր, սակայն
իմ խիղճս չէր ընդունէր առանց արտօնութիւն
եւ աղօթքի այդ պաշտօնը վարել. եւ ուստի մի
ընծայով գնացի, մօլլային եւ ընդունեցի անկէ
այս արտօնութեան աղօթքը. եւ երբ մեկնեցայ
անկէ ահաւասիկ ուստայ կարապետը հանդիպեցաւ
ինծի շուկային մէջը, որոյ մասը երեք տարի աշա-
կերտութիւն ըրած էի առաջ. գերձակութիւն սո-
վորելու համար. այս մարդը ինծի հետ խօսելով
տարաւ իր խանութը. յետոյ սուրճ բերել տուաւ
եւ խմեցինք. վերջապէս սկսեց մանրամասնաբար
հարցնել իմ վրայով՝ թէ ո՞ր կը բնակիմ եւ ի՞նչ
գործով կը սբաղիմ. եւ թէ այնտեղ որ ես կը
բնակիմ հիմա, մարդիկը ի՞նչպէս են. եւ ինծի
հետ ի՞նչպէս կը վարուին, եւայլն եւայլն. երբ
իւր հարցումներուն պատասխանելը լմնցուցի. ելայ
եւ գեռ շատ չէի հեռացած խանութէն, գոչեց թէ
խնդրեմ որ իրիկունս տունը գաս. յատուկ կ'ըս-
պասեմ քեզ, ես ալ շատ աղէկ կուգամ ըսի եւ
երբ իրիկուն եղաւ, գնացի իւր տունը. ու սկսեց
գարձեալ իմ կեցած տեղւոյս վրայ առաջինէն ա-
ւելի մանրամասնաբար հարց ու փորձ ընել. վերջը
ըսաւ ինծի թէ հոն ո՞ր մարդոց հետ որ մտերմու-
թիւն ունիս, խրկէ իմ քովս երբոր քաղաք գալու
լինին, եւ ես քու սիրոյդ համար, զանոնք կը

պատուեմ եւ եթէ պէտք ըլլայ, փոխ ստակ ալ
կուտամ անոնց, եւ կամ թէ որ ապառիկ ապրանք
գնելու ըլլան, ես անոնց կուտամ կամ թէ իմ
երաշխաւորութեամբ ուրիշներէն կ'առնեմ. միայն
թէ դու ճանաչես զանոնք, որոց համար այսպէս
պիտի ընեմ, եւ երբ քու խօսքովդ անոնց խնդիրքը
կատարեմ, այն ատեն քու պատիւդ ալ կ'աւելանայ
անոնց մէջը եւ այսպէս քեզ լաւ կը լինի :

Ես ալ երբոր գիւղը եկայ եւ քանի մը օր անց-
նելէն յետոյ, Ալի Պէկն ու մի քանի զրոյցիները
կարին երթալու եղան, եւ ես պատմեցի իրենց
ուստայ կարապետի վրայով, երբ լսեցին շատ մը
ուրախացան եւ ինծմէ թուղթ մը խնդրեցին որ եր-
թան գանեն զինքը, ես ալ մի թուղթ գրեցի եւ
տուի իրենց, ու իրենք գնացին. — ասոնք կերթան
եւ զանեւով ուստայ կարապետը նամակը կուտան
իրեն, եւ ինքը խօսին նամակը կարդացնել տալուն
պէս, զանոնք կը հրամեցնէ տունը եւ երկու գիշեր
հիւր ընդունելով, մեծապէս կը պատուէ ու գալու
տաննին ալ իրենց պէտք եղած բաները ապառիկ
կուտայ իրենց, եւ ասոնց գործին համար որչափ որ
պէտք եղեր է, այնչափ ալ ստակ փոխ կուտայ,
յետոյ ասոնց հետ խորհելով, զառապար ադրար ա-
նուն հայի մը բաւական ապրանք տալով հետերին
կը խրկէ : Մէյ մ'ալ տեսայ որ եկան գիւղը, Ալի
Պէկը կարապետէն շնորհակալ լինելը յայտնելէն

վերջ Գառապար աղբարը հանեց մի նամակ ինձ , որուն մէջը այսպէս գրուած էր : « Սիրելի Շիւքրի յառկապէս կը բարեւեմք զքեզ հանդերձ բոլոր տոմբ . . . ահաւասիկ Գառապար աղբարը ու զարկեցի քեզ հետը գնելով իբր երեսուն ոսկոյ ապրանք որ այն կողմերը վաճառէ , մասնաւորապէս սպառիկով մանաւանդ ցորենով՝ ու ցորենն ալ կիսրար ցանել տալով . միայն թէ քո ձեռամբ լինի . վասնզի ինքը խեղճ մարդ է եւ անուա , ուստի նորա հաշիւն ալ խնդրեմ որ դու պահես , եւ այնպէս ընես որ ինքն ալ շահուի , որովհետեւ աղքատ եւ ընտանեաց տեր մարդ մըն է . մնամ քեզ բարիք ուզող ուսագ կարապետ , եւայլն » : Երբոր նա մակը կտրդացի , շատ լաւ ըսելով յանձն առի ինչ որ գրուած է Գառապար աղբոր մասին կատարել . վասնզի արժանի էր բարիք ընելու :

Ասոր վրայ քանի մը օր անցնելէն յետոյ , օր մը գիւղացւոց հետ սենեակը նստած կը խօսակցէինք , եւ ինչպէս եղաւ որ խօսակցութիւնը եկաւ գրոց վրոյ , այն միջոցին ես ալ ըսի թէ Աւետարանը թուրքերէն թարգմանուած կայ . իսկ նոքա պնդեցին թէ չկայ . յետոյ ես ըսի թէ տեսած եմ Պէհճէթ խանըմի տունը , էվրանլի զիւղը , բայց անոնք զարձեալ պնդեցին թէ չկայ . այս միջոցին մի երիտասարդ խօսակցութիւնը ընդմիջատելով՝ յարեց թէ ես առտուն պիտի երթամ քաղաքը

եթէ թուղթ մը գրես . գալու ատեն արդէն ճամբուս վրայ է կը հանդիպեմ Պէհճէթին տունը , եւ կը բերեմ , ես ալ նամակ մը գրեցի տուի իրեն . երբ գնաց եւ վերադարձաւ , նորէն նոյն սենեակ էր երբոր հարցուցի թէ « բերեցի՞ր գիւղը պատասխանեց երիտասարդը թէ , ո՛չ , չատաւ , ան ատեն ըսի թէ փսա չկայ , երբոր ես երթամ քաղաքը թէ որ գտնեմ մէկ հատ կը գնեմ , մի քանի օրից յետոյ եկայ իարին . ուստայ կարապետի խանութը նրստած ատենս հարցուցի թէ դուք գիտէք արդեօք այստեղ թուրքերէն Աւետարան կը գտնուի՞ . պատասխանեց թէ այս ֆարմասիոններ կը վաճառեն : Ժամանակը իրիկուն լինելուն համար եկանք իւր տունը , երբոր առաւօտ եղաւ , ըսի թէ ուստայ երթանք մի Աւետարան առնենք ինծի համար , քիչ մը մոտծելէն յետոյ , ասաց թէ , ես հիմա ուրիշ տեղ կերթամ , եւ անկէ վերջը կ'երթամ Պ . Համբարձումի խանութը ու կ'ըսեմ իրեն թէ որ կայ , մեկը քեզի տայ , դու յետոյ եկուր խանութէն առ , քանի որ խանութը կը ճանչնաս , այնտեղն է որ մեզի համար մանուսայ կ'առնէիր : Ինքը երթալէն ես եկայ Պ . Համբարձումի խանութը , բայց ինքը հոն չէր , այլ թէ երկու երիտասարդ կայնած էին . երբոր ուզեցի Աւետարանը . ասոնք իրարու մէջ հայերէն խօսելէն յետոյ՝ (այն ժամանակ ես հայերէն չէի հասկնար) երեսուն դահեկան

ուղեցին մէկ աւետարանին . ես ալ չ'առի և թո՞ղուցի . գնացի մուհամմէտական գբաժաններու քովը որ ուրիշ գիրք մը առնեմ՝ անոր տեղը . և առի մի գիրք ու երբոր կուգայի ընկերներու քով ճամբաս հանդիպեցաւ Պ. Սեւորդեանի խանութը , անմիջապէս միաքըսեցաւ թէ այս մարդն ալ առնեցմէ է , « սրովհետեւ երբոր ես առայ կարապետի քով աշակերտ էի , սրբոց տօնի օրեր իր հետը միասին երբեմն ասոր խանութի առջեւէն կ'անցնէինք և միւս լուսաւորչականաց խանութներ փակուած իսկ ասոր խանութը բաց տեսներով կը հարցնէի թէ . ո՛ւստայ , սա ալ ձեզմէ չէ՞ հապախնո՞ւ խանութը չ'գոցէր . կը պատասխանէր թէ՛ նա ֆարմասոն եղած է . և անոնք բաց ի կիրակի օրէն ուրիշ օր չեն պահէր » , ուստի գնացի քովը և երբոր Աւետարան հարցուցի , պատասխանեց թէ Պ. Համբարձումի քով կայ . — ըսի երեսուն դահեկան ուղեցին և ես չ'առի : Ոչ ըսաւ հինգ դահեկան է , գնա՛ ինձէն բարեւրէ և ըսէ Գէորգ Սեւորդեան զիս ճամբեց , նա կուտայ : Երբոր եկայ Պ. Համբարձումը ինք խանութն էր . եւ առի ու գնացի ընկերներու քովը և երանք ճանապարհորդելու . բայց ժամանակը բաւական անցեր էր . ուստի իրկունը չ'ըրցանք հասնիլ Էջրանի գիւղը . այլ գիշերը մնացինք Իլիճէ գիւղը մի հայու տունը :

Երեկոյին պատահեցայ Յովհաննէս անունով

մի հայ երիտասարդին որ նոր եկած էր , այնտեղ վարժապետութիւն ընելու , և այնտեղը ուր մենք իջած էինք սորա աղգականի տուն էր ուր գիշերները կը քնանար . ասիկայ եկաւ քովս երբ նոր առած գրքերս հանած կը կարդայի , և ուղեց ինքն ալ կարդալ և երբ տեսաւ որ աւետարան է . խիստ ուրախացաւ , և սկսեց կարդալ ես ալ ապշած կը նայէի . վասնզի մինչեւ սոն տառն թուրքերէն կարդացող հայ տեսած չէի , սա քիչ մը կարդալէն « յետոյ՝ բացաւ Յովհաննէս առաջին գլուխը . և սկսեց իւր գիտցածին չափ բացատրել ինձ . բայց վախու համար շատ կեղծ կը խօսէր . վասնզի տաճիկներու հետ կրօնական վէճ ընելէն , շատ շուտ կռիւ կը ծագի այն կողմեր . ինչպէս որ կը յիշեմ ասիկայ շատ ջերմեռանդ ոմն էր , բայց լաւ տեղեկութիւն չունէր եթէ ոչ ան ատեն շատ օգուտ պիտի ընէր ինձի , ու նոյն գլխուն 12 և 13 համարները որ Ստոուծոյ որդւոց կը վերաբերի , վերաբերեցուց նաեւ Քրիստոսի վրայ , յետոյ առաց թէ այս իրիկուն ես բան մը կը գրեմ և կուտամ ձեզ . և երբոր արշալուսին ելանք ճանապարհորդելու , զարթուցի զինքը և ուղեցի իւր գրած թուղթը . շատ վնասելէն յետէ թղթի կտորը գրաւաւ թունիրի մէջ որոյ մեծ մասը այրէր էր . քանզի ըստ շինականաց սովորութեան սա ալ տունը թընրան կուշար կը քնէ եղեր և գիշեր գրելէն վերջ

քովը դրէր է որ պատարաստ լինի որ առատուն չու-
տով ինծի տայ, սակայն գիշեր ինկեր է թունիր օ-
վերջապէս այն կէս կտորը առնելով ելանք ճամբայ ։
Երբոր կը ճամբորդէինք մեր ետեւէն երկու
ճանապարհորդ եւս եկան և հասան մեզ, ճանա-
պարհով ամեն մէկերնիս մէկ առարկայի վրայ խօ-
սելով կ'երթայինք, և այս նորեկներէն մէկը եղե-
լով թիւն մը պատմեց ։ Թէ « ես մեր քաղաքի մէջ
մի հայ աղջիկան ոիրահարեցայ ։ և մի քանի ան-
գամ ասոր խօսք թալելէն վերջը խմացայ որ ինքն
ալ զիս կուզէ ։ յետոյ մի անգամ իրեն առանձին
ըսի թէ եկուր, միւսլիման եղիւր քեզ առնեմ ։ աղ-
ճեկը պատասխանեց թէ ։ կը լինիմ եթէ զիս կըր-
նաս փախցնել այնպէս որ յետոյ դարձեալ հօրս,
մօրս և մեր առաջնորդին ձեռքը չիյնամ ։ ես ալ
ըսի թէ ի՞նչ կըլլայ անոնց ձեռքը իյնալովդ ։ Թէ
որ դուն ըսես թէ ես միւսլիման եմ ։ անոնք քեզի
բան մը չեն կրնար ընել, քանի որ կառավարու-
թիւնը մերն է, ինչ կերպով ալ ըլլայ ես գրեզ
կ'ազատեմ ։ ասաց թէ որ այնպէս է չեմ գար ։ յե-
տոյ ես եկայ ։ ինկերիս քովը որ ինքը ինծմէ խե-
լացի էր, պատմեցի իրեն աղջկան ըսածները եւ
ինքը խորհելով ինձ ըսաւ թէ, գնա աղջիկը փախ-
ցուր միւֆթիին տունը եւ իրեն սորվեցուր, որ միւֆ-
թիին այսպէս ըսէ ։ « Թէ ես այս գիշեր երազիս
մէջ տեսայ որ մի կանաչ ավթոռի վրայ նստած էր

մէկը և իւր երեսէն լոյս կը թափուէր և զիս տես-
նելով ըսաւ աղջիկս դու իմ ժողովուրդը (آدم)
ես, շուտով վկայութեան խօսքը ըսէ՛, և իսկոյն իմ
լեզուս բացուեցաւ և ըսի լաիւհէ իլլալահ մու-
համմէտ եայլն ։ յետոյ ես անոր ըսի թէ ։ հիմա
թէ որ հայրս և մայրս ու մեր մեծեր լսեն թէ
ես միւսլիման եղեր եմ ինձ կը չարչարեն ։ « ասաց
ոչ դու գնա՛ միւֆթիի տունը և անիկայ քեզ եր-
բեք չցուցունէր անոնց ։ և երբոր արթնացայ ու ե-
լայ դուրս այս երիտասարդը պատահեցաւ ։ և զիս
բերեց հոս ։ » ես ալ գնացի աղջիկը տարայ միւֆ-
թիին տունը և հոն քանի մը մարդոց առջև ասաց
« վերոյիշեալ խօսքերը և յետոյ միւֆթին աղջկան
հարցնելով պատկեց ինձ, անկէ յետոյ որչափ որ
փնտրեցին և ուզեցին ։ միւֆթին չցուցուց անոնց »
Այս մարդը ասիկայ պատմեց իւր վրայ ։ Բայց չէ
թէ ինչպէս որ գրուեցաւ այնպէս այլ շատ երկայն-
օրէն ։ Բայց ասոր պատմութիւնը ինձ մեծ ազա-
ւորութիւն ըրաւ, այս մասին թէ, ուրեմն որչափ
որ այսպիսի գէպքեր պատմուած են մեր գրքերուն
մէջ բոլորն ալ այսպէս եղեր են, Մուհամմէտը եւ
բազի մէջ չ'երեւցեր է ։ Մէյ մը ալ նորէն ես ինծի
կըսէի, կարելի է որ շատերուն երեւցեր է և չիտակ
են, շատերն ալ այնպէս շինծու բաներ են, ուրեմն
ի՞նչպէս կարելի է զիտնալ թէ որն է ճիշդը և որը
սուտ, կըսէի հիմա միւֆթին հաւատաց որ ճշմա-

ըրա է և գրեց, ու ապագային իբրեւ ճշմարտ հրաշք պիտի նկատուի, և գարձեալ կըսէի արգեօք չ'ըլլայ որ ուրիշ բաներու մէջ ալ այսպէս բաներ եղած ըլլայ. մէկ մը ալ ես ինծի գալով կ'ըսէի այս ի՞նչ է որ ես կը մտածեմ, քիչ մնաց որ կրօնքէն ու հաւատքէն ելնայի. վերջապէս եկանք գիւղը:

Երբոր եկայ գիւղը մէկ երկու օրէն վերջը հայրս եկաւ քովս, որովհետեւ կրկին Բռնակապան գիւղը գնացած էր, քանզի հոն իրեն համախոհներ կային և իր գործն ալ այնտեղ լաւ կը բանէր. իսկ այժմեան գործը էր հմայողութիւն. և տասց որդի եկուր առանձին տեղ մը երթանք, քեզի շատ բան պիտի ըսեմ. ես ուրախութեամբ, լաւ ըսի. հայրիկ ես ալ քաղաքէն երկու գիւղ բերեր եմ, առնեմ երթանք, տես թէ ի՞նչպէս են, ու գնացինք գիւղէն հեռու ճաղացքի մը վրայ ծառերու տակը նստեցանք և ես ըսի հայր նայէ գըրքերուն, առաւ քիչ մը նայեցաւ դըռս վար. յետոյ մի ներքին զգացմամբ ա՛հ մը քաշելով ըսաւ որդիս ես շատ նեղուած եմ. ըսի ինչո՞ւ համար. անոր համար որ մէկ խղճի հանգստութիւն չ'գտայ ու քիչ մնաց որ քեզ ալ ինծի պէս ընէի, և ո՞վ գիտէ կարելի է եղած ես ալ. — ըսի ո՛չ իմ խիղճըս բան մը չ'եղեր է. « սկսեց թէ ես ալ գրեթէ քեզմէ քիչ մեծ էի երբ միտքս չփոխեցաւ այս մեր

կրօնին վրայ՝ այսինքն մալլաներու և մեկնիչներու դրած արարողութեանց վրայ, որովհետեւ ապաւսութի և նամագի վրայ եղող օրէնքները այնչափ երկար և շատ են որ ոչ ոք չ'կրնայ տեղը բերել և տիրար հանգիստ չ'լինէր թէ արգեօք կատարեալ եղաւ իւր ըրածը՝ որ հաւատայ թէ բան մը ըրաւ, որովհետեւ ըսուած է թէ եթէ մէկ ժամանակուայ նամագը մարդ զանց ընէ պէտք է եօթնասուն անգամ կրկնէ եթէ ոչ դժողքի մէջ եօթնասուն տարի պիտի տանջուի. արդ ո՞վ է որ կարողանայ աս բոլորը տեղը պիտի բերէ. եթէ չեն կարողանար, միթէ Աստուած այնպէս բան կը գընէ մարդոց վրայ որ չեն կարող կատարել. ես երիտասարդութեանս ժամանակ այս բաներուն վրայ մտածելով տեսայ որ գոհացուցիչ բաներ չեն. ուստի շատ մալլաներու հարցուցի ոմանք ըսին թէ լաւ են եւ պէտք է որ կատարենք ինչպէս որ առանդուած է. ոմանք՝ թէ այս կատարելու ենք բայց առնոց պահասութիւններուն տեղ Մուհամմէտը մեզ միջնորդութիւն պիտի ընէ. եւ կամ թէ Աստուած պիտի ողորմի. ոմանք ալ ըսին շատ մը արգարագործներ դժողք գնացին եւ շատ մը ամբարիշտներ իրենց վերջին շունչը լախա՛հ եւ այլն. ըսին եւ դրախտ գնացին, եւայլն եւայլն. Չորս հինգ տարի այսպէս անցուցի. վերջապէս ալ աւելի անբաւականութիւն եւ պզտորութիւն

յայտնուեցաւ մէջս, բայց այսու ամենայնիւ ես
գիտէի որ, գուրանը ճշմարիտ է եւ Մուհամմէ-
տը ու իրենները սուրբ եւ անսուտ են. յետոյ
տեսներով մօլլաներու գարշելի գործերը որ պատ-
ուիրէին չընել եւ կընէին. ուստի մեծապէս զըզ-
ուեցայ եւ իրանց հակառակութեան զիս տարա-
կուսանայ մէջ ընկղմեցուցին, եւ ես ալ չփո-
թած առոր եւ անոր կը հարցնէի եւ գրքեր տու-
նելով կը կարգայի, այս ժամանակներ իմրան
խօճային հետ եւս խօսեցան. ու գնացինք Բէճէպ
Պապա տնուն շէյխի քովը որ անիկայ մեզ հա-
մոզեց թէ շիտակ մտածեր էք. գուրանը շիտակ
է, բայց մօլլաներու տուած մեկնութիւնները սուտ,
եւ աւանդութիւններուն ալ մեծ մասը չինձու են.
եւ նաեւ ուղտաթի ու նամաղի միջոցով ոչ ոք
չ'կրնար գրախտ երթալ եթէ միւրշիտի քամիլէն
պիէթ եւ իճաղաթ չ'առնէ. վասնզի աւանց մէ-
կու մը օգնութեան մարդ չ'կրնար գոհ լինել թէ
ինքը Սատուծոյն պիտի հասնի. եւ ուստի « ինձ
ըսաւ » թէ սր կուզես կատարելութեան հասնիլ
ինձ սպասաւորէ. եւ երբոր իմ հաճութիւնս ստա-
նաս ան տուն պիտի գիտնաս թէ իրաւ են իմ
խօսքերս » այսպէս ծառայեցի իրեն չորս հինգ
տարի որոյ հաճելի ըլլալու համար իւր համր ու
խուլ քենին ալ կնութեան առի որմէ ունեցայ
գրեզ, որդիս վերջապէս այս շէյխը մի գէշ օրս

տի բռնուելով շատ ժամանակ չարտաք աւանջ-
ուեցաւ եւ մեռաւ. եւ երբոր մեռաւ մեր բոլորի
յոյսն ալ ի գերեւ ելաւ, որ անկէ պիէթ, առած
էինք. վասնզի տեսանք թէ ինքն ալ անյուս մե-
ռաւ մի զղուելի մահուամբ, յետոյ մի քանի տէր-
վիշներու հետ յարաբերութիւն ըրի վերջապէս
հանգիպեցայ մի սէյիտի որ Եօլղլի էր, ասիկայ
բաւական ժամանակ ինծի յարաբերութիւն եւ
խօսակցութիւն ունենայէ յետոյ, ինծի ըսաւ թէ
իրաւ որ աւանց մեկու մը օգնութեան մարդը
չ'կրնար « Սատուծոյն հասնիլ » եւ թէ մօլլանե-
րու խօսքերը ու հէտիսները բոլորն ալ սուտ են.
բայց աս մէկը պէտք է Մուհամմէտի սերունդ
լինի, որուն արժան լինի երկիրպագանել. վասնզի
գուրանի մէջ ալ երկիրպագութիւն մարդոյն է.
այսպէս Եօլղլիներու մէջ շատ մը պատելով հաս-
տատուեցայ անոնց կրօնին. եւ կուզէի որ դու
ալ անոնց յարես. այդ պատճառաւ քեզ տա-
րայ պտացուցի եւ շատ բաներ ցոյց տուի որ
փորձուիս եւ քիչ մը վարժուիս. որպէս զի չըլ-
լայ թէ առաջի անգամ ասոնց կրօնը տեսներով
զղուիս. բայց հիմա ես ինքս զղուեցայ. վասնզի
այն մարդը որ իմ ընկերս է ինձ կառաջարկէ
թէ դու կին չունիս եւ ես ունիմ, ուստի դու
ալ գործածէ ես ալ, ի՞նչ զարհուրելի բան այս-
պէս ալ կըօնք կըլլայ, որդիս. այսպէս քանի քանի

բաներ տեսայ այս օրերս . ես առաջ կարծէի թէ այս յարաբերութիւններն սուրբ և հոգեւոր են , բայց հիմա բոլորովին ցանկական է եղեր . ուստի հիմա չեմ գիտէր ի՞նչ ընեմ . սիւննիւններունը տարտակ և ունայն , տէրվիշներունը խարդախ և խաբբայական ու ասոնցը պիղծ և ցանկական է . այս բոլորին մէջ ալ շիւարեր եմ , մէյ մը մտքէս կանցնի թէ կրօնք բան չ'կայ ու մարդը խօտի պէս է և այս բաները բոլոր մարդիկ չ'ինած են . մէյ մը ալ կը զաշուրիմ թէ , ի՞նչպէս կարելի է որ Սատուած և մարգարէներ ու գուրանը սուտ ըլլան . վերջապէս չեմ գիտէր ինչ ընեմ , մնացեր է որ երթամ սէյյիտ իսմաիլի քով և անոր հետ ալ խօսիմ աս բաներու վրա , բայով և տեսնամ թէ ի՞նչ կ'ըսէ . եւ յետոյ ելլեմ առնեմ գլուխս երթամ . ինծմէ քեզի օգուտ չ'կայ որդիս դու քու խելքդ լաւ գործածէ եւ ապրէ » : Սիւտո՛ս որ այս ժամանակը չէի գիտեր Տէրօջ Գիսուսի Գրիստոսի աւետիսը որ հասցնէի իրեն . թէեւ Աւետարանը մեր քովն էր . բայց մեզի մօտ միտք չէինք ըներ թէ անոր մէջ կենսատու խօսքեր կան . բայց ըսեմ որ ես այս խօսակցութեան ժամանակը մի քանի անգամ ըսի ի՞նչ հայրիկ այս գրքէն քիչ մը կարդայ բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ ըսի . սակայն ինքը գրքերից զգուած լինելուն համար չուզեց կարդալ : Մեր այս տեղ նստելը

երեք ժամ տեւեց , յետոյ եկանք գիւղը եւ ինքը ուղղեւորեցաւ գնալ , բայց քիչ մը գնաց ետ գարձաւ , կրկին գնաց , նորէն ետ գարձաւ , այսպէս հինգ վեց անգամ գնաց մի երկու վերստ ու գարձաւ , յետոյ գիւղացիք եկան ինձ ըսին թէ հայրդ խենթացեր է , կերթայ և կուգայ , ես ալ խիստ տառաջելով գնացի . քովը եւ ըսի « այս ի՞նչ է որ կ'ընես ու մարդիկ մեր վրայ կը խնդացնես կամ գնա , կամ եկուր , եւ ինքը վրաս բարկացաւ . ես ալ բան մը ըսել չ'կարողանալուս համար , եւ մարդոցմէ ամաչելուս համար , չ'կրցայ ինքզինքս զըստ պել ու սկսեցի լալ . երբոր տեսաւ իմ լալ ինքն ալ լացաւ եւ ըսաւ որդի մի լար ահա՛ կերթամ եւ չեմ գարնար . ի՞նչ ընեմ չեմ գիտեր ո՞ւր երթամ այն կողմ թէ այս կողմ : Վերջապէս գնաց եւ ես ալ եկայ տունը եւ երբոր արտմութիւնս անցաւ , խորհեցայ իրաւ որ հայրս ցնորէր է , եւ իր բոլոր խօսքերն ալ ցնորք են . ասոր վրայ մէկ օր անցաւ միւս օրը մարդ մը լուր բերեց թէ հայրդ Պաճաւով զիւղը հիւանդացած է եւ քեզ կը կանչէ . ես ալ գնացի որ պառկած է երբ որ արթնցաւ տեսայ որ այնչափ հիւանդ չէ , եւ ըսաւ որդի , ես չափ հիւանդ չեմ եւ քեզ կանչելուս զիջացեր եմ որ դործդ մնաց , բայց դու գրքերս բաց եւ ինծի թուղթ ըրէ՛ կարելի է որ լաւանամ . ես ալ բացի եւ ինչպէս որ պէտք էր նայեցայ եւ գրեցի թուղ-

թերը տուի իրեն . ըսի չես ուզէր երթանք տունը,
ո՛չ ըսաւ աս գրեթէ մեր տուն է . բայց դու հիմա
գնա եւ առտուն մէկ ձի մը բեր եւ զիս տար : Եւ
ես եկայ . միւս օրը ձին թողած էին նախիրը ու
քիչ մը ալ վրաս թմրութիւն եկաւ . եւ ըսի քանի
որ շատ հիւանդ չէ վաղը կերթամ . եւ հետեւեալ
օր երայ ձին առի , գնացի եւ դեռ ճամբուն մէջն
էի խմացայ որ մուրեր է եւ թաղեր են . գնացի դե-
րեզմանը աեսայ . յետոյ վերադարձայ եկայ գիւղը :

Այս բաներէն յետոյ օր մը բացի Աւետա-
րանը որ կարգամ եւ կարգած առնաւ քովս
եղող ինձէ եօլիները , լսելով Քրիստոսի նիկիս
տոսին ըսած խօսքերը , մանաւանդ այն « ճշմարիտ
ճշմարիտ » կրկնութիւնը կըսէին թէ ահա Քրիս-
տոսն ալ մենէ եղեր է . վասնզի ասոնք մարմնոյ
մերկանալը նոր ծնունդ , եւ իրենց կրօնը ճշմա-
րիտ բառով կը կոչէին : Յետոյ ես սկսեցի ըս-
կիցքէն առնել եւ կարդալ . երբոր հասայ Մատ-
թէոս Ա. գլուխ 22 համարին . կանգ առի եւ մը-
տածեցի թէ , արդեօք այս մարգարէին գիրքը
կայ , եւ թէ սա ի՞նչ խօսքը է « որ կատարուի
մարգարէի ձեռամբ ըսուածն » : Մեր գիրքերու
մէջ չկայ այսպիսի խօսք Մուհամմէտի համար .
եւ եղածն ալ անհաստատ կերպով է . եւ այսպէս
ամեն խօսքերու վրայ մտածելով ոմանք հասկը-
նալով ոմանք չհասկնալով ոմանց վրայ ալ զար-

մանալով , ոմանք սիրելով եւ ոմանք ալ ատե-
լով եկայ եւ գլուխ 17 համարին . որուն վրայ շատ
մտածեցի թէ . այս ի՞նչ բան է , ասկէ առաջ ալ
օրէնք եղեր է . բայց մեր գրքերը կ'ըսեն օրէնք
մուհամմէտին է , եւ կ'ըսեն Աւետարանի գալով
առաջի գրքերը հերքուեցան իսկ հոս Յիսուս կըսէ
ես չեկայ աւրելու . այսպէս կարդալով հասայ այն
խօսքին թէ « որ Եսայի մարգարէի ձեռամբ ըս-
ուածն կատարուի , անիկայ մեր հիւանդութիւն-
ները վերցուց . եւ ցաւերը կընց . Մատթէոս 8
գլուխ 17 համար , մեծապէս զարմացայ . վասնզի
ըսի թէ եթէ այս մարգարէն Յիսուսէն առաջ ըսած է
այս խօսքը , ինչպէս . փոխանակ « պիտի վերցնէ » ի .
« վերցուց » կ'ըսէ եւ եթէ յետոյ եղեր է . ի՞նչ
պէս կըսուի թէ , « որ կատարուի Եսայի ձեռամբ
ըսուածն » . եւ թէ Յիսուսը որչափ մեծ մէկը եղեր
է որ մարգարէն կըսէ թէ , մեր ցաւերը վերցուց .
եւ գարձեալ կըսէի ինչո՞ւ « մեր » կըսէ . այս մեր
ըսելով չէ՞ որ բոլոր մարգարէներ կ'իմացուի քանի
որ ինքը մարգարէ է . վերջապէս շատ մտածելով
կըսէի այս խօսքը կամ շիտակ այսպէս է կամ
թէ այսպէս չէ . հոս ո՞րտալ օրինակուած է . եւ
նորէն մտածելով կը զարմանայի եւ կըսէի , եթէ
այս խօսքը իւր գրքին մէջ ալ այսպէս գրուած է .
ուրեմն Յիսուսէն մեծը չկայ . այսպէս գրեթէ ե-
րեք օր մտածմունքս այս համարի վրայ էր . յետոյ

կըսէի եթէ այս համարը ճիշտ է. (Յիսուսը այս մարգարէէն վերջ եկեր է). կ'երեւի որ ան տառն այս մարգարէն վախճաններ է, և եթէ ինքն ալ չը վախճանած է մէկալ մարգարէներ անտարակոյս վախճանած եղեր են. և ուստի Յիսուս իր ժամանակին մարդոց հիւանդութիւնները վերցուց. այս վախճանածներուն ի՞նչ է որ կըսէ թէ մեր ցաւերը վերցուց. և չըսեր թէ «պիտի վերցնէ» որ յետագայ մարդոց համար հասկնամ. կամ Յիսուս անկէ առաջ ալ եղեր է, որ մարգարէն այսպէս կըսէ կամ թէ ասոր մէջ ուրիշ գաղանիք մը կայ, ո՞վ Սաւուած ինծի խնայուր այս բանը եթէ ասոր մէջը մէկ շիտակ ճամբոյ մը կայ. և յաջողէ զիս որ կարողանամ տեսնել այս մարգարէին գիրքը. թէ որ կայ:

Այս օրերն էր Պարահասան գիւղէն մէկ հայ մը եկեր մեր գիւղը գոմէջ գնելու, և նստած տառնին գիւղացիք իրեն պատմէր էին թէ մեր խօսման մէկ Սւետարան առեր է, և երբ ընցի ան հային գալը Սւետարանը առի գնացի իւր քով, շատ խօսելէն յետէ հարցուցի իրեն թէ այս խօսքը որ խօսի մարգարէն կ'ըսէ, անոր գիրքը կա՞յ առայ այոյ — ըսի ուրեմն հոն ա՛յնպէս գրուած է ինչպէս հոս — այո՛ ըսաւ միեւնոյն է. գաւ մէկ օր եկ մեր գիւղը իմ մեծ եղբայրս տէրտէր է. անոր հետ կը խօսիս, և մեր տունը շատ բաներ և գրքեր կան քեզ կը ցուցնէ. մի քանի օրից յետոյ

գնացի ասոնց տունը տէրտէր ինծի շատ պատիւ և սէր ցուցուց և սկսեց Սղոմէն սկսեալ պատմել այնպէս բաներ որ շատերը չկան աստուածաշնչի մէջը. յետոյ ոմանք կընդունէի իսկ ոմանց ալ կը հակակաւտակէի, վերջապէս հարցուցի թէ ձեր աղօթքը և երկրպագութիւնը, ի՞նչի վրայ կը կայանայ. պատասխանեց առաւօտ քեզ կը տանիմ եկեղեցին տես. և մեր աղօթքը թուրքերէն չ'ըլլար. լաւ ըսի. ի՞նչպէս բան է ըսէ ես դրեմ սա սկսեց. հայր մեր ըր ըսել. ես ալ դրեցի, թուրքերէն տաւերով (ց)ի տեղ (ض) իսկ (ڤ)ի տեղ (ڤ) դնելով. մտքիս մէջ կ'ըսէի թէ ինչպէս որ մեր աղօթքները մեզ անհասկնալի է. կարելի է առ ալ այնպէս է անոնց. հետեւեալ է. կարելի է առ ալ այնպէս է անոնց. յետոյ ես հարցուցի. այդ քու պատմած բաները ո՞ւր գրուած են. պատասխանեց. օրինաց. և սաղմոսաց մէջը. լաւ ըսի. թուրքերէն կան տառեր, ասաց այո՛ կան բայց անոնց քովը, որոնցմէ տաւած ես Սւետարանը. և սկսեց բամբասել սուետարանականները. ինչպէս որ պարտաւորութիւնն էր. ան տառն ես հասկցայ թէ ասոնք իրարմէ տարբեր են. թէեւ առաջ ալ ըսած էի բայց չէի կարծէր թէ այսպէս կը խորշին սուետարանականներէն. նստելու ըսաւ թէ այս Սւետարան որ ունիս լման չէ, մի ուրիշ լմանը ա՛ռ, որովհետեւ մինչեւ դարձոց վերջն էր մէկալ մասը չկար. վերջը սկսեց վարդապետները դովել և անոնց հազուսանները, եկեղեցիին

զարդերը, սուրբերը, պատկերները եւայլն եւայլն. որոնք ինձ զգուելի ըրին. նաեւ իւր առաջնայ լաւ խօսքերն ալ, և առտուն գնացինք եկեղեցին ցուցուց պատկերները որ շատ զգուեցայ իւր ան խօսքերէն որ կը գովէր եկեղեցւոյ զարդարանքը. յետոյ ըսի վշտանալով. եթէ ուրիշ բան ունի՞ս ըսէ. եթ ոչ առնցմէ ալ աւելի զարդեր մեր մէջ կան. բայց անոնք ինծի արժեքաւոր չեն թուէր. վերջը յարեց թէ մերինները զօրութիւն ունին. և հանեց ինծի երկու նշխարք տուեց, սրոց վրայ խաչի ձեւ կար, թէ տար մէկը կեր մէկն ալ քու տուա՞յ դիր և յանուն հօր և որդւոյ և հոգւոյն օրբոյ՝ ըսելով խաչ հանէ՛ և շաքաթ ալ երկու օր պահս պահէ յետոյ կը տեսնես ասոնց զօրութիւնը. և ինչ երազ որ տեսնես ինծի պատմէ, այսպէս եկոյ տունը. բայց գրեթէ բոլորովին չէի ուզէր ալ Աւետարանը կարդալ. վասնզի տէրտէրի ունայն գովութեանն րէն զգուած էի. երբոր տուն եկած էի. մի ուրիշ հայ մը տեսայ որ առեւտուր կընէր. (արդէն մեր Գասպար աղբար այդ բաներէն ըւր չունէր վասնզի բան չէր գիտէր) ասոր հետը վէճ ունեցանք հետեւեալ կերպով. եւ ըսի թէ դուք ինչո՞ւ համար դուրանին և Մուհամմէտին չէք հաւատար. քոնի որ մենք տմենուն ալ կը հաւատանք թէ դուրանին և թէ անկէ առաջնայ գրոց և թէ Մուհամմէտին և թէ անկէ առաջին եղող մարգարէից. — խընդ-

րեմ ինձ մտիկ ըրէ «պատասխանեց հայը» (ոչ Գասպար աղբար) եւ հարցնեմ դու արդարութեամբ վճռէ. մէկ մարդ պարտապան է ուրիշ մարդոյ մը (կամ թէ պարտապան ալ չէ) բայց մէկը եկեր է միւսին կըսէ թէ ինձ 1000 դահեկան պարտք ունիս տո՛ւր. ան ալ կըսէ թէ չեմ պարտական քեզ. հիմա դուն ի՞նչպէս պէտք է քրննես և ասոնց դատը տեսնես, կամ թէ ճշմարիտ դատուոր մը, ի՞նչ պիտի ընէ այս մասին : — Ես պատասխանեցի թէ դատուոր եղողը պէտք է պարտապահանջէն մուրհակ ուղէ կամ երկու վկայ ուղէ յապացոյց թէ իրօք պարտապահանջը առնելիք ունի : Շատ լաւ ըսիր «պատասխանեց հայը» եթէ պարտապահանջը չունենայ մուրհակ և վկայք. դատուորը ի՞նչ պիտի հասկնայ և ի՞նչ պիտի ընէ. — պիտի հասկնայ թէ պարտական չէ մարդը պարտապահանջին. և պիտի արձակէ : Լաւ ըսու հայը եթէ այն մարդը իրօք պարտական ըլլայ միւսին. և պարտապահանջը մուրհակ և վկայ չունենայ. դատուորը ի՞նչ ընելու է. — ըսի ի՞նչ կըսես դատուորին ի՞նչ. դատուորը նախ չկրնար հաւատալ թէ մարդը իրաւ պարտական է. երկրորդ քանի որ պարտապահանջը մուրհակը և վկաները զանց ըրեր է. թող չպահանջէ ալ ստակը, վասն զի արժան է որ այդ ստակէն զրկուի որ մէյմը ալ այդպէս թերի գործ չը բռնէ. հոս դատուորը

յանցաւոր չէ, այնպէս ալ (ըստ հայր) գուրանի
և Մուհամմէտի. ու Աւետարանի և Յիսուսի հա-
մար իմացիր. Մուհամմէտ և գուրանը կ'ըսեն թէ,
մենք իրաւացի ենք. նոյնպէս Յիսուս և Աւետա-
րանը կ'ըսեն թէ մենք իրաւացի ենք, և ես իբրեւ
դատաւոր. երկուսէն ալ մուրհակ և վկայք կը
պահանջեմ. կը տեսնեմ որ Աստուածաշունչը և
Թէվրաթը ու Զապուրը կը վկայեն թէ Աւետա-
րանը և Յիսուսը ճշմարիտ է. դու առ և կարգա-
մարդարէից գրքերը և տես թէ ըսածս շիտակ չէ՞
յետոյ գուրանէ և Մուհամմէտէն կը պահանջեմ
մուրհակ ու վկաներ, և նա կ'ըսէ թէ այո՛ ես վը-
կաներ ունէի բայց մուրհակէն հաներ են անուննե-
րը գողութեամբ. և կամ թէ մուրհակ ալ չունիմ.
Բաց ի տակէ նաեւ կ'ըսէ թէ Աւետարան ալ սուտ
է. որ հիմա ունի ճշմարիտ վկաներ, իւր շիտակ
լինելուն համար, ես իբրեւ դատաւոր որ մէկին
վստահիմ. ի հարկէ պէտք է վկայ ունեցողին վստա-
հիմ. և երբոր վկայ ունեցողին այսինքն Աւետա-
րանին վստահիմ, նա կ'ըսէ թէ ալ ինձմէ վերջ չի-
տակը չկայ, բոլորը կատարուեցաւ. ուստի ալ առ-
կէ վերջ զգուշացէք ինձ հակառակ խօսող գրքերէն
եւայլն. և նաեւ Աստուած անհոգ չէ որ իր գիրքը
ստանց վկայի թողու. դուք լաւ մտածեցէք
ինչպէս որ ըսիք, Աստուած միթէ թերի գործ
կը բռնէ:

Այս միջոցին ես խոր մտածմանց մէջը ինկայ,
մտքիս մէջ ըսելով թէ քրիստոնեայք պիտի արդա-
րանան այս մտքին երբոր Աստուած դատաստանի
որը զմտքդիկ դատէ. վասնզի քանի որ Աստուծոյ
դատաստանը իրաւ, և արդար է. ուրեմն անոնք
որ Աւետարանին կը հետեւին իրաւագէտ կրնան
ըսել, թէ ո՛վ Տէր մենք աշխարհի մէջ միայն Աւե-
տարանը տեսանք որ ապացուցուած էր իրմէ ա-
ռաջ եկող գրքերով, թէ ինքը Աստուածային գիրք
է, բայց գուրանը չունէր այդ հաստատութիւնը,
միայն թէ ինքն իրեն կ'ըսէր թէ ինձ համար ալ
կային վկայութիւնք, բայց հանեցին, սակայն ո՛վ
ամենակարող և արդար Աստուած, թէ որ դու
այդպէս վկայութիւններ դրած էիր գուրանի և
Մուհամմէտի համար քու առաջի գրոցդ մէջ. ա-
պա ո՞ր էին. ինչո՞ւ մենք չ'տեսանք. հանած էին.
ինչպէս գուրանը կ'ըսէ. բայց ո՛վ կրնար քու
կամացդ հակառակ հանել այդ վկայութիւնները,
եթէ անոնց մնալը դու ուզած էիր. իսկ եթէ դու
հրտման կամ կտրողութիւն տուիր որ այդ բանը
ընեն, այսինքն քու պատուական գրոցդ մէջ գրիչ
մտածանելով, աշխարհ եկող ամեն մարդարէից պար-
ծանք սեպուղ տնձին վկայութիւնը, հանեն, արդ-
մեր ձեռքէն ի՞նչ կրնար գալ, մենք ի՞նչ ընէինք
կրնայի՞նք արդարութեան և իրաւանց ու խելաց
գէմ բանի մը հաւատալ. մինչ գեռ կը վկայենք

Թէ դու ամենախելացի եւ ամենէն իրաւունք ընել պահանջող եւ ամենուն արդարութիւն ընող ես, եւ արդ քու արդարութիւնդ կընդունի որ մենք այսպէս անպարտ աեղ մեղաւոր սեպուինք քու առջեւ ան ալ այդպիսի բանի մը համար որ, Թէ մեր խելքին եւ Թէ մեր բնութեան հակառակ է. եւ արդ խելքն ալ չէ՞ որ դու առեւր ես :

Այս միջոցին իմ մէջս ըսի եթէ այս բանի համար մարդ տանջուելու ալ լինի, նսրէն աւելի լաւ է անպարտ աեղ տանջուիլ քան Թէ խելքի եւ միտքի ու արդարութեան հակառակ գործ մը բռնելով կամ բան մը ընելով երջանիկ լինել : Ուրեմն ըսի ես ինչո՞ւ չ'կարդամ այս Աւետարանը Թէ ինչ կայ մէջը, եւ վկայութիւններով հաստատուած է, նաեւ ի՞նչպէս կը տարբերի մեր կրօնէն եւայլն :

Ուստի շարունակեցի Մատթէոսի Աւետարանէն կարդալ մտածողութեամբ, եւ երբոր հասայ լերան վրայի քարոզին կըսէի, երանի այն մարդուն որ այստեղ ըսուածին պէս լինի . վերջապէս ի՞նչ ըսեմ, բոլորը չեմ յիշեր այն ժամանակ դպաւուրութիւն ընող խօսքերուն, վասնզի հիմա ամեն ալ դպաւուրութիւնը կընեն եւ պիտի ընեն քանզի Աւետարանի ամեն մէկ խօսքը ունի իր յատուկ գերբնական զօրութիւնը, որ կը գործածէ հոգւոյն սրբոյ ձեռամբ Թէ ի յայտ եւ Թէ ի գաղտ :

Այսպէս ալ ան առեւր կային խօսքեր որ ինձ լաւ չէին թուէր յայտնապէս, բայց առանց իմ գիտութեան գաղտնապէս, հոգւոյս անմաքուրութիւնը կ'սրբեն եղեր, որ վերջապէս ի Քրիստոս գամ. ուստի երբոր հասայ այն պատանոյն որ կ'ուզէր յաւիտենական կեանք ժառանգել, շատ սիրելի թուեցաւ ինձ յաւիտենական կեանք բառը, վրասն որոյ ես ալ ուզեցի ժառանգել յաւիտենական կեանք, ուստի երբ ըսցի Քրիստոսի պատասխանը, խոր մտածմանց մէջ ինկայ Թէ ի՞նչ է խաչը առնել եւ իմ ետեւէս գալը եւ խորհելով իմ մէջս կըսէի . ես պիտի ընեմ այդ բանը եթէ այս խօսքը հիմակուան ժամանակին վերաբերութիւն ունի, բայց այս խաչ բառը շատ տեղեր այսպէս մեծ նշանակութեամբ գործածուած տեսներով կը զարմանայի որովհետեւ այս շինուած խաչ կը կարծէի եւ անոր համար շատ անգամ կ'զլանայի այդ բառը կարդալ եւ երբեմն ալ մտքէս կանցնէր Թէ, եթէ խաչը այս շինուած խաչն է ի՞նչ դժուարութիւն կայ անիկայ առնելու մէջ որ ամենամեծ բանի մը տեղ դրուած է. եւ Թէրեւս սա ուրիշ բան ըսել է, այսպէս այնպէս խորհելով վերջապէս առ ալ խորհեցայ Թէ կարելի է որ ինչպէս որ մեզ զգուցի է պատկեր կամ խաչ սիրել ու դժուար է համբուրել զանիկայ, այնպէս այս մեր գժուարանալը հեռացնելու ենք որ խաչը առնել՝ ըլլայ, ուրեմն

չունէի, եւ այն ստակը որ փոխ տուի, էր 9 ոսկի. սակայն փողը տալէն առաջ ուստայ կարապետը կը խօսի Ալի Պէկին հետը թէ, եկուր քու աղջիկդ տուր Շիւքրիին եւ նա ձեր գիւղը կը մնայ եւ ձեր աղայքը կարգացնէ, վերջապէս ամեն կերպով քեզ լաւ կը լինի. որովհետեւ ես նորա բնութիւնները գիտեմ, ինքը լաւ է ըսելով կը գովէ եւ այնպէս յատկութիւններ կուտայ որ. շատ կարելի է որ չունէի. բայց այսպէս կ'ընէ իր շահին համար որպէսզի իմ ծանօթութեամբս իր գործը այսինքն առեւտուրը շարունակէ հոն. եւ երբոր գիւղը եւ կանք նշանեցին ինձ այդ աղջիկը, թէեւ այս ատեն ես բաւական համոզում ունէի թէ Աւետարանը ճշմարիտ գիրք է եւ թէ պէտք է նորա հետեւիմ. (որովհետեւ նորա կենարար խօսքերը ինձ մեծ ազդեցութիւն ըրած էին) բայց տակաւին հաստատ չէի եւ չունէի պէտք եղած հաւատքը վստահի գիւրին չէ մուհամմէտական կրօնի շղթայներէն, « ուրոնք կարծես դժողքին անմարելի կրակով շինած է խորամանկ վարպետ ստատանան », աղատիլ մարդը երբ անկեղծաբար կ'ապուած է անոնցմով, եւ ուստի թէեւ քիչ մը աս յարմար կարծէի ինձ համար ամուսնանալը խորհելով թէ գուցէ արքեւք լինի ինձ Աստուածապաշտութիւնը գտնելու մէջ, բայց նորէն ստատանան զիս խաբելուն համար կ'ըսէի թէ ի՞նչ կը լինի. ես երբոր լաւ հասկնամ թէ

ճշմարտութիւնը Աւետարանի մէջ է, իմ սրտովս կը ծառայեմ, եւ թէրեւս մի քանիներ ալ կը համոզեմ ինչու որ իմ ազդեցութիւնս ալ աւելի կը մեծանայ այս մեծ մարդոյն փեսայ լինելուս համար. նաեւ վախ կուգար ինձ թէ դիցուք թէ մերժեմ, ինձ վնաս է զատ ի՞նչ օգուտ կը լինի, կ'ըսէի մօքիս մէջ թէ եթէ մերժեմ այս սէյյիտ Ալի Պէկը ինձ հետ կը թշնամանայ եւ գուցէ ըսպանել ալ տայ եւ իրաւ այդ բանը կարելի էր անոնց մէջ, ուստի ընդունեցի նշանուիլը թէեւ երկհամօք, մոռցած էի առաքեալին խօսքը « ես Յիսուսի համար բոլոր շահս վնաս կը սեպեմ » եւ կը կարծէի թէ կ'ընամ գաղտուկ պաշտել իմ Աստուծոյ, չէի յիշեր Տէրովը խօսքը թէ չէք ծածուկ ինչ որ ոչ յայանեսցի, եւ թէ պէտք է լոյս տայ քրիստոնեայն :

Ասկէ վերջ նորէն սկսեցի կարդալ Աւետարանը սկիզբէն առնելով, եւ կը կարդայի շատ անգամ առանձին եւ երբեմն ալ մարդոց քով վերջապէս շատ սիրահարեցայ Աւետարանին այնպէս որ ուր որ կերթայի հետս կը տանէի, երբոր գիւղի բոլորտիքը պտտելու կերթայի նորէն հետս կը տանէի եւ կը կարդայի, եւ կ'ըզմայլէի անոր բարոյական վարդապետութեան վերայ եւ Յիսուսի Աստուածային, պահանջմանց վրայ որ կատարեալ սէր կը պահանջէր առ ինքն ինչպէս որ ինքն ալ

աշխարհի համար իւր անձը տալով սիրեց իրեն-
ները մենչեւ վերջ, եւ խիղճս կը գողար եթէ ու-
զէի մերժել այն պատուական հրաւիրակը երբ
Յիսուս կընէր ինձ եւ չէ թէ մինակ ինձ այլ բո-
լորին, թէ ով բոլոր յօգնած էիր ինձ եկէք,
այսու ամենայնիւ աղօթել չէի գիտէր, եւ երբոր
սիրտս կ'ազդուէր Աւետարանի խօսքերէն կ'ըսէր-
սէի այն թուրքերէն դրով հայր մէջը այսինքն
գրաբար հայր մերը կը կարգայի. որովհետեւ եր-
բոր կարգայի Աւետարանը կ'ըզգայի թէ պէտք է
աղօթել եւ երբ կը կարգայի հայր մերը որոյ
խօսքերը չէի հասկնար, նորէն սիրտս չէր զովա-
նար. եւ երբ կարգայի Մատթէոսի մէջ գրուած
հայր մերը որ Յիսուս կըսէր դուք այսպէս ա-
ղօթեցէք, նորէն չէի հանգստանար, որովհետեւ
այս վերջինը հաւատքով չէի կարգար, կը կար-
ծէի թէ աղօթքը մեր հասկցած լեզուով պէտք
չէ լինի. ուստի անիկայ կիսակատար սեպելով
կը կարգայի եւ կարգալս ալ «դուք այսպէս
աղօթեցէք» խօսքէն ստիպեալ էր, սակայն երբ
հասկցայ Աստուծոյ ողորմութիւնը ան ատեն ըզ-
գացի թէ այս ժամանակ ինձ համար բորեխօ-
սող սուրբ հոգին էր անբաւարար հառաչանքե-
րով առաքեալի բառին պէս, որովհետեւ շատ
լաւ կը յիշեմ այն ատեն մտքիս մէջէն աղօթք
եւ խնդրուածք կ'ելլէին բայց ոչ ճայնով զի ոչ

գիտէի ի՞նչպէս պէտք է աղօթեմ. սակայն սուրբ
հոգին կը բարեխօսէր իմ ակարութիւններու հա-
մար. վասնզի մտքես կը խնդրէի ո՞վ Տէր հոգե-
ւորութիւն եւ ճշմարտութիւն տուր ինձ, վասնզի
ես տգէտ եւ կոյր եմ» կըսէի. այսպէս կարգա-
ցի Աւետարանը մինչեւ վերջ. բայց ես չեմ կա-
րող նկարագրել այն ժամանակուայ ուրախու-
թիւն եւ սէրը զոր զգում էր իմ սիրտս եւ երբ
հասայ հռովմայեցոց առաջին գլուխը, այնտեղ
համոզուեցայ կատարելապէս Յիսուսի Աստուծո-
րդ գիտեմանը վրայ. ճշմարիտ կըսեմ եթէ լի-
նէին շատ խելացի մարդիկ եւ բերելով շատ
օրինակներ աշխատէին զիս համոզել այս բանին
չէին կրնար այնպէս համոզել որպէս այստեղի
խօսքը, վասնզի այս խօսքի հետ Աստուծոյ ինձ
մի հաւատ եւս չնորհեց. որովհետեւ, սորա մէջ
Աստուծոյ զօրութիւնը կայ, եւ պարզ կերպով
լոցեց իմ հոգւոյ ականջը, եւ երբ Պողոսի թուղ-
թերը լմնցուցի մի կարօտութիւն (ܐܪܬܐ) քաշե-
ցի. քանզի չէի գիտէր թէ ուրախ եմ լմնա-
լուս, թէ տրտում. միտքս այլայլեցաւ. ո՞հ կըսէի
ի՞նչպէս անուշ բան էր. ա՛հ կըսէի ի՞նչպէս ան-
ցաւ. այսինքն լմնցաւ. եւ կարծես թէ ուրա-
խախտուն տրտմէի. եւ նորէն կըսէի ո՛ւր անցաւ.
այստեղ է. ու կը բռնէի Աւետարանը քսէի եւ
բնսիս կը համբուրէի համբուրէի եւ շատ կը բանա-

յի, կը կարգայի, կը կարգայի. ա՛հ կըսէի ի՞նչ
պէս ընեմ, ուտեմ քեզ ո՛վ գիրք. եւ այսպէս
ուրախութեամբ եւս կարգացի մնացեալ թուղ-
թերը մինչեւ յայտնութեան վերջ, բայց յայտ-
նութեան մէջ խիստ շատ աղղուեցայ, ինչու որ
երբ նա կը նկարագրէր Աստուծոյ ամօռը եւայլն,
. . . իմ աչքերուս. բոլորովին կը հաւատայի,
(թէեւ աղկէ առաջ այդպէս բան չէի գիտէր այդ
մասին) բայց այս առաջինն անգամն է որ Աստու-
ծոյ վրայ ճշմարիտ տեղեկութիւններ կը լսէի.
եւ կըսէի մօքիս մէջ՝ ո՛վ Տէր արարիչ իմ, հի-
մա կը հաւատամ թէ դու զիս սիրեցիր, վասնզի
այս լաւ գիրքը տուիր ինձ, եւ ինչպէս որ կը
հաւատամ թէ այս է ճշմարիտ ճամբայ, խնդրեմ
առաւել զիս հաստատէ ասոր վրայ, վասնզի հոգւոյս
շատ սիրելի է ապրի հաւատալ. ուստի ինչո՞ւ տա-
րակուսիմ թէ ուրիշ ճամբայ կայ իմ հոգւոր կեանքիս
համար. բաց ի ասկէ. քանզի երբ իմ հոգիս այս-
պէս բոլորին ուրախացաւ հաւատալով մէկ բանին.
եւ եթէ ըսեմ թէ ասկէ աւելի ուրախացուցիչ
բան կարելի է լինի հոգւոյս. քաւ լիցի ի՞նչպէս
կրնամ ըսել. վասնզի իմ հոգիս կշտացաւ եւ տա-
կաւին անչափ կայ. Ուրեմն ես միայն քեզ պի-
տի հետեւիմ ո՛վ Յիսուս որդի Աստուծոյ (սուրբ
եւ պատուական Աւետարանին ըսածին պէս) ինչ
ալ լինի թող լինի, եւ կը հաւատամ որ դու

իմ միջնորդն ես և պիտի չլծողուս կորսուելու.
սակայն եթէ գիտնամ թէ դժոխք ալ պիտի եր-
թամ, նորէն քեզ պիտի ծառայեմ իմ բոլոր ան-
ձովս և կեանքս ալ քեզ համար թող զոհուի. միայն
թէ դու ինձ կարողութիւն տուր որ լաւ հասկնամ
քու օրէնքդ. որ պահեմ: Եւ ահա այս օրերը՝
կարգացի այն այրուած թուղթը զոր Պետրոս ա-
նուն երիտասարդ գրած էր ինձ համար. որոյ ա-
ռաջի խօսքերը էին *اعاذ الله* արդ *ز. الاله* իսկ մնացած
մասը այրուած էր ամեն մի տող ունէր այոջափ
կամ աւելի քիչ խօսք. ասիկայ իմ հետաքրքրու-
թիւնը շարժեց. և ըսի թէ արդեօք սա ի՞նչ բան
էր, և բաց ի ասկէ արդէն որոշած էի որ քանի որ
ես չեմ երթար այս օրերս ուստի մի նամակ գրեմ
Պ. Սեւորդեանին որ ինձ մի աստուածաշունչ
խրկէ որպէս զի տեսնամ այն մարդարէին գիր-
քը և ուրիշ գիրքերը ու վկայութիւնները բաղդա-
տեմ թէ արդեօք այդպէս գրուած է հոն ինչպէս
որ Աւետարանի մէջ. ուստի գրեցի մի նամակ և
այն կէսը այրուած թուղթը մէջ գրի որ մէկ նորը
գրեն և խրկեն ինձ աստուածաշնչի հետ:

Բայց այս օրերը ես թիրսոր գիւղէն եկած էի
Սարիպապա գիւղը և այնտեղ իմամ եղած էի,
Ալի Պէկի հրամանաւ և այս երկու գիւղ իրարմէ
քիչ հեռաւորութիւն ունին իբր 2 վերստ. և մի
բան պատահեցաւ, հարկապահանջներ եկան այն-

տեղ և երբ իմ սենեկիս մէջ տեսան Սւետարանը
խիստ զայրացած ասացին քեզ կը վայելի այս զիր-
քը կարդալ, և ես պատճառը հարցուցի, ըսին որ-
դի Սատուծոյ կայ՝ նորա մէջ և այս հայհոյութիւն
է և երբ ես ըսի, այդ բառը մեր հասկցածին պէս
չէ եղեր այլ այսպէս ըսելով հասկցածիս չափ բա-
ցատրեցի. և երբ տեսան որ չեն կարող ճշմար-
տութեան դէմ հակաճառել, ասացին Սւետարա-
նը Յունարէն է, և անկէ թարգմանել չլինիր և երբ
ըսի թէ արդէն Յունարէնէ թարգմանուած է, պա-
տասխանեցին թէ Յունարէն չիտակ գիտցող չկայ
որ ճիշտ թարգմանէ, եթէ ոչ Սւետարան միթէ
այսպէս է. ասկէ յետոյ քիչ մը զիս նախատեցին
և թողութիւն գնացին, Եւ ահա քանի մը օրէն յե-
տոյ փոխանակ աստուածաշունչ ստանալու մի նա-
մակ ստացայ կարինէն ուրան իմաստը սա էր թէ
« գուք ուզած էիք մի աստուածաշունչ եւ այլն,
բայց մենք յարմար դատեցինք որ գուք այս տեղ
գաք և մի քանի օր տեսակցութիւն և խօսակցու-
թիւն ընելէն յետոյ պէտք եկող դրքերն ալ կը
տանիս հետդ, իսկ եթէ կարելի չեղաւ գալը այն
ատեն դրէք և մենք դալձեալ կը խրկենք յօժա-
րութեամբ » Սեւորդեան Գեորգ. երբ այս նամակը
կարդացի խիստ զմայլեցի զրին և ոճին վերայ և իմ
մէջս ըսի թէ անշուշտ ասիկայ գրող տաճիկ է. և
ի հարկէ այս նիւթի վերայ գրելուն համար պարզ

կը տեսնուի որ նա ալ ինձ նման լինելով հաւա-
տացեր է աս բաներուն. ուստի աւելի լաւ է որ
երթամ և նորա հետ խօսակցիմ և գիւրքերն ալ
տունեմ և գամ և անմիջապէս ուղեցի գնալ. բայց
այն օրեր ճանապարհի վրայ մի մարդ սպաննած
էին գողեր. անոր համար գիւղացիք կամեցան ար-
գելել զիս մի քանի օր մինչեւ որ ընկեր լինի.
սակայն իմ սիրտս չհամբերեց և նոյն օր իրիկ-
ուան երկու ժամ մնացած ելայ և եկայ Աշգալայ
գիւղը. և երբ գիւղին մօտեցայ մտածեցի թէ ար-
գեօք չե՞րթամ գարահատան գիւղը տէրտէրը
տեսնելու « որովհետեւ տէրտէրն ինձ ըսեր էր թէ
երբ քաղաք երթալու լինիս ես քեզ թուղթ կու-
տամ դնա՛ւ այնտեղ գիտցող մարդոց հետ խօսի և
առաջնորդն ալ տես և անոր հետն ալ կը խօսիս »
և ես գիւղին մօտեցած. նստեցի և բացի Սւետա-
րանը ո՛վ թէ արգեօք տէրտէրի քով երթալու
ինծի համար լաւ և բարի կը լինի՞. թէ ոչ, և ճիշտ
չեմ յիշեր որտեղը պատահեցաւ միայն գիտեմ թէ
իմ սիրտ փոխուեցաւ տէրտէրի քով երթալէն, և
այնտեղ իմ մտադր մէջ խնդրուածք ըրի Սատու-
ծոյն թէ, եթէ քու կամքդ է այս բանին ձեռնար-
կիլս դու յաջողէ ո՛վ Տէր վասնզի կը վախճամ մի-
նակ ճամբորդելէ այս անգամին. և եթէ այս ճամ-
բուն մէջ զիս սպաննելու ալ լինին, խնդրեմ որ
զուր տեղ մեռած չսեպուիմ քու առջեւդ. վասնզի

այս հաւատքի համար մեռնիլը թէեւ իմ անձին
անշափ դժուար չգտար, սակայն կը ցանկամ լաւ
տեղեկանալ, որովհետեւ դեռ միտքիս մէջ տարա-
կոյաներ կայ այն վկայութեանց մասին, ուրեմն
թող ըլլայ որ այս անգամին յաջողութիւմ մինչեւ որ
այն տարակոյսերս ալ փառաւորն և դարձեալ միտ-
քըս կըսէի երանի թէ Աստուած այս իրիկուն ին-
ծի մի քանի ընկեր պատահեցնէր այս տեղ որպէս
զի ապահով երթայի, այսպէս եկայ Աշգարայ և ծա-
նօթի մը տունը իրկուն հիւր նստած էի տեսայ որ
տասն եւ երկու հոգի եկան որունք բոլորն ալ ինձ
ծանօթ էին՝ ասոնք եօրուշաղի էին և ոստիկանները
զատնք տանէին քաղաք քննելու մարդասպանու-
թեան համար որովհետեւ այն մարդը որ այն օրեր
սպանուէր էր, սպաննողը տանց զիւղացի եղեր է
և կառավարութիւնը իմացեր էր: Եւ ես շատ ու-
րախացայ ընկեր ունենալուս համար, և առաւօտ
սոցոտ հետ գնացի, բայց երբ ճանապարհով ասոնց
խօսեցայ Աւետարանի վրայով, և իրենք զիս նա-
խատեսին:

Ասկէ վերջ գրածներս տեղի լաւ կը յիշեմ:

Եւ երբոր եկայ քաղաք նախ գնացի Սեւոր-
դեանի խոնութը և ըսի թէ ես կուզեմ տեսնել
այն մարդը որ այս նամակը ինծի գրէր էր, լաւ ա-
սաց ես մի թուղթ գրեմ տար վարժապետներ հոն
կը տեսնես, և սկսաւ գրել այս միջոցին մի հա-

յուստ տաճիկ եկաւ և նստաւ այնտեղ և ինքը
Սեւորդեան ինծի ըսաւ թէ քիչ մը վերջը կը լինի
և ես գնացի քիչ մը վերջը եկայ և տաճիկը նորէն
այնտեղ էր, Սեւորդեան ասաց կէս ժամէն յետոյ
կը լինի, և նորէն գնացի և եկայ, դարձեալ հոն
էր տաճիկն՝ այս անգամին ուղեցի տեսնել թուղ-
թը թէ գրեր է և տուաւ ինձ, տաճիկը հետաքրք-
րելուցս թէ ի՞նչ էր այդ թուղթ բայց պատաս-
խան չտուաւ, և թուղթը առի գնացի դպրոցը և
առի Սարգիս Գառապրեանի ձեռքը որ վարժա-
պետ էր և նամակը գրող նա եղեր է, այս մարդը
զիս տեսնելուն պէս շատ ուրախացաւ և մի զուարթ
դէմքով զիս բարեւելով բերեց առանձին մի սեն-
եակ, այնտեղ բաւական խօսեցանք և ինքը իբր
Քրիստոսէ սորված շատ համբերեց իմ ակարու-
թիւններուս, տանելով զանոնք ջանաց փառատել
մեզմ կերպով Աստուծոյ խօսքովը, և ոչ թէ խոր-
շեցաւ, վասնզի շատ ակար էի ամեն կողմանէ
խօսքերս, շարժուածքս և գաղափարներս անւայել
էին այն ժամանակ, յետոյ այս Սարգիս եղբայր
մի զլուիս Աւետարան կարդաց թուրքերէն և բա-
ցաարելով զայն կայնեցաւ աղօթքի և ես ալ իր
հետը կայնեցայ, բայց ի՞նչ աղօթք, իմ սիրտս կը
յուզուէր և մարմինս կը սարսէր ու հոգիս ուրա-
խութենէ կը խենդանար երբ նա կաղօթէր հաւատա-
քով և ջերմեռանդութեամբ առ Աստուած ինձ

համար . ասելով ո՛վ Աստուած լուս' Յիսուսի
Քրիստոսի արիւնով այս երիտասարդ եղբայրը և
և դու քու հոգովդ և ճշմարտութեամբդ առաջ
նորդէ իրեն մինչեւ որ գտնէ իւր բաժինը , կա-
տարեալ հանգիստը եւայլն :

Երբոր աղօթքէ դադրեցաւ ես ըսի իմ սրտիս
մէջ թէ այս մարդը սուրբ է և ինկայ ոտքերուն ,
որովհետեւ չէի գիտէր ինչ ընեմ . բայց նա անմի-
ջապէս խոհեմութեամբ մը ձեռքէս բռնեց թէ եղ-
բայր իմ ես չեմ անարգէր քու սրտիդ մէջ եղած
սէրը , սակայն համբերէ քեզ մի քանի բան ցու-
ցընեմ ասելով բացաւ կուրնելիոսը , և յայտնու-
թեան մէջ հրեշտակը որ Յովհաննէս կ'երկրպագէր
անոր և ասաց թէ այսպէս է երկրպագութիւն կամ
մեծ սրտէ եղած խոնարհութիւն ու սէրը միայն
Աստուծոյն է , յետոյ հարցուցի թէ , դուք ի՞նչ
կ'ըսէք , ես Աւետարանի մէջ պատկեր կամ անոր
նման բան չտեսայ , ուրեմն ինչու եկեղեցիներ
պատկեր կայ . այս պատճառաւ ես շատ տարակոյս-
ներ ունիմ բայց ինքը մի փոքր ծիծաղելով « ա-
կայն երեսէն կը յայտնուէր որ ինքը շատ ցաւ ու-
նի ատոր համար » պատասխանեց թէ այդ բոլորը
մոլորութիւն և Աստուծոյ կամքին հակառակ է ,
տես ասաց Աստուծոյ խօսքը և բացեց աստուածա-
շունչը և ցուցուց ըստ բառականի վկայութիւններ
այդ մասին , յետոյ ես պատմեցի իրեն տէրտէրի

հետ տեսնուիր և ասացի իրեն անոր բոլոր ըսած-
ները , և ինքը պատասխանեց թէ նախ երազի հա-
մար ես քեզ կըսեմ թէ մի հաւատար , վասնզի
կարելի է որ սատանան գայ քեզ խաբէ երազով ,
դու պիտի հաւատա՞ս . եւ բացեց սուրբ գրքին մի
քանի վկայութիւն ցոյց տուաւ Երեմիայէն , Պաւ-
նիէլէն թէ երազը խաբանուած է եւայլն . եւ երբոր
մեկնելու եղայ խօսանք դրքի համար եւ ինքը պա-
տասխանեց թէ , դու իրիկուն ուստայ կարապետի
հետ եկուր Պ . Սեւորդեանի խոնութը եւ ես ալ
հոն կըլլամ եւ կառնենք քեզ համար պէտք եղած
դրքերը , ուստի ես ալ եկայ եւ ուստայ կարապե-
տը հետս առնելով եկանք Պ . Սեւորդեանի խա-
նութը , եւ երբ տեսայ որ Սարգիս էֆէնտին կու-
ղէ որ ծածկէ ուստայ կարապետէն ինձ հետ եղած
տեսութիւնը , ես արդէն բան մը չ'յայտնած լի-
նելուս համար ծածկեցի եւ երբ ուստա կարապետ
հայերէն լեզուաւ հարցուց եւ իմացաւ թէ ինձ եւ
րեսուն դահեկանի գիրք պէտք է պատասխանեց
թէ դուք առաւօտ տունէք գրքեր իրեն եւ ես յե-
տոյ փողը կը վճարեմ . որովհետեւ արդէն ուստայ
կարապետը ինձ մի ոսկի պարտական էր . եւ եր-
բոր առաւօտ եղաւ եկայ գրքերը առնելու , բայց
Սարգիս էֆէնտին եւ Սեւորդեան պատասխանե-
ցին թէ աւելի լաւ է որ դու փողը հիմայ առնես
ուստայ կարապետէն , քանզի նա դժուար մարդ է

եւ մենք յետոյ դժուարութիւն կը քաշենք այն մասին . արդ եկայ ուստայի քով բայց ինքը ջանաց զիս համոզել, դու թէ առնես այդ գրքերը չես կարող տանել հեռու . ուրեմն հիմա գնա՛ ես յետոյ կը խրկեմ քեզ մանաւանդ ես ճրի կառնեմ յետոյ . սակայն ես նեղացայ եւ ըսի ամօթ չէ՞ որ երեկ խօսք տուինք թէ առնենք եւ հիմա սո՛ւտ եւնանք . ըսելով ելայ եւ եկայ Պ. Սեւորդեանի խաչուծը , եւ պատմեցի բոլորը , ան ասեն Սարգիս էֆէնտին ըսաւ ինձ թէ դու որչափ փող ունիս , տասը դահեկան ըսի . եւ տուի իրեն եւ ինքը անմիջապէս պատրաստեց փողը եւ առաւ գրքերը տուաւ ինձ եւ ես ալ եկայ ուստայ կարապետի տունը քանզի այնտեղ էի : Գրքերն էին ամբողջ աստուածաշունչ եւ Մատթէոսի ու Մարկոսի մեկնութիւն արوستان ترك اعتقاد و عباداتی եւ մի արաբերէն սաղմոս , եւ մի հատոր ալ լեւան վրայի քարոզի մեկնութիւն եւ մի հատոր սափնաբանեայի մեկնութիւն (شريعة الهي) եւ մի հատ երգարան ալ թուրքերէն ազգապետ Յովհաննէս աղան տուաւ . եւ Սարգիս էֆէնտին ասաց թէ քեզ հետ շատ երկար խօսինք մի քանի օր . բայց ես իւր միտքը իմանալով իմ մէջս այսպէս խորհեցայ թէ , այս մարդ ինծի հետ պիտի խօսի կրօնի վերայ , եւ ինքը գիտուն ոմն է թերեւս ես Հկարողանամ իրեն պատասխանել , եւ միեւնոյն ժամանակ մեր կրօնքը

ճշմարիտ լինի , թէեւ այս Աւետարանը շատ սիրեցի եւ երբէք չեմ ուզեր ուրիշ հաւատք ունենալ բայց ի անկէ որ այս գիրքը կը պահանջէ սակայն չեմ զիտեր թէ այս գրքերու մէջ ի՞նչ կայ , տեսնամ թէ արդեօք այս գրքերն ալ անոր պէ՞ս են . եւ երկրորդ գիցուք թէ այս մարդը չկրցաւ զիս հաճեցնել եւ ինքը յողթուաւ այս խօսակցութեան մէջ եւ ան ատեն ես պնդեմեմ իմ կրօնքին վրայ , եւ միեւնոյն ժամանակ ճշմարտութիւն այն կողմ լինի , աւելի լաւ չէ՞ որ ես ինքս կարգամ թէ այս կողմը թէ այն կողմը ըսելով . չուղեցի խօսիլ իրեն հետ երկարօրէն :

Բայց մինչեւ ան ատեն շատ սուտ կը խօսէի պէտք եղած ատենը , ուստի Սարգիս էֆէնտին հարցուցի թէ ուստան չուզեր որ ես այս գրքերը տանեմ . ուրեմն երբոր հարցնէ թէ առի՞ր , ես ըսեմ թէ ոչ . բայց Սարգիս եղբայրը պատասխանեց թէ , բնա՛ւ , մենք ամենեւին սուտ պիտի չխօսինք թէեւ մեռնելու ալ լինինք . եւ ես թէեւ շատ ամուշեւուց կարմրեցայ , սակայն մտքիս մէջ որոշում ըրի որ ես ալ բնաւ պիտի սուտ չխօսիմ , եւ իրիկուն եկայ ուստայի տունը եւ գրքերը տեսնելով վշտացաւ , երբոր առաւօտ եղաւ շաբաթ էր եւ ես որսչելի որ կիրակի մնամ եւ գնամ ժողովարան քարոզը ընելու Սարգիս եղբոր տուած խորհրդին համեմատ եւ կիրակի առաւօտ երբ ելանք ուստան

ապաց չես գար երթանք եկեղեցի . այո՛ ըսի եւ
գնացինք յետոյ , երբ երանք եկանք տունը ասաց
կուզե՞ս որ քեզ տանիմ ժողովարանը , բոլոր սըր-
տով ըսի եւ երանք գնացինք եւ Պառ. Ակօբ Դաշ-
ճեանը քարոզելուց յետոյ երբ ժողովքը արձա-
կեցաւ մնացինք ես ուստայ եւ Սարգիս ու Պառ.
Դաշճեան . եւ ուստան արդէն առաջ շատ ըսեր էր
ինձ որ գրքերը չտանիմ . բայց ես չէի համոզուած ,
եւ հոն ալ սկսեց խօսիլ Դաշճեանի եւ Սարգիս
եղբօր հետ հայերէն որ չէի հասկնար . եւ Պառ.
Դաշճեանը պատասխանեց եւ ասաց ինձ թէ ուս-
տան յարմար չգտաւ որ գրքերը տանիս հետդ .
այլ յետոյ ինք պիտի խրկէ . որովհետեւ ուստան
ըսեր է թէ եթէ գրքերը տանի անպատճառ պիտի
բռնեն զինք եւ քանի որ ինքը մօլլայ է պիտի քրն-
նեն պատճառը եւ յետււապէս թէ իրեն եւ թէ
ձեզ վրանք կայ , եւ երբ ես ըսեցի Դաշճեանը ոչ
այո՛ ըսի եւ ոչ ալ ոչ . որովհետեւ ինք ասաց նաեւ
թէ ես ալ այնպէս յարմար կը սեպեմ . քանզի
ուստան քու օգուտդ կը վնասէ , յետոյ ես Սար-
գիս էֆէնտիին դադանապէս հարցուցի թէ դուք
ինչ կըսէք , տանիմ թէ ոչ , եւ ինք պատասխանեց
թէ , տար ինչպէս որ Տէրով կ'ամբն է թող այդպէս
լինի : վրանդի մենք մինչեւ անգամ մեր արիւն ալ
թափելու պատրաստ լինելու ենք Յիսուսի սիրոյն
համար եւ ուստի առի գրքերը եւ գնացի գիւղը

եւ սկսեցի զկղբէն կարդալ , այն օրերը քսանի
չափ աշակերտ ալ ունէի որ կ'կարդային իմ քովս
եւ ես կը կենաի սէյյիա Հասանի տունը :

Աս սէյյիա Հասանը երեսուն տարեկան ոմն
էր եւ նորա հետ սկսեցի խօսիլ այն բաներու վրայ
որ կարդացեր էի . եւ սա սկսեց հետաքրքրու-
թեամբ քննել եւ վիճել ինձ հետ , թէ Ալիի հա-
մար մենք կըսենք թէ Աստուած է բայց դու ինչ
կըսես միթէ Յիսուսն է . այոյ ըսի Յիսուսն է բայց
դու ի՞նչէն դիտես թէ Ալին է , քանզի անոնց կը-
քը ես իրենցմէ աւելի դիտէի իրենց գրքերը կար-
դարուս համար , պատասխանեց հրաշք ըրաւ եւ
մեռել ալ յարուց ինչպէս որ դու լաւ գիտես
քանզի կարդացեր ես . ասացի ես թէպէտեւ կար-
դացեր եմ բայց զիցուք թէ յարուց մեռելը , չէ՞
որ աղօթեց առ Աստուած եւ Աստուած յարուցած
է կըսուի , բայց Յիսուս ինքն կը հրամայէ եւ մե-
ռելը կ'կենդանայ . եւ այս խօսքը շատ կերպերով
բացատրեցի իրեն եւ քիչ ետքը ընդունեց թէ
այդպէս է . եւ այս ձմեռն էր որ այն տէրտէր եկաւ
եւ եկաւ տեսաւ որ ես կը կարդամ առատաժա-
շունչը սա ինձանից մի բան խնդրեց . այսինքն մի
կամ երկու սուլ խոտ . որովհետեւ ես մօլլայ էի
եւ այդ բոլոր հաշիւներ իմ ձեռքս էին եւ ինչպէս
որ տէրութեան անհաւատարիմ պաշտօնեաներ
(հարկապահներ) միշտ կուտեն տասանորդներէն .

բայց մինակ չեն կարող ուտել եթէ այն գիւղին մօլլան չհամաձայնի իրենց . ուստի աս տէրաւորի խնդիրը աս էր թէ ես ալ համաձայնիմ անոնց հետ միայն թէ իրեն երկու սայլ խոտ տամ տառանորդ-ներէն որ տէրութեան է . եւ ի հարկէ երբ ես երկու սայլ (ուտելու) յախշտակելու լինիմ . պաշտօնեաներն ալ պէտք է ընդ ամենը տառ սայլ ուտեն որ բանը ծածկուի . արդ ես տէրաւորի պահանջին ոչինչ չառացի եւ ինքը այն օր հիւր էր գիւղացի-ներէն միոյն տունը եւ երբ իրիկուն եղաւ , գնացի քովը խօսակցելու եւ այս տէրաւորը սկսեց պատմել Դաւթի մեղք որ դործեց Ուրիայի կնոջ հետ եւ այն օրեր ես ալ արդէն կարդացած եւ անցած էի այն տեղերը եւ երբ պատմեց թէ ինչ պէս Նաթան մարգարէն եկաւ Դաւթի, յանդիմանեցաւ . ես ալ ըսի թէ տէրաւոր , քեզ մի բան հարցնեմ մի տեղ մի մարդ կայ որ շատ լաւ գիտէ Աստուծոյ պատգամները եւ մեղքէ զգուշանալու հարկաւորութիւնը , իսկ ուրիշ տեղ ալ մարդ մը կայ որ քիչ գիտէ Աստուծոյ պատգամները եւ մեղքէ զգուշանալու հարկաւորութիւնը եւ այս քիչ գիտցողը կուղէր սովորիլ շատ գիտցողէն , այն շատ գիտցողին պարտքն ի՞նչ է , պատասխանեց թէ սովորեցնել , այդ կարեւոր բանը չգիտցողին թէ խօսքով եւ թէ դործքով . եւ ես ասացի թէ շատ աղէկ այն շատ գիտացողը , քիչ գիտցողէն փոխա-

նակ մեղքէ զգուշանալ եւ արդարութիւն ընել պահանջելու . եթէ պահանջէ մեղք դործել բուն այն շատ գիտցողը իւր անձնական շահին համար , դու ի՞նչ կարծես այն շատ գիտցողը ի՞նչպէս մարդ է , իսկոյն պատասխանեց թէ նա անիծեալ է Աստուծոյ առջեւ . « բայց չհասկցաւ թէ ես իր վրայով ըսի ինձմէ դողածուրի խոտ պահանջելուն համար » . յետոյ ըսի թէ դուք խորհեցէք եւ ետքը պատասխանեցէք ու ալ Դաւթի եւ Նաթան մարգարէի խնդրին պէս խնդիր մըն է . եւ իսկայն հասկցաւ եւ ես թողուցի եկայ , ասկէ վերջ այլեւս խոտ չպահանջեց ինձմէ . միւս ատուտուն տեսայ այս տէրաւորը այս գիւղի մէջ տունէ տուն շրջելով Փալ կը բանայ եւ ես մօտենալով ըսի տէրաւոր դու Աստուծոյ չես վախնար չէ՞ որ կախարդութիւնը մեծ մեղք է բոլոր սուրբ գրքին մէջ այս ի՞նչ հրամայողութիւն է որ կընես . եւ ինքը խիստ դժուարացաւ . բայց նորէն ծիծաղելով պատասխանեց թէ ի՞նչ ընենք ապրելու չե՞նք , այնուհետէ իր յարաբերութիւնը կտրեց ինձ հետ . եւ ես շարունակ կը կարդայի սուրբ գիրքը եւ կը խորհէի մտածէի շատ օրեր մի խնդրի վրայ մինչեւ որ հասկնայի , եւ աղօթքով կը խնդրէի չհասկցած տեղերուն բացատրութիւնը , եւ տէրը միտքս կը բանար հասկընալու համար , բայց շարունակ կը խնդրէի որ ս'վճէր դու ինձ ճշմարտութիւնը ցուցուր , եւ չը-

նորհէ որ ես անոր հասնիմ նաեւ մնամ անոր
մէջը քեզ օրհնելով յաւիտեան եւ դու շնորհէ
որ ես քու ժողովուրդիդ հասնիմ, դու ինչպէս
որ Աբրահամը կանչեցիր եւ նա ձգեց իւր հայրե-
նիքը եւ գնաց, հիմա դու ինձ ալ տեղ ցու-
ցուր եւ ես յօրժար եմ ձգել ամեն բան եւ
դալ քու ետեւէդ, միայն թէ խնդրեմ կա-
րողութիւն շնորհէ որ դիմանամ երբ մարդիկ
ուզեն զիս նախառել կամ չարչարել եւ կամ բա-
պանեն քու Աւետարանիդ համար. վասն որոյ
ես չեմ քաշուիր այսպիսի նպատակաւ չարչար-
ուելէ ով Յիսուս միայն թէ դիմանամ որ Հա-
մբնամ քու առջեւ: Քիչ ժամանակ յետոյ ըս-
կեցի աշակերտներուն ալ սովորեցնել Յիսուսի
վրայով որոնք որ կրնային հասկնալ. եւ Գալիլ-
անունով մի աշակերտ ունէի տառապան տաքեկան
որուն առեցի իմ Աւետարանը որ առաջ անոր
վրայ համադրած էի երբոր կերթար իր տունը
եւ շատ խօսեցի Աստուծոյ խօսքը իրեն եւ ա-
զօթք ալ ըրի իրեն համար. եւ հիմա ալ կա-
զօթեմ նորա համար որ Տէրը նոր միտքը բա-
նայ զՅիսուս հազնալու եւ կը խնդրեմ որ ով
որ տատեղը կը կարդայ ազօթէ նորա համար,
եւ կամ այն Աւետարանի համար որ այն տեղ
ցանուած է շատ պտուղ յառաջ բերէ եւ երբ ես
այս ընթացքով յառաջ կերթայի դիւղացիք շատ

նեղացան եւ սկսեցին օր ըստ օրէ խօսիլ քանդի
կիրակի օրը կը պահէի եւ ազան ١١١١ ալ ես
չէի կանչեր այլ թէ աշակերտներուն կանչել կու-
տայի, եւ թուզթ ալ չէի ընէր հիւանդներու
համար. եւ որ տեղ որ նստէի հացի, դուխտ
կը բանայի ազօթք կ'ընէի, եւ տտոր համար շատ
անգամ նախառեցին զիս. եւ ես ալ իրենց կը
քարոզէի եւ անուս լինելուն համար չէին կըր-
նար հակաճառիլ մանաւանդ որ սէյ.յիտ Հասան
ալ բաւական համոզուեր էր իմ կարգացածէս, եւ
սա սէյ.յիտ Հասան գրեթէ բոլորովին թողեց
ժողովուրդէն հոգեւոր տառանդը տունը եւ
սկսեց քարոզել թէ բնաւ սէյ.յիտներ չեն կարող
ձեր մեղքերը թողիլ ի զուր տեղ մի տաք ձեր
ապրանքը եւ երբ այն օրեր երկու սէյ.յիտ եւ
կաւ դիւղը. այս սէյ.յիտ Հասանը սկսեց հայ-
հոյել անոնց թէ ի՞նչ իրաւունք ունիք զմտո-
րդիկ կողոպտել. եւ վրնաց դիւղից. հայհոյել
ըսեցի վասնզի անոնց մէջ բնդ հանուր մեղք է
հայհոյութիւնը այսինքն ամեն տաւն հայհոյու-
թիւն կ'ընեն, եւ այս սէյ.յիտ Հասանը տակա-
ւին ան ստաիճանի հասած չէր որ չ'հայհոյէր եւ
յետոյ շփոթ ընկաւ սէյ.յիտներու մէջ, պատ-
ճառը ես էի, եւ մի օր մի սէյ.յիտ եւ մարդ ալ
որ անունը իսմայիլ էֆէնտի կըսեն տսիկայ կա-
լենցի է եւ Նօգսանիի ազան որ Նօգսանին մեծ

բանաստեղծ կամ ոտանաւոր շինող եղեր է եօլ-
օղլիներու մէջ . այս կուգան սէյյիտ Հասանի
տունը եւ սկսին խօսիլ այդ բաների վրայով եւ
նա ալ կըսէ թէ մեր մօլլան լաւ կը կարգայ
թող գոյ նա ձեզ հետ խօսի եւ զիս կանչեցին
եւ գնացի , բայց ես տա իսմայիլ էֆէնտիի հետ
առաջ ծանօթացեր էի հօրս միջոցաւ , սա ինձ
տեսներով սկսեց թէ դու ի՞նչ կարծես փրկու-
թիւն ի՞նչով է , եւ ես պատասխանեցի թէ եթէ
կամենում ես , կարգամ Աւետարանը տեսները թէ
ինչով է , եւ սա սկսեց թէ Աւետարան շիաակ
չէ . ըսի քու հայրդ իւր ոտանաւոր գրքին մէջ
կը խօսի Յովհաննու Աւետարանի վրայ եւ կըսէ
թէ ճշմարիտ է հիմ գու քու հայրդ կը ստե՞ս .
ու առաց ես Յովհաննուին համար չառացի . (քանզի
այս մարդ շատ ոտանաւորներ շինած է որ եթէ
վերցնեն այն կողմի եօլօղլիներուն կրօնը տակն
ու վրայ կըլլայ քանզի մեծ մասը ստանաւոր է)
եւ զարմանալի է որ մէկ տեղ այս մարդ Յով-
հաննէսի անունը կուտայ եւ կը գովէ անոր Աւե-
տարանը , եւ յետոյ հարցուց թէ ի՞նչ է կը սով-
րեցնէ Աւետարանը , սկսեցի խօսիլ նախ փրկ-
կութիւն Յիսուսով է միայն վասն զի նա իւր անձը
տուաւ իբրեւ զոհ , եւ յետոյ տասը պատուէր-
ները , այս մարդը պատասխանեց թէ մեր ճամ-
բան սա է թէ الله الاله այսինքն ձեռք ձեռքի

ձեռք Աստուծոյ , որ կը նշանակէ մենք սէյյիտնե-
րուն նայելու ենք փրկութեան համար եւ սէյյիտ-
ներ իրենց հարց եւ նոյա հարց աւ Աստուած , բայց
ես այս միջոցին առաջ բերեցի սողմոսի ան խօսքը
թէ եթէ ամբարիշտները ձեռք ձեռքի ալ աման ան-
պատիժ չեն միւր . այս խօսքը արտերէն կարգա-
ցի եւ յետոյ թարգմանեցի եւ իրենք լուս կեցան .
քանզի այնչափ նախապաշարուած են որ երբ մի
խօսք արտերէն ըսուի , կտրծեն թէ Աստուծոյ
բերնէն է , վերջը այս մարդը սկսեց հօգեփոխու-
թեան համար խօսիլ եւ պատաստանը ու մեռելոց
յարութիւնը ուրանալ , բայց այս բաներու համար
ալ նորէն Տէրը ինձ օգնեց եւ իրենք յաղթուեցան
եւ սէյյիտ Հասանը հաստատուեցաւ . սակայն այն
Թերը մի ուրիշ սէյյիտ եկաւ եւ զիս շատ նախա-
տեց Աւետարանի համար եւ շատ սպառնալիքներ
ցուցուց , բայց իմ հօգիս կուրախանար . իսկ գա-
լով գիւղացւոց գիւղացիք չէին հաւատար թէ ես
քրիստոնէութիւնը ընդունած եմ . եւ երբ ինձ կը
հարցնէին թէ դու քրիստոնէա՞յ եղեր ես , եւ ես
այս՝ կըսէի բայց իմ խօսքս կատակ սեպելով չէին
հաւատար . եւ ես սկսեցի ամեն ատեն խօսիլ իրենց ,
Աւետարանի վրայ , եւ գիւղէն քիչ հեռի մի քա-
ղաք մը կար ամեն օր երէկուայ պահին կերթայի
այնտեղ եւ կարդայի սուրբ գիրքը եւ կաղթէի աւ
Աստուած ըսելով . քեզ շատ շնորհակալութիւն ու

երկնային Հայր, որ թշուառիս ողորմելով քու սուրբ
գիրքդ ինձ հասցուցիր, որպէս զի ես ճանաչեմ
զքեզ կառարեւոյցս, և նաեւ ճանաչեմ քու որ-
գիդ Տէր Յիսուս Քրիստոսը որ մի միայն անոր ա-
րիւնով է մեզաց լուսցումը, ուստի հիմա ես քու
առջեւ եմ և միայնակ և կը խնդրեմ որ իմ մեղ-
քերս քաւես ո՛վ Տէր թէպէտեւ շատ մեղաւոր եմ,
մեղքերուս շատութեան պատճառաւ կը տարա-
կուսիմ թէ զիս կընդունիս արդեօք. բայց քու
խօսքդ կըսէ թէ ով որ գայ ինձ բնաւ դուրս պիտի
չհանեմ. ուստի ով Տէր շնորհէ որ ես աս խօսքին
լիովին հաւատամ. քանզի իմ փրկութիւնս հիմա
աս խօսքէն կախում ունի, որովհետեւ հաւատա-
ցեր եմ փրկութիւն քեզմէ է, սակայն ստատանան
միաքս տարակուսանաց մէջ կ'ենթարկէ թէ քեզ
չընդունէր Յիսուս, քանզի դու մի անգամ Աս-
տուծոյն հայհոյեր ես, կ'ըսէ ինձ, և նաեւ խնդրեմ
ո՛վ Տէր զիս պահէ չարէն ամեն տեսակ մեղք գոր-
ծելէն. մանաւանդ երիտասարդական անմաքրու-
թիւններէն. քանզի դու գիտես որ ինձ համար
շատ փորձութիւններ կան այս տեղեր և շատեր
կուղեն զիս հրապուրել. բայց ով Տէր ինչպէս դու
Յովսէփին պահեցիր այնպէս ալ զիս պահէ. և
նաեւ ով Հայր գիտես ես շատ քիչ բան գիտեմ
քու խօսքդ և շատ տեղեր չեմ հասկնար. ո՞հ կը
խնդրեմ քու միածին որդիդ անունովը որ քու հո-

գիդ այսինքն գիտութեան հոգին ինձ շնորհես որ
ես շատ լաւ հասկնամ իմ սիրած քու գիրքդ, և
նաեւ խնդրեմ ով Տէր որ դու շնորհես որ շուտով
քու թագաւորութիւնդ գայ և Տէր Յիսուսի ձեռ-
քով կոտորուած արդարութիւնը թող գիտցուի
բոլոր մարդոց մէջ, և մանաւանդ մեր ազգին մէջ,
ո՛վ Տէր ես շատ շնորհակալ եմ ինձ շնորհեցիր նե-
րողամտութեան հոգին որ զիս նախատողները կը
սիրեմ և ոչ թէ կատեմ. խնդրեմ դու ողորմէ
անոնց որ իրենց բրածը հասկնան, և Տէր Յիսու-
սին դառնան, քանզի քուկդ է թագաւորութիւնը
և զօրութիւնը ու փառք ամեն: Այս ամենի մէջ
քու կամքդ ըլլայ ո՛վ Տէր, վստահի կարելի է իմ
խնդրածս չ'գիտեմ. սակայն դու լաւ գիտես թէ
ինչ բան հարկաւոր է և դու զայն շնորհէ Յիսուսի
անունով, ամեն:

Այսպէս աղօթում էի շատ անգամ, վերջապէս
աշունը մօտեցաւ և ուստա կարապետ եկաւ. բայց
տհա զրկեց այն մարդ իր իրաւունքից որ առաջի
տետրակի մէջ յիշած էի թէ նորա ձեռքով ապ-
քանք կ'ծախեր և ցորեն ցանել կուտար և ինձ ալ
դրեր էր թէ այնպէս հոգ տար որ չահուի, բայց
հիմա ցանուածներէն բան մը չտուաւ խեղճին
միայն ասաց թէ քեզ պէս մարդիկ մի որ հազիւ
թէ երկու դահեկան շահին, ուստի այսչափ ժա-
մանակ դու այստեղ կերեր ես և խմեր ես, և նո-

րէն եւ քեզ խղճալով մի բան կուտամ ալ մի խօսիւր , եւ այս մարդը տեսաւ որ իր իրաւունքից զրկուաւ եւ այլ եւս ուրիշ բան չեմ ուզեր քեզանից ասելով . արտասուեց եւ ելաւ որ գնաց իւր տունը արիւնքն քաղաք : Եւ դեռ այս մարդը չը գնացած ուստան սկսեց ինձ ստիպել թէ պէտք է քեզ պատկենք , բայց ես ըսի թէ այս տարի թող մնայ . ստկայն ինք ստիպեց թէ ի՞նչ բան կարգիլէ դու առողջ ես եւ ինչ ծախք որ լինի եւ կուտամ դու յետոյ վճարէ . եւ ես մի օր ալ ըսի թէ կարելի է այդ բանով իմ սէր զոր ունիմ Գրիստասի վեւրայ պաղի , բայց ինք ծիծաղելով տասց այդ հէչ , անոնք աղայական խօսքեր են , եւ ես քեզ խելաց կը կարծէի . դու մարմնաւոր հանգստութիւնդ նա . յէ . ո՞վ դժոխքէն եկեր է եւալն . շատ արհամարհական խօսքեր տասց որ հարկ չեմ սեպեր գրել , յետոյ սա երբ տեսաւ որ ես Աւետարանի համար իմ պտախի կորսնցուցեր եմ , մի օր այս սէյյիա Հասանի տունը ասաց ինձ , այդ ինչ խելք է որ դու կը բանեցնես , հիմա ամեն մարդ քեզ կտտէ քու ի՞նչ պէտք է անոնց Աւետարան կարգաւ . ես պատասխանեցի դու չես գիտեր առաքեալք որչափ հալածուեցան Յիսուսի համար , միթէ ես անոնցմէ աւելի եմ . այս միջոցին սկսեց յանդգնաբար եւ արհամարանօք ասել տաքեալք , իմար էին դո՞ւ ալ յիմար կուզես ըլլալ . եւ ես հասկնալով որ հա-

ւատք չունի . ասացի եւ գործ չունիմ քեզ հետ , լուէ , եւ մի խօսիւր եւ այս ժամանակ ես մի նամակ գրեցի Սարգիս էֆէնտիին թէ հիմա զիս կուզեն ամուսնացնել . բայց ես կը վախնամ որ չլինի թէ փոշերու մէջ ցանուած սերմի պէս լինիմ յետոյ , դուք ի՞նչ կըսէք . եւ ինքը պատասխանեց թէ ես ալ այդպէս կը կարծեմ . եթէ կարելի է թող այս տարի մնայ . եւ տեսնենք յետոյ Տէրը ինչ պիտի ընէ . ասկէ ետք ես մտածեցի թէ ես որ այստեղ մնամ միշտ խղճահար պիտի լինիմ աւելի լաւ է որ գնամ . եւ ուստի իմ աստուածաշունչս եւ ուրիշ հարկաւոր գրքերը հաւաքեցի եւ այս զրկեալ մարդուն տուի որ ասանի Սարգիս էֆէնտիին տայ ծածկաբար . այնպէս որ կարապետը չիմանայ . եւ այս օրերու մէջ մի օր ուստայ կարապետը մեր կէս համոզուած սէյյիա Հասանի հետ գնացին Աչկալայ , պատելու եւ թէեւ սէյյիա չէր ուզէր երթալ բայց ուստան շատ ստիպեց եւ ես ճանապարհ դնելուց գրեթէ տաս հինգ ըռպպէ ետքը լուր եկաւ որ սէյյիա Հասան ձիէն ինկած է եւ մահուան դուռն է . յետոյ գնացին սայլով բերեցին եւ ինչպէս որ կարծէին մէջքը կտորեր էր , եւ երբ եկայ քովը աչքը բացաւ , ինձ նայեց եւ ես ըսի հաւատք ունեցիր Յիսուսին վերայ . պատասխանեց թէ ահա՛ ես կը մեռնիմ . բայց աւելի շատ ցաւիմ որ իմ փախաքիս չհասայ . Տէրը չթողեց եւ նորա մերձաւորներ

սկսեցին մէջերնին խօսիլ թէ ուստան եղաւ պատճառ . բայց այս անգիւստ մարդը դարձեալ աչքերը բացաւ և կանչեց մարդերը իր մօտ և բոլորին առջեւ ասաց դուք վկայ եղեք իմ խօսքերուն . կարապետը երբէք ինձ բան չըրեր է այլ թէ ես ինքս ձին քչեցի և ինկայ . դուք եթէ զիս կը սիրէք կարապետին աւելի սէր ցուցուցէք որ նա չ'աբտաւ մի այս բանի համար :

Այս օրեր գիւղացիք պատրաստուեցան տասնորդները քաղաք տանիլ . և պէտք էր որ ես ալ երթայի . ուստի երեք գիշեր դնացի նշանածիս քովը (որ սովորութիւն կայ տեսնուելու համար երթալ և ոչ թէ ուրիշ բան) և իմ գնալու դիտաւորութիւնս այս էր , թէ կարելի է հաւատայ Յիսուսին և մի կերպով զանիկայ ալ փախցնեմ անկէ , այս միջոցներում քուսնս վաճառած կաշխատէի համոզել և ինքը որ ահուս և ազէտ էր , կաշխատէի իր հասկցածին չափ պարզ խօսիլ և բոլոր բաները երկու կողմէն ալ իրեն ըսել . և վերջապէս հարցընել թէ ի՞նչ կ'ըսէր , պատասխանեց թէ կուզես զիս (կեանք) ընել , և դարձեալ խօսէի թէ այդպէս չէ և սկսէի հասկցնել . յետոյ կը պատասխանէր թէ ես չեմ կրնայ իմ հօրս ճամբան ձգել . և յետոյ կ'ըսէի թէ , եթէ դուն չես կրնար ձգել . ես կրնամ ձգել Յիսուսի սիրոյն համար ամեն բան և քեզ ալ . և երբոր զայս կը ըսէր , կ'պատասխատ-

նէր թէ , ոչ , դու զիս մի ձգե՛ր , որ դու ինչ կրօնքի որ կը ծառայես ես ալ քեզ հետ եմ . և ես կ'իմանայի թէ այդ բանը ինձ համար է և ճիշդ համոզում չէ , դարձեալ ուրիշ գոնով կը խօսէի և նորէն նոյն հարցեր և նոյն պատասխաններ կը լինէր արդիւնքը , այսպէս երեք գիշեր խօսեցի . յետոյ մտածեցի սա Քրիստոսի համար չ'զար ալ ինձ համար և ես ասիկայ ինձ համար տանելու լինիմ . վերջապէս պիտի կարօտնայ իւր հօր ու մայրը եւայլն և ինձ վիշտ եւ խղճահարութիւն պիտի լինի եւ բայ ի տակէ երբ հիմա տանելու լինիմ աւելի պիտ' օրոնեն և հալածեն զիս եւ քանի որ նա Քրիստոսի համար չ'զար . ես ինչո՞ւ իմ անձս վրտանդի ենթարկեմ մի մարմնաւոր ըսնի համար որ վարձք չունի :

Յետոյ եկայ հիւանդ սէյյիական միաս բարեաւ ըսի եւ յորդորեցի որ հաւառք սնենայ Քրիստոսի վրայ . և սայլերի հետ եկայ քաղաք . ճանապարհով մտածեցի թէ ինչ որ լինի էլ ես չ'զարնամ . եթէ քրիստոնեայք ինձ ընդունեցին եւ միջոց եղաւ աւելի ըստ սովորի Քրիստոսի վարդապետութիւնները քարոզելը այդ մի պարգեւ է Աստուծոյ . իսկ եթէ չեղաւ միայն կառնեմ Աստուծոյ գիրքը եւ լեռների վերայ գիւղերի մէջ քարոզեմ եւ կապրիմ մինչեւ վերջը , ձմեռը առք երկիրներ կերթամ եւ կը քարոզեմ իսկ ամառը ցուրդ , եւ կը մտա-

ծէի թէ կարելի է որ լեռներու վերայ խոտ ու միրք
ուտելով կրնամ ապրիլ ալ, վաճառի մի անգամ
գրեթէ երեք օր այդ պէս ապրած էի առանց հացի
երբ Մուսուլից հօրս հետ դարձած կուգայինք,
(եւ սա այսպէս եղաւ ճանապարհի վերայի գիւղե-
րի քուրտերը եայլադի համար ելած էին իսկ ոմանք
էլ արքայականներէ եւ զօրապահանջներէ երեսէն
փախած էին եւ մենք երեք օր առանց հացի ընդոյզ
եւ ուրիշ պանջարեղէնք ուտելով,) երբոր եկայ քա-
ղաք քսան օր մնացի, բայց ուստան գիւղն էր եւ
այն սէյդիա իւր ինտըն մի քանի օր յետոյ կը
մեռնի, եւ այս քսան օրուան մէջ միսիոնարք ինձ
փորձեցին թէ ուրդեօք ուղի՞ղ է. բայց Տէրը ինձ
այնպիսի սէր եւ եռանդ չնորհէր էր որ երբէք բա-
նէ չէի վախնար, միլլայի հագուստով կուգայի
ժողվարան եւ տեսնէի որ եղբայրներ դրան առաջ
իրենց գլուխը կը բանան եւ ալ կարծէի թէ այդ-
պէս է Աւետարանի ըսածը եւ կը բանայի յետոյ կը
մանէի ներս իսկ դրան առաջը հասարակաց մեծ
ճանապարհ էր եւ երբոր շուկայ կերթայի եղբայր-
ների քով սկսէի խօսիլ Աւետարանի վրայ հարցը-
ներով, որպէս թէ առեւտուրի համար լինէր այն-
պէս բարձր. (քանզի մուհամմետական թոյլ
չտար այդպէս բարձր ձայնով խօսիլ Ֆրիստոսի
Աստուածութեան վրայ) եւ ամեն մի կողմէն թուր-
քերը կը նայէին իմ վրաս եւ ով որ ինձ բան մը

ըսելու լինէր եւ կը քարոզէի Ֆրիստոսը այդ ըսո-
ղին. այնպէս եղաւ որ եղբայրներէն ոմանք սկսե-
ցին ըսել թէ լաւ չէ այդչափ եռանդով կամ հա-
մարձակութեամբ խօսիլ ամեն մարդուն հետ. քա-
նի որ շատ երկիւղալի է: Բայց եւ կերպով մը
խենդի պէս եղած էի երբէք աչքիս բան չէր երեւ-
նար, միայն թէ Ֆրիստոս եւ իր սէրը, ո՞հ կըսէի
արդեօք Ֆրիստոս զիս պիտի ընդունի: Եւ քանի
որ խօստացած է ընդունել իրեն գիմողը այլ եւս եւ
սրմէ՞ պիտի վախնամ թող իմ կեանքս իրեն հա-
մար կարուի եւ իմ կեանքս իրեն համար տուած
ատենս ի՞նչ ըրած կ'լինիմ. քանի որ ինքն է իմ
կեանքս էլ եւ ամենուն ալ Տէրը, եւ բոց ի ասկէ
քանի որ նա իր կեանքը զիս եւ ինձ նման մեղա-
ւորները Աստուծոյ մօտեցնելու համար տուած է,
ապա ուրեմն եւ ինչո՞ւ եւ քաջովիմ իմ անձս նո-
րա համար ապէն՝ մինչդեռ տուած ատեն ալ կը
շահիմ:

Եւ երբոր միսիօնարներուն զիս ներկայացուց
Սարգիս Էֆէնտին, հարցովորձ ընեղէն ետքը ըսին
թէ կուզե՞ս քեզ Ռուսաստան խրկենք, ասացի
դուք գիտե՞ք, եւ բաւրովին ձեզ յանձնուած եմ
ուր կուզէք խրկեցէք եւ եւ կ'երթամ միայն թէ
ցովորիմ Ֆրիստոսի վարդապետութիւնները, յետոյ
ասացին թէ քեզ Պուլլարիայ խրկենք. եւ յետոյ
թէ այստեղ կեցիր, շատ լաւ կը կենամ պատառ-

խանեցի . եւ Պատ. Դաշճեանը եւ միսիօնարները մտածեցին այստեղ ի՞նչպէս կենայ եւ ինչ անէ խորհեցան եւ ինձ տաացին թէ , ձիապահ անունով կեցիր եւ պարապ ժամանակներ ալ կարգա՛, եւ ես ընդունեցի . յետոյ . ասացին թէ հապա երբ կառավարութիւնը քեզ վնտրելու լինելուն ըլլայ քու քրիստոնեայ լինելդ իմացողների մասնու թեամբ ան առեն ի՞նչ կ'ըսես , պատասխանեցի թէ իմ անձս արդէն Յիսուսի համար դրած եմ եւ իր խօսքին հաւատալով հիմախուանէ չեմ խորհիր թէ ի՞նչ պիտի պատասխանեմ . միայն թէ սա ճշմարիտ է թէ ես եկայ եւ ձեզ դառայ ու Աւետարան առի , եւ ոչ թէ դուք զիս , ուստի այն ժամ հարկ եղած առեն ես այսպէս կը պարզեմ իրենց թէ ես իմ յօրժար կամքով վնտրեմ , գտեր եւ ընդունեմ եմ այս ճամբան . այն առեն ձեզ համար բան չ'կայ . իսկ դալով ինձ իմ անձս պատուական չեմ սեպեր , միայն թէ Յիսուսը զիս ընդունէ եւ իմ մեղքերս ներէ . յետոյ Սարգիս էֆէնտին մտածեց եւ ըսաւ թէ ձիապահ անունով մնալը տեղի վտանգաւոր է , որովհետեւ անմիջապէս պիտ' ըսեն թէ մի մարդ իմամութիւնը ձգելով ձիապահ չ'ըլլար եթէ ուրիշ դիտաւորութիւն չունենայ . ուստի պիտի իմանան բանին ինչ ըլլալը . եւ գիտեմ որ լուսաւորչականներ ինչ աչքով կը նային մեր վրայ եւ մուհամմէականներ ստոյգ

գիտնան թէ ճշմարիտ է լուսաւորչականներուն այն խօսքը թէ « ասոնք չէ թէ միայն մեր կրօնքը քանդել կուզեն այլ մանաւանդ ձեր կրօնքն ալ » . եւ ուստի մուհամմէականներ կը յարձակին մեր եկեղեցւոյ վրայ , եւ շատ փառ կը հասցնեն . յետոյ խորհեցին զիս խրկել մի ուրիշ տեղ կարդալու , եւ ըսին թէ այժմ դնա՛ խնուս եւ այնտեղ վեց ամիսի չափ մնացիր եւ մի քիչ հայերէն սորվիր ետքը մենք տեղեկանանք եւ քեզ յարմար դպրոց մը խրկենք եւ ասոր համար նամակներ դրեցին . բայց ես կուզէի մկրտուիլ հրապարակաւ ժողովարանի մէջ . սակայն ըսին թէ համբերէ՛ , հիմա տեսնե՛ք , եւ Սարգիս էֆէնտին ինձ ասոց թէ գրեմա՛ եւ հաւատարիմ կեցիր քու դաւանութեանդ վրայ եւ տեսնենք թէ Տէրը ինչ պիտի ընէ , եւ եղբայներ ըսին թէ երբոր խնուս երթաս եւ Չէֆիրմէ գիւղը մանեա առաջ քու հանդերձդ փոխէ . եւ երբոր եկայ այնպէս ըրի եւ նամակները որ տուի այնտեղի վարժապետին Պ. Մուրաաին նա իսկոյն ասաց թէ պէտք է քեզ Յովհաննէս կանչենք եւ ես այնտեղ Պ. Մալոյի տունը մնացի վեց ամիս եւ ամեն օր դպրոցը կը կարդայի հայերէն . դանք որ իմ խնուս ուղղուելէս յետոյ ուստա կարապետը կուգայ եւ եղբայրներուն կը հարցնէ զիս . բայց անոնք պատասխան չեն տար իրեն եւ մի քանի տարից յետոյ երկու թուրքի հետ կուգայ դպրոց

եւ կը հարցնէ հետեւեալ խորամանկութեամբ թէ ո՞ւր է Ծուքըին . ըսէք որ այս մարդիկ պարտաւոր են իրեն եւ կուզեն վճարել, վերջապէս նորէն պատտօնտան մը չ'կրնար առնել եւ յետոյ կերթայ եղբարց քով եւ սկսի իր սրբաւին մէջ եղածը ասել . թէ փրութիւթանդներ, դուք Ծուքըին քաջեցիք եւ հիմա չէք ուզէր յայտնել թէ ուր է, անիկայ մօլ լայ էր եւ հիմա դուք կը կործէք թէ ազա՞ն պիտի մնաք երբնա գիտցուի, ի հարկէ ես անոր տեղը կ'իմանամ ան ատեն դուք սեսէք :

Իսկ երբոր Սարգիս էֆէնտին լսեր էր թէ իմ անունս փոխեր են շատ նեղացեր էր . որովհետեւ նա երբէք չ'ուզէր որ այդպէս լինի . եւ իր նամակովը ինձ յայտնեց . սա ալ ըսեմ որ խնդրեցի գալուս պէս այն տեղ եզող եղբայրները եւ քարոզիչ Պ. Պողոս Գարահատեանը ինձ ըսին թէ այս տեղ թէ քեզ եւ թէ եկեղեցիին համար վտանք կայ, դու գնաս խարբէթ լաւ է եւ կարգաւ կը սովորիս ու զածիգ չափ տմեն բան . եւ հիմա այստեղ գնացողներ ալ կան, բայց ես ըսի թէ եթէ միսիօնարներ ուզեն կ'երթամ, վտանգի ես խօսք տուի թէ ձեզ յանձնուէր եմ ի՞նչպէս որ կուզէք իմ մօտին լաւ եղածը ըրէք, եւ հիմա դուք հարցուցէք թէ որ ուզեն լաւ, կ'երթամ, հարցուցին բայց միսիօնարներ չ'ին ուզած . ուստի մնացի, եւ այս վեց ամսուան մէջ շատ բաներ տեսայ հաւատքով

եղբայրներ, թոյլ եղբայրներ, եւ խիստ զարմացայ քանզի կը կարծէի թէ անոնք որ Ս. ետարանը ընդունել են այսպէս բոլորն ալ մի են . եւ այն ատեն յիշեցի, Սարգիս էֆէնտին խօսքը թէ « երբէք մարդոց վրայ պիտի չ'նայինք . վտանգի բոլոր մարդիկ սաւա, միայն Ստաւաժ ճշմարիտ է եւ մենք Յիսուսը մեզ օրինակ բռնենք եւ անոր նա . յինք որ չ'իյնանք . եթէ ոչ շուտ կը գայթակղենք » . ահա այսպէս ես ալ սուրբ գիրքը ինձ առաջնորդ բռնած կը ջանայի որ այնպէս քալեմ ինչպէս որ ան կը պահանջէ :

Եւ այս վեց ամսուան մէջ հայերէն կարգաւ եւ գրեւ բաւական սորվեցայ եւ թէեւ խօսիլ ալ սորվեցայ, բայց ուղիղ չ'կրնալուս համար թուրքերէն կը խօսէի եւ վեց ամիսէն յետոյ գրեցին միսիօնարք որ երթամ Ալաշկերտ թափառուր գիւղը . եւ եկայ այնտեղ Պ. Ղազար Մարցիեանց քարոզիչ էր որոյ տունը մնացի մի տարի եւ այստեղ սկսեցի հայերէն խօսիլ եւ արդէն Պ. Ղազար տղաք ալ կը կարգացնէր եւ ես ալ տաճկերէն կը սորվեցնէի եւ հայերէն ալ կը սորվէի . երբոր աշունը եկաւ զեղամ անուն մի հայ պատանի եկաւ այստեղի հայ կաթողիկոսներուն վարժապետ եղաւ . Գեղամը կարգացեր էր սուրբ կարապետի վանքը եւ լաւ հայերէն գիտէր . այս պատանին կը փափաքէր թուրքերէն սովորիլ արդէն բաւական ալ կարգա-

ցեր էր, եօթ ամիսէն աւելի ինքը թուրքերէն սորվեցաւ, եւ ես հայերէն, իրմէ եւ Պարագաշեան գործնական քերականութիւնը լինցայ. այս տեղ ծանօթացայ եւ շատ մտերմացայ Աբրահամ տղայ Մուշեղեանցի հետ որ ինքը այն երկրի մէջ խօսք գիտցող մարդ է, եւ նաեւ խառնուրդի զը ընակող Մինաս աղան արտաքուստ շատ սէր կը ցուցնէր ինձ որոյ տղան ալ մի ժամանակ դաս առաւ թուրքերէն. այս Մինասը աւաճ Աւետարանական կը լինի եւ կ'սկսի դպրոց բաժնալ խառնուրդի զը եւ սորվեցնել տղայոց. թէեւ ինքը թաղեցի է. սակայն հոս առեւտուր կընէ, եւ երբ տեսնէ որ հալածանք շատ կայ Աւետարանի համար կ'երթայ քաղաք որ միսիօնարները մի հրամանագիր առնեն եւ յետոյ դայ եւ սկսի ազատ քարոզել. կառավարութիւնն ալ իրեն օգնական ունենալով հալածանաց եւ քիւրտերու տուած նեղութեանց համար. սակայն երբ կ'երթայ քաղաք միսիօնարք այս նորեկ բողոքական վաճառականին խառնութիւն կը ցուցնեն (չէ թէ հրաման հանելը դժուար լինելուն համար) եւ ինքը կը գայթակղի, ասոր վրայ կը ձգէ բողոքականութիւնը եւ հետ զհետէ կը դառնայ մեծ թշնամի:

Իմ այստեղ եղած ժամանակս մի նոր կերպ եւս կը բանեցնէ, ուստայ կարապետը իմ որ

տեղ լինելու իմանալու համար. մի ուրիշ հայ մը կուղարկէ Սարգիս էֆէնտի քով թէ (կըսէ հայր) « ես առեւտուր ընելով գնացի Բերձոր գիւղ եւ մի աղջիկ եկաւ ինձ հարցուց թէ արդեօք չե՞ս գիտէր թէ իմ նշանածն ուր է. քանզի կուզեմ նորա հետ լինել նա ինչ կրօնք որ ընդունած է ես ալ կընդունիմ ». բայց Սարգիս էֆէնտին ուրոշ բան չ'ըսէր եւ երբոր ինձ հարցուց թղթով ես իմացայ որ կարապետի խորամանկութիւնն է:

Այստեղ եղած ժամանակս մի ներքին փորձութիւն մի հոգեւոր նեղութիւն մը պատահեցաւ ինձ որ աւելորդ չեմ համարէր գրելը:

Պարնան ժամանակներն էր մի օր Աւետարան կարդացած ատեն հասայ այն տեղ ուր գրուած է « ո՛վ որ հոգոյն սրբոյ դէմ մեղանչէ ոչ սա աշխարհիս մէջ եւ ոչ հանգերձելոյն մէջ չ'ներուիր » եւ մտածեցի թէ սա Աստուծոյն հայհոյել է եւ յիշեցի թէ մի անգամ այդ կնոջ այսինքն Պէհճէթի հետ էսրաբ ծխած ատեն ես ալ իմ բերանով հայհոյութիւն ըրեր եմ Աստուծոյն նորա հետ, ուրեմն այս մեղքը ինծի ներուելու չէ, եւ ուստի սատանան զիս մեծ յուսահատութեան մէջ ձգեց եւ սկսեցի տանջուիլ սրբոտիս մէջ եւ արտաբան դադրեցաւ հաց ուտելէն. խոր մտածմանց մէջ էի գիշեր ցորէկ, եւ չորս օրի չափ ոչ ոքին չ'յայտնեցի, յետոյ Պ.

Պաղարտին հարցուցի թէ ի՞նչ է սուրբ հոգւոյ
դէմ եղած հայհոյութիւն, բայց նա ալ որչափ
որ աշխատեցաւ չկրցաւ գոհացնել զիս. քանզի
խիսա խորունկ էր վերքս եւ յետոյ սկսեցի գրք-
քեր կարդալ եւ մանաւանդաւորը գիրքը եւ
գնալ առանձին տեղեր մտածել եւ աղօթել.
Երբեմն մտքէս կանցնէր թէ թէրեւս ես կատա-
րելապէս զՄատուած չէի գիտէր այն տառն. բայց
նորէն կըսէի թէ ի՞նչպէս չէի գիտէր ես գի-
տէի թէ Սատուած կայ եւ չարերը պատժող իսկ
արդարեւերը վարձատրող է. եւ սկսէի նորէն
տանջուիլ եւ երբեմն ալ մտքէս կանցնէր թէ,
որովհետեւ ես ան տառն որ այս հայհոյութիւ-
նը բրի Սատուած ուղեց ինձ իմացնել թէ այս
մեղքը աններելի է եւ ուստի Աւետարանի գի-
տութեան մէջ բերեց զիս որպէս զի աւելի մեղ-
քըս իմանամ եւ թէ այս տեղ եւ թէ այնտեղ
տանջուիմ. արեմն (կըսէի) Աւետարանը ինձ օրը-
ուեցաւ զիս աւելի դատապարտելու. մայր եւ
ոչ թէ փրկելու համար, ո՛հ կըսէի ուշ ան ա-
ռաջի մխիթարական խոստամունքները ի՞նչ երա-
նելի էին այն օրեր որ դու ինձ ո՛վ Տէր յա-
ւիտենական գանձեր կը խօստանայիր. իմ անձիս
փրկութիւնը, իմ հոգւոյս ազատութիւնը եւ եր-
ջանկութիւնը, Տէր Յիսուսի մահուամբը, եւ դու
Աւետարան, ինձ որչափ մխիթարութիւն կուտա-

սիր խօստանալով թէ իմ հոգւոյս կերակուրը պի-
տի լինիս հիմա դատապարտութեան վճրատու
եղար. ո՛հ որչափ կը սիրէի զքեզ, եւ որչափ կը
սիրէիր զիս, Յիսուս, բայց քու սիրելի միթէ մինչեւ
այստեղ էր. քաւ լիցի քանզի գրուած է թէ
« զանոնք որ սիրեց մինչեւ վերջն ալ սիրեց » նաեւ
կըսէի, ներէ ո՛վ Տէր քանզի ցաւէս իմ խօսածս
չեմ գիտէր եւ միայն առ ալ ըսեմ որ նիժ ինձ
դատապարտելու եւ դժոխք ալ խրկելու ըլլաւ նո-
րէն դու արդար ես, բայց խօսքս եւ սրտիս բաղ-
ձանքն ու որոշումը այս է որ պիտի չձգեմ քու
ժառայութիւնդ, այլ մինչեւ վերջ պիտի ծառայեմ
քեզ. քու կամքդ թող ըլլայ. այս միջոցին սատա-
նան մաքիս մեծանէր այս խօսքը թէ « այդպէս
տակալով մի քիչ յոյս կունենաս թէ դուցէ Տէր
ողորմի քեզ, բայց անցած է սղորմութեան ժամա-
նակ ինչ ալ ընես պարտաւ է կուղես ծառայէ կու-
ղես մի ծառայէր միեւնոյն է. քու պատիժդ պիտի
կրես եւ արդ ինչո՞ւ այս աշխարհքէս եւ անոր զուար-
շարս ալ երէն զրկուիս, եւ գերիի պէս առտան-
դական ապրիս. գնա՛ այն գործին որ քեզ կուղեն
— (քանզի սորանից մի քանի շարժ ռաւջ այս
Միկնասը այսինքն վաճառականը մի ջաղացք գնեց
եւ ինձ կանչեցին ծախողներու կողմէն մի թուղթ
գրեցի թուրքերէն լեզուով, եւ յետոյ ծախողները
զղջացին եւ ուղեցին ետ դարձնել եւ երբ խնդիրը

Ալաշկերտու կառավարութեան հասաւ . Մինաւը հանեց թուղթը թէ ես գնեցի եմ . և թուղթը օրինաւոր լինելուն համար չկրցան ջաղացքը ետ դարձնել . և այն միջոցին ۞۞۞ դատաւորը կը հարցնէ թէ ո՞վ գրեց այս թուղթը յետոյ կըսեն թէ խառտուր Յովհաննէս կայ նա գրեց . և սա կըսէ թէ մեզի մի գրագիր հարկաւոր է և սա լաւ գրող է կանչեցէք դպիր անենք նորան « վասն զի այստեղ սրանից աւելի լաւ գրող չգտնուիր և երբ իմայիլ անուն հայ առեւտրականը որ խնուսին դատը կը պաշտպանէր եկաւ ինձ ասաց եկ Բերդը քեզ կը կանչեն և դպիր պիտի ընեն . և երբոր բանը իմացայ ասացի չեմ գար և չգնացի . բայց չէ թէ ուրիշ բան մատածեցի . այլ թէ Տէրը զիս կանչեց Աւետարանի համար և հիմա ես գնամ կաշառակերներու հետ ընկերանամ) — և երբ հոգով զգացի թէ այս մտածմունքը սատանայէն է ինկայ Տէրոջ առջեւը և ասացի . Տէր քաւ լիցի որ ես նորէն դարնամ այն առջի պղծութիւններուն թէեւ մեռնիմ ալ :

Եւ քիչ յետոյ Տէրը զիս մխիթարեց իր խօսքով . սորանից մի ժամանակ յետոյ Բերդի դատաւորը և ուրիշ մի քանի պաշտօնեայներ եկան խառտուր գիւղ այնտեղ մի ուրիշ գործի համար . և արդէն հոս լաւ բնակարան չկար զանոնք հիւրընկալելու . ուստի մեր դպրոցը իջան և Պ. Ղազարոս

հիւրընկալեց . և իրիկուն հարցուցած էին թէ այստեղ Յովհաննէս անուն առճկագէտ աղան ո՞ւր է . և երբ կանչեցին գնացի մի քանի հարցում ըրին թէ ո՞ւր սովորեր ես թուրքերէն և պատասխանելուց յետոյ . բերեցի աստուածաշունչը մէջտեղ և Քրիստոսի ծննդեան վրայ կարդացի ուղեցի իմանալ թէ . այս մալլան այսինքն (۞۞۞) ի՞նչ բանով կրնայ ցուցնել թէ Քրիստոս Աստուծոյ սրդին չէ և ինչ որ կարդացի հաւանութիւն տուաւ թէ այդպէս է . և երբէք չուղեց վէճ ընել . և այնտեղ նրատող պաշտօնեայք և հայեր և Պ. Ղազարոսը շատ զարմանք ունեցեր էին իմ համարձակութեան և սպասում էին թէ վերջը ի՞նչ կը լինի . և մենք երկու ժամի չափ խօսեցանք քրիստոնէութեան վրայ . իսկ ես ի՞նչպէս որ զիս պարտաւոր կը համարեմ թէ գլխուններուն և թէ ազէտներուն կրցած չափ պարտքս կատարեցի ցուցնելով թէ ի՞նչպէս որ ամեն մարդ նոյնպէս իրենք ունին անմահ հոգի և պարտաւոր են քննել . թէ ո՞րն է ճշմարիտ :

Մի օր էլ Ալաշկերտի առաջնորդը զիս կանչեց և մի խնդիր տուաւ երկրացոյց համար առ կառավարութիւն . և յետոյ առաջարկեց թէ եկ այս մեր դպրոցի մէջ առճկերէն պատմութեան վարժապետ եղիր . և ի՞նչ որ կուզես քու ամուսկանդ կը վճարենք . և ես պատասխանեցի

թէ . ես այժմ միսիօնարաց խնամքով կը կառու-
վարուիմ նորանց ուղած տեղ էլ կը սորվեցը-
նեմ գիտցածս . եթէ միսիօնարներէն զիս խնդ-
րէք . այն ատեն ես կուգամ . եւ ինքը ասաց
այդ չլինիր և ես էլ չգնացի . բայց այս մի-
ջոցների մէջ շարունակ միսիօնարաց կը գրէի որ
զիս շուտով խրկէն մի գպրոց որ խօստացեր էին .
քանի որ սովորելու ժամանակս անցած չէ և յետոյ
պարտաւէի գործել Տէրոջ այգիին մէջ . մի տարի
տեւեց իմ Ալաշկերտ մնալս յետոյ մի նամակ
ստացայ միսիօնարներէն թէ գնա դարձեալ խնուս
և այնտեղ մի նոր վարժապետ եկեր է Գա-
րեգին Չիթճեանց . և անոր քով պատրաստուիր .
յետոյ քեզ կը խրկենք վասնզի մինչեւ հիմա
հարցնում ենք թէ որտեղ քեզ համար յար-
մար է . և դու խնուսի դպրոցը տաճկերէն սոր-
վեցուր քանզի եղբայրները շատ ուզում են
քեզ . և ես եկայ խնուս մնացի վեց ամիս եւս և
հունձքի ժամանակ էր երբ զիս խրկեցին միս վան-
տուղիի հետ Ուրմիայ . գաղանապէս վասնզի իմա-
ցեր էին թէ զիս կուզեն բռնել . բայց Պայազիտէն
անցնելուց հետոյ . այն տեղէն հեռագրով իմա-
ցուցեր էին կառավարութեան թէ մի մարդ ան-
ցաւ պարսկաստան . այս բանը Պ. Ղազարոս լսեր էր .
Ուրմի քառասուն օր մնացի . եւ միսիօնարը լսին
թէ միտար Չէյնպրո գրեր է որ թող շուտ սորվի .

բայց քանի որ դու ասորերէն չես գիտեր դժուար
է քեզ . ուստի աւելի լաւ է Դաւրէժ գնաս . եւ
խրկեցին Դաւրէժ :

Գանք մկրտութեան համար որ իրողութիւնը
այսպէս եղաւ . ես երբ կարին եկայ առաջին անգամ
մկրտուիլ կար մտքիս մէջ եւ ինչպէս որ Աւետա-
րան կը սորվեցնէ , ես ալ այնպէս կ'ուզէի որ զիս
ոչ թէ ծածուկ ալ յայտնի մկրտէին . եւ ես այս-
պէս կը մտածէի թէ հրապարակաւ Յիսուսը դա-
ւանիմ մարկանց տուելու բուն իմ քաղաքիս մէջ .
եւ յետոյ մուհամմէտականք զիս բռնեն եւ եթէ
սպանեն ալ հոգ չէ , միայն մարմինս պիտի սպանեն
եւ այս իմ մեռնելու ալ Տէրոջմով պարտաւ չէ վասն
զի մուհամմէտականներ կը քրքրուէին թէ ինչո՞ւ
իր անձը տուաւ . եւ յետեւապէս զիս ճանչցողներ
աւելի յետաքրքիր կը լինին եւ այսպէս քրիստոս
նէութիւնը մուտ կը գտնէ այս երկրին մէջ . իսկ
եթէ ազատուեցայ նորէն օրհնեալ լինի Տէրոջը
կամքը պիտի աշխատիմ իր այգիին մէջ որչափ որ
ողջ եմ : Սակայն այս դիտաւորութեանս չհասայ
միսիօնարաց գիտաւորութիւն ուրիշ եղեր է այս
մասին . նորանք մկրտութեան վրայ արժէք չեն
դներ եղեր . (որ մինչ Տէրը ասում է գնացէք եւ
մկրտեցէք եւ այլն) ուստի ժամանակը չէ ասելով
խրկեցին խնուս եւ անտեղ արդէն ձեռնադրուած
երէց չկար այդ պաշտօնը կատարելու ոչ ալ Ալաշ-

կերտ (բնա բողբոսկանաց) այս միջոցներու մէջ չառ
տեարակներ կտրագացի մկրտութեան վերաբերեալ
բայց չկրցան համոզել թէ մկրտութիւնը արտաքին
տրարողութիւն եւ նշան մըն է միայն : (Յաւայի է
ինձ եւ խիստ խղճալի մարդ եմ որ այս միջոցների
մէջ տրվեցի վախճալ Քրիստոսի անվան համար
հարածանք կրելէն) . եւ երբոր Ուրմի եկալ այն
տեղ միաժողովաց առաջարկեցի այս մասին պա-
տասաններին թէ Պաւլէժ որ գնամ ես այնտեղ
մկրտվէ՛, և Պաւլէժ հասնելու միաժողովաց ասա-
ցին թէ մենք ասկէ առաջ չառ մարդիկ մկրտե-
ցինք . բայց յետոյ ես քաջուեցան (բոլորն ալ սեն-
եակներու մէջ գաղտուկ մկրտած են) ուստի մենք
ալ կանոն դրինք որ սվ ըսէ մկրտութիւն . մի տա-
րիէն յետոյ մկրտեցինք և հիմա թէեւ քեզ համար
հարկ չէ սպասել սակայն մեր կանոնը չենք ուղեր
ալիւ եւ Սյուպէս գեւ ութը ամիս էի մնացած եկալ
կարին . քանզի Պաւլէժ ինձ համար սորվելու բան
չկար ըստ բառկանի և բայ ի ասկէ միշտ տկար
և վատաւող էի , կարին մտաւ Ձէյմպրս ուղեց
զիսնալ թէ ինչու եկալ . ասացի մի ըստ միով է և
երբ խմացաւ թէ ես դարձեալ կողմ հրապարա-
կաւ մկրտուիլ , ասաց կարելի չէ որ քեզ ժողովա-
բան մկրտենք , այլ տանք մի երկու եղբարց մէջ . և
երբ իրիկունք խօսեցանք մկրտութեան ձեւի վրայ
և խորհրդին ետայն ես տեսայ որ ինձ համաձայն

տուրբ գրքին չէ երեւում մտաւ Ձէյմպրսի ըսած-
ները և ես ալ պարզ կերպով յայտնեցի իմ գա-
ղափարներս իրեն տուրբ գրքի վկայութիւններով
և ինքը այդ միջոցին այնպէս խօսեցաւ որ իմ
գութն շարժեցաւ նա պարզապէս մի խօսք չասաց
(թէ մենք քեզ այսչափ խնամք տարինք և գու հիմա
ինչպէս մեզ հակառակ համոզում ունիւ և թէ չէ՞ որ
քրիստոնէութիւն է որ մեզ կը ստիպէ այսպէս ը-
նելու որպէսզի անմահ հոգիք փրկուին ուրեմն
ի՞նչպէս այս մասին մենք սխալ լինինք) . բառ առ
բառ այսպէս բան չասաց . սակայն այնպիսի ձեւ
գործածեց որ ես այսպէս զգացի :

Գանք որ միւս օրը ես տեսնուեցայ մկրտաւա-
կանաց միաժողովի Պատուելի Յովհաննէսի յետ և
երբ նորա հետ խօսեցանք տեսայ որ մկրտութեան
վերայ աւելի արժէք չգնէր քան թէ միւսները .
բայց ես սուրբ գրքէն բերեցի թէ մկրտութիւնը
մեզաց թողութեան համար է . սակայն տեսայ որ
նա ալ գաղտուկ պիտի մկրտէր . և սա ալ ըսեմ
որ Պատ. Յովհաննէսը զիս պիտի խրկէր Պօլսի որ
այնտեղ կարգայի . եթէ իւմէ մկրտուէի : Եւ ես
իմ մէջս ասացի թէ թէեւ այս մարդու գաղափա-
րը մի քիչ լու և համաձայն է սուրբ գրոց . բայց
քանի որ ճիշտ Քրիստոսի աշակերտաց ըսածին
պէս չեն ըսէր և չեն ընէր . ինչ օգուտ . եթէ ես
հիմա սորանից մկրտուիմ , մտաւ Ձէյմպրս անշուշտ

պիտի նեղանայ . (քանզի կ'ատեն մկրտիչեանները որ կարին են) և պիտի ըսեն թէ մենք այնչափ խնամք տարինք իրեն . բայց նա ապերախտ եղաւ և անկէ մկրտուեցաւ որ Պօլիս կամ Ամերիկայ խրկուի :

Այսպէս իմ Գրիստոսի համար եղած պարծանքս շահի պիտի դարձնեն (որովհետեւ ես ուր որ գնացի այս երեք տարուայ մէջ զիս կեղծաւոր ճանչցողներ եղան, շահու համար եկող ճանչցողներ եւայլն . թէեւ կային հոգով մարդիկ ալ որ կը տեսնէին թէ ես կրակից ազատուած այն խանձողն եմ զոր Տէրը ազատեց իր անհուն գթութեամբը , սակայն միւսները երբ ինձ հետ կը խօսէին կըսէի ինչ որ եղել է . և չէի աշխատեր ինքզինքս լաւ ձեւացնելու համար ուրիշ խօսքերով ձեւակերպել իմ պատմութիւնս , ինչպէս ոմանք այնպէս ընելով լաւ պատիւ ունին միաթոնարաց քով :

Բայց ես կըսէի թէ ի՞նչ վարձք կը լինին ինձ բարձրեալէն և չէ՞ որ Գրիստոս զիս կանչեց կենաց նորոգութեան մէջ քալելու . և սա յայտնի է որ երբ գէպը մը կամ մարդու մը պատմութիւնը ճշտովին պատմուի նորա մէջ շատ ծուռ կողմ դարձնելու բաներ և բուն ծուռ բաներ ալ կը գրանուին վասնզի մարդ ամեն ժամ մի չէ , բայց եթէ մին խորհելով արամբանելով մի բան գրէ կամ պատմէ կարող է այդպէս շինել որ ամեն մարդուն

դուր գոյ . քանզի սուտը փողով չէ և այս բանը ես ալ կրնայի ընել . բայց քաւ լիցի որ այսպէս բան մը ես համարձակիմ ընել . քանզի էլ ինչո՞ւ մահամեծատկան կրօնքը ձգեցի . բայց քրիստոնեայ կոչուածներ ի մէջ այնպէս կենցաղավարու թիւններ տեսայ որ ակեցի սրախ մէջ ըսել թէ սոցա վերայ կը կատարուի Տէրոջը ըսածը . ծով և ցամաք կը պատիւր մին նորահաւատ ընելու . երբ լինի , կաշխտաւք ձեզմէ 100 անգամ տւելի կեղծաւոր շինել զայն :

Սրա համար շատ զգուշանայի որ մին իմ փառքս տմթի չ'դարձնէ . ուստի երբէք չուզեցի մկրտուիլ ոչ մասր Չէյնպրսէն ոչ ալ Պատ . Յովհաննէսէն , քանզի տեսայ որ Աւետարանի համաձայն չեն ուզեր մկրտել . և միւս օրը ստացի մի տեղէն Շիշմանեանի տեսարակը և տեսայ որ իմ դատած վկայութիւնները հաւաքած են . տւելի շատ սիրեցի այն . և մասր Չէյնպրսս ասոց պաշխպօրդ չունիս որ քեզ խրկենք խարբերդ . դնա Ալաշկերտ . այս ձմեռը կեցիր մինչեւ դարուն և եկայ մի ամիսից յետոյ ինձ մատնած էր Մինասը կառավարութեան և երբ իմացանք թէ պիտի բռնեն , մասր Չէյնպրսին գրուեցաւ . եւ նա գրեց որ փախչիմ Ռուսաստան կամ Սամաղար մնամ . կամ նորէն Պարսկաստան գամ եւ եկայ Սամաղար , եղբարք չ'կրցան մի օրից տւելի պահել պաշխպօրդ չունենալու համար .

Երեւան Դանիէլ պէկի հետ աշխատեցանք եւ չը
յաջողեցաւ առնել. եւ երբ տեսայ որ չեմ կրնար
գնալ Պարսկաստան եւ արգէն չէի ուզէր ալ. ես
առաջուց ըսած էի Պրն. Սմիրխանեանցը եւ Դա-
նիէլ պէկ եւս պատմեց նորա վերայ ինձ, ուզեցի
նորա հետ տեսնուիլ եւ եթէ կարելի է մկրտուիլ
իրմէ. վերջապէս եկայ Թիֆլիս եւ շատ դժուար
ճանչուեցայ Պ. Սմիրխանեանցէն եւ երբ տեսայ
եւ լսեցի իրմէ մկրտութեան վերայ եղած առողջ
խօսքերը եւ յօժար լինելը եւ մարդոցմէ երկիւղ
չունենալը եւ ճիշտ Ֆրիստոսի ըսածին պէս մկրտ-
ուելու յօժար լինելը, նաեւ երբ տեսայ որ իմ
պարծանքս (բաղձանքս) որ ունիմ ֆրիստոսի վրայ
մէկը չ'կրնար խափանել քանզի Պրն. Սմիրխան-
եանց ինձ աշխարհային օգնութիւն եւ շահ չ'ներ
եւ թերեւս չ'կրնար ալ ընել, առջարկեցի մկրտ-
ուեցի Յիսուսի պատուիրանքին համաձայն եւ
Տէրը ինձ շնորհեց հոգոյն պարգեւը եւ իւր խօսքը
հասկնալու ընդունակութիւնը եւ կենդանացոյց
Յիսուսի հետ ապրելու :

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

1882 կամ 1884 թիւն էր որ Երեւանու ա-
ւետարանական բարեկամներն մէկիցը մի նամակ
ստացայ, որ ինձ հաղորդում էր, թէ այնանգ եկել
է մի թուրք որ առաջ Լեզգու մի կողմերը մօլլայ է
եղել, բայց աւետարանը կարդալով քրիստո-
նէական ճշմարտութիւններին համոզուած բոլո-
ւորն քրիստոնեայ է դարձել եւ հիմա շատ փափա-
քում է մկրտուիլ : Սակայն որովհետեւ ոչ Տաճ-
կաստանի եւ ոչ Պարսկաստանի քարոզիչները չեն
համարձակել մի Մահմէդական մօլլայ, որ բայցի
դմանէ Սէյիս էլ է այսինքն ըստ մարմնոյ Մահմէ-
դի սերունդ իցն է, մկրտել, ուստի Յովհաննէս
Աւետարանեանը — իր առաջուայ Մահմէդական
անունը Ծուբրին ինքն էր այսպէս փոխել — ցան-
կանում է գալ Թիֆլիս եւ այնանգ աներկիւղ
հրապարակաւ մկրտուիլ : Երեսնէն առած՝ ես այդ
նամակը ծանր ուշադրութեան արժանի չ'համարե-
ցի. այդ մասին տխուր փորձառութիւններ բաւա-
կան ունէի : Սակայն մի օր Թիֆլիս ամեն նշա-
տած ժամանակս մի երիտասարդ եկաւ մօտս ու
հարցրեց .

— Դո՛ւք էք Պատուելի Սմիրխանեանցը :

— Այո, պատասխանեցի, ես եմ :

— Ես այն Յովհաննէս Աւետարանեանն եմ, որի
մասին Դանիէլ բէկը եւ միւս եղբարք ձեզ գրել են :

— Շատ բարի, տաղի, բայց նորանք ինձ գրել են, որ դու տաճիկ ծնուած ես եւ մօլլայ ես եղել: Սա ինչպիսի բան է որ դու հայերէն ես խօսում: Եւ այն էլ բաւական լաւ:

— Այն ժամանակից ի վեր որ ես Աւետարանը գտայ եւ կարգացի, պատասխանեց նա, իմ յարաբերութիւններս միշտ հայերի հետ էր եղել: Ուստի ես էլ որոշեցի որ քրիստոնէութիւնը լաւ հասկանալու համար սովորեմ հայերէնը թէ գրոյց լեզուն թէ աշխարհաբարը, որ կարողանամ ինքս ուղղակի աղբիւրները քննել:

Առաջի անգամը չէր որ ես հայերէն խօսող թուրք էի տեսնում, թէ կովկասում եւ թէ Տաճկաստան տեսել էի բուն տաճիկներ, թրքախօս հայեր ու նոյն իսկ մահմէդականացած հայ ընտանիքներ, որոնք շատ թէ քիչ հայերէն կը խօսէին, բայց մի մասնաւոր արտասանութեամբ, որ իսկոյն կը մտանէր թէ խօսողը ի մանկութենէ չէ խօսած հայերէնը իբրեւ իրան մայրենի լեզու: Իսկ այս Յովհաննէս Աւետարանեանի աջատանութիւնը շատ նման էր զուտ հայերէնի: Յո, ծա, ճա ձայները որ նոյն իսկ թրքախօս կետարացիները չեն կարողանում մաքուր հնչել եւ զա են ասում, Յովհաննէսը որոշ արտասանում էր այդ ձայները հայի պէս: Այդ հանգամանքը ինձ մեծ տաքակուսանքի մէջ գցեց. միշտ մտածում էի, արդե՞ք

այս անձը մի խարդախ մաքդ չը լինի, որ ինքը ի ծնէ հայ է եւ քրիստոնեայ, բայց հիմայ տեսաւ բանականներին հետ խաղ է ուղում խաղալ:

Այսպիսի կասկածների մէջ էի այդ անձի մասին մի քանի շաբաթ: Սակայն կասկածներս փաւաւերու համար հարց ու փութ էի անում իրան մահմէտականութեան մասին եւ զարմանում էի միանգամայն, որ իրաւ մի երիտասարդ մօլլայի չափ էլ գիտէր Մահմէդի կրօնքը, այնպէս որ եթէ այդ մարդը հայ լինէր, ասում էի ինքս ինձ, անկաւրելի է որ իսլամից այնքայն ճիշտ անգեկութիւն ունենայ. միմիայն մի մօլլայ կարող էր պատասխանել այն հարցմանց որ ես անում էի իրան: Նաեւ ասում էր երբեք թէ շատ մօտ տունջութիւններ է ունեցել թէ էրզրումում թէ Թաւրիզում տեսաւ արանական միսիօնարաց եւ քարոզչաց հետ. սա կայն ես իմ կասկածներս շարունակելով մտածում էի, թէ այդ էլ ասկաւին չէ ապացուցանում թէ բոլոր իր ասածները ճշմարիտ են եւ թէ ինքը իրաւ մահմէդական էր առաջ եւ իր պատմութիւնը այն է ինչ որ ինքն է ասում:

Հաւատամ թէ հաւատամ այս տարօրինակ մարդու ասածներին՝ ինքնիրենա ասելով հետը միասին կարդում եւ բացատրում էի Յովհաննէս Աւետարանը եւ միանգամայն նաեւ «միզանուլ-հագդ» «կշիւ ճշմարտութեան» կոչում

առճկերէն գիրքը, որ քրիստոնէութիւնն ա իս-
լամը իրար հետ բաղդատելով աւաճինը զօրեղ
փաստերով իբրեւ ճշմարիտ կրօնը հաստատում
եւ երկրորդն իբրեւ մարդայ հետք ապացու-
ցանում եւ ոչնչացնում է: Այդ միջոցին շատ նը-
շաններ էին առաջ գալիս, որ իրաւ այս մարդը
մահմէդական մօլլայ է եղած առաջ եւ սուրբ
գիրքը կարդալով փրկիչ Յիսուսին հաւատացել
է: Բայց այն ց. ծ. ձ. ձայների զուտ հնչելը,
հայերէն մաքուր խօսելը, եւ ոչ նուազ նորա
գէմքի անթրքական գիծերը, եւ չմոռնալ ասե-
լու որ տաճկերէն խօսելու եւ գրելու ժամա-
նակ օսմանեան եւ արարպատական բարբառնե-
լը իրար խառնելը միշտ կոտկածներս էին հա-
տատում. թէեւ միւս կողմանէ էլ շատ աշխա-
տում էի ամեն մի փաստ ուրախութեամբ բըռ-
նել աւ պինդ պահել, որ կը ցոյցնէր այդ ան-
ձի ասածների ճշմարտութիւնը:

Մի օր երբ ըստ մեր սովորութեան իրար
հետ այս նիւթերի վերայ խօսակցում էինք, ինձ
յայտնեց Աւետարանեանը, թէ միսիօնարներից
մի քանի գրքեր է ստացել, որ կարդացել է եւ
հիմա էլ երբեմն կարդում է: Ես խնդրեցի որ
այն գրքերը բերէ տեսնեմ: Բերաւ տեսայ որ Ամե-
րիկայի միսիօնարաց Կ. Պալում տպած հոգեւոր
գրքերիցն են: Այս գրքերը քրքրելիս մինի մի-

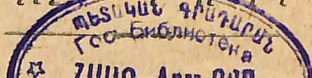
ջում մի հայերէն նամակ գտայ, որ Յովհաննէ-
սին իրեն ուղղուած էր: Ոճիցն իսկոյն յայտնի
էր որ գրողը հայ չէ թէեւ նամակը հայերէն
էր: Ստորագրութիւնը յայտնեց «Չէմպէրս»,
ամերիկացի միսիօնարը Էրզրումում: Այդ նա-
մակից հաստատուեցան բոլոր այն պատմութիւն-
ները, որ Յովհաննէսն արեւ էր իր մասին եւ
իր յարաբերութեանց մասին առ միսիօնարները:

Բոլոր կոտկածներս չքացան. եւ մի օր երբ
Յովհաննէսը կրկին մկրտուելու համար խօսք բա-
ցաւ, ես յայտնեցի իրան որ յառաջիկայ կիրակի
օրը իմ տանս, ուր որ մենք աւետարանական
հայերս ժողովում էինք աղօթքի եւ քարոզի, նո-
րան մկրտեմ: «Ոչ», ասաց նա, ես դստն հա-
մաձայն չեմ. վստեղի մկրտութիւնը այն դարձու-
ղութիւնն է որ մէկը մկրտուելիս ձգում մի բո-
լորովին տարբեր վիճակ եւ մտնում է մի բոլորու-
միւս ուրիշ վիճակի մէջ թէ ի ներքուստ թէ ար-
տաքուստ: Ուրեմն մկրտութիւնը ունի ֆրիստար
զաւանելու նշանակութիւնը, վստե որոյ պէտք է
հրապարակաւ կատարուի: Լաւ, ասացի ես, եկող
կիրակի գնանք տեղոյս աւետարանական գեր-
մանական եկեղեցին եւ ես այնտեղ քարոզից յե-
տոյ կը խնդրեմ որ մնան եւ քո մկրտուելուդ վը-
կայ լինեն: «Ոչ», այդ չէ իմ գաղափարս, պա-
տասխանեց նա, ես կ'ողբի տխուր մկրտուել որ

գորանից աւելի հրապարակաւ լինէր » : Ուրեմն
ուզում ես որ քեզ կուր գետին մէջ մկրտեմ.
հարցրի ես : « Այո , ասաց » :

Այսպէս էլ որոշեցինք որ եկող՝ կիրակի , որ
ըստ հին տոմարի փետրուարի 16-ն էր բոլոր ժողով-
քով գնանք գետի եզերքը վէտցելի տան գիմացը ,
Գնացինք : Ես եւ ինքը միասին մշտնք գետը եւ
այնքան տառջ գնացինք որ կտրելի էր նորան բոլոր
մարմնովը ջրին մէջ ընկղմել : Երբոր մեր երկուքս
այստեղ մինակ էինք , հարցրի , Յովհաննէս , դու
հաւատում ես Յիսուս Քրիստոսին որ նա քո փրկ-
կիչն է եւ Աստուծոյ Որդի : Նա պատասխանեց ,
« այո , որտանց հաւատում եմ , որ Յիսուսը իմ
փրկիչս է եւ Աստուծոյ Որդի է » : « Ուրեմն ես էլ
քեզ մկրտում եմ Հոր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգ-
ւոյ անունովը » ասելով , նորան ջրըրովին ընկղմե-
ցի գետին մէջ եւ իսկոյն ջրեցի գուրս եկանք ու
մեծ ուրախութիւն ունէինք ամենքս :

Թէ Յովհաննէս Աւետարանեանը իր մկրտո-
ւելուց յետոյ ինչպէս գնաց Շուէդիա , ինչպէս
աստուածաբանութիւն ուսաւ եւ լեզուներ , յե-
տոյ ինչպէս կովկաս եկաւ ու գնաց Քաչգար քա-
րովեց եւ այնտեղ նոր կտակարանը Քաչգարցոց
լեզուով թարգմանեց ու բերաւ Գերմանիա ապեց ,
այս բոլորը մի ուրիշ տեղում ինքն իմ է :

Այս Պատմութիւնը ունենալ փափաք
թող դիմէ .

Ա. ԱՄԻՐԽԱՆԵԱՆՑԻ
ի Վառնա (Բուլկարիա)